

Byminner

Nr 2 • 2019

Om forsidebildet:

I museets fotosamling finnes det bemerkelsesverdig få bilder av katter, som det ellers er mange av byen. Men det er kanskje kattens natur; den smetter unna, holder seg i bakgrunnen og «lurer» på sitt bytte, som er årsaken til at så få fotografier finnes?

Bildet av den ukjente gutten med katt i fanget er tatt rundt 1920. Han sitter på trappen til Militærhospitalet, da det sto i Akersgata 44. Militærhospitalet måtte vike plass for det nye Regjeringskvartalet i 1954, og etter en langvarig prosess og innsats kunne Stiftelsen Militærhospitalet innvie bygningen på Grev Wedels plass i 1984. I 1991 ble anlegget fredet av Riksantikvaren.

Om baksidebildet:

Fra broen i Vigelandsparken, ca. 1980. Måkene har funnet sitt tilholdssted på skulpturen med en kvinne som løfter et spebarn. Skulpturen har lange hvite render fra hodet og nedover fra det måkene etterlater seg. Hvert år vasker Vigelandmuseets konservatorer alle skulpturene i parken. I år er det 150 år siden Vigelands fødsel, og dette markeres med et omfattende nasjonalt jubileum.

Forsidefoto: ukjent fotograf

Baksidefoto: Sverre Heiberg

Der ikke annet er angitt er illustrasjonene fra Oslo Museums egen samling og fotograf Rune Aakvik.

Byminner

 Nr 2 • 2019 – Årgang 64

Utgitt av Oslo Museum i samarbeid med
Bymuseets venner.
Postboks 3068 Elisenberg
0207 Oslo
Tlf: 23 28 41 70
www.oslomuseum.no

REDAKTØR:
Kristin Margrethe Gaukstad

I REDAKSJONEN:
Gro Røde, Lars Roede, Vegard Skuseth,
Øystein Eike

FOTOBEARBEIDING:
Rune Aakvik

UTFORMING/LAYOUT:
Torunn Fossen

INNHOOLD

Liv Emma Thorsen, Gro Røde, Lars Emil Hansen: Dyr i byen	4
Liv Emma Thorsen: Vesle-Brunens radikale tale	14
Lars Roede: Dyreliv på gården Frogner	22
Beate Strøm Johansen: Grevlingen – et misforstått dyr?	30
Kirsten Linde: Hund i byen	38
Kristin Margrethe Gaukstad: Paglia for fred	46
Kirsten Røvig Håberg: Når pels, skinn og fjær blir mote	50
Tone Druglitrø: De skjulte dyrene i byen	60
Liv Emma Thorsen: Hovedstadens arbeidshester	68
Morten Stige: Rottekrig i tre generasjoner	76
Åshild Roaldseth og Annette Bjørndalen Søreide: Kattens velferd i Norge	82
Vegard Skuseth: Slaktning og kjøtthandel før og nå	88
Program Bymuseet	92
Bymuseets Venner	94

FORORD

Natur, klima og miljø er sentrale tema i samfunnsdebatten, og Oslo er i år europeisk miljøhovedstad. Bymuseet bidrar til markeringen med vandringer og en ny utstilling som tar opp en side ved byens natur: byens tamme og ville dyreliv før og nå.

Finnes det flere dyr enn mennesker i Oslo? Er noen av dyrene i byen farlige? Når – og hvorfor sluttet vi å holde kuer og høns i bysentrum? Hva betydde dette for lukten og opplevelsen av byen, og byfolks nærhet til dyrene? Hvilken betydning hadde hestene i 1800-tallets bysamfunn? Hva gjorde vi med all møkka de etterlot seg? Hvilke konflikter har det vært mellom mennesker og dyr? Hvilke dyr finnes i dagens Oslo? Og hva slags dyr har folk som kosedyr?

Det er ikke sikkert du får svar på alle disse spørsmålene – men noen vil du garantert finne svar på i utstillingen «Dyr i byen», som åpner på Bymuseet 18. juni i år. Utstillingen vil trekke linjer bakover i tid, og på den måten vise kontraster, forandringer og likheter. Dyrenes betydning for byen – og byens betydning for dyrene – er til nå en lite utforsket del av Oslos historie, og vi mener at denne utstillingen vil være et nybrottsarbeid i museumssammenheng.

Museet har invitert professor em. i kulturhistorie ved Universitetet i Oslo Liv Emma Thorsen til å være faglig ansvarlig for prosjektet. Thorsen har de siste 20 årene arbeidet med forholdet mellom mennesker og dyr i kulturhistorisk perspektiv og skrevet flere bøker og fagartikler om temaet – blant annet om hundens kulturhistorie, dyregravlunder og om utstoppede dyr i naturhistoriske museer. Nå arbeider hun med en bok med samme tema som utstillingen, som gis ut neste år, og som ligger til grunn for mye av innholdet vi presenterer. Hun bidrar også med flere artikler i denne utgaven av Byminner. Museet er svært takknemlig for at Thorsen deler sin kunnskap med museet og vårt publikum.

Byminner følger opp og utdyper utstillingens tematikk, og har denne gangen samlet artikler fra ulike fagfolk som på hver sin måte har tatt utgangspunkt i dyrenes kulturhistorie og habitat.

God lesing – og velkommen i utstillingen!

Lars Emil Hansen, Museumsdirektør

Kristin M. Gaukstad, Redaktør

Mange barn hadde et nært forhold til byens hester. Her får en av dem en brødbit en gang på 1950-tallet.

UKJENT FOTOGRAF

Dyr i byen

En utstilling om forholdet mellom dyr og mennesker i Oslo fra ca. 1850 til i dag

«Den nyfalne snøen lå spettet av brune, dampende hestepærer, som en fikk nesen helt ned i, når en lå på kne på kjelken og sparket seg fremover – en uskjønn og langsom sport, som fikk en til å føle som det ene benet ble dobbelt så langt som det andre. Men den nære lukten av hestelort har alltid stått for meg som en av de delikateste dufter i verden, langt friskere enn f.eks. sjasmin og rose, og fylt av en langt mer håndfast poesi».¹

Erindringslitteratur og intervjuer med mennesker oppvokst i Oslo før 1950 viser at møtene med byens hester var en opplevelse barn og voksne fra alle deler av byen delte. Svært mange forteller om disse møtene med glede. Hestene var tydelig til stede i folks hverdag og bevissthet, og mange hadde et personlig og nært forhold til disse store og tålmodige dyrene – og deres etterlatenskaper – slik forfatteren Johan Borgen (1902–1979) gir uttrykk for i erindringsboka «Barndommens rike» (1965).

I dag er det få hester tilbake i bygatene. Bensinmotorer og elektrisitet erstattet fra 1900, og ikke minst fra mellomkrigstiden og framover, hestekreftene. Men noen hester er fortsatt stallet opp i hovedstadsområdet: i politiets tjeneste, på travbanen, på

enkelte gårder og rideskoler. Andre dyr er det derimot mange av – særlig katter og hunder. Mens disse tidligere ofte gikk fritt omkring utendørs, er eierne i dag mer disiplinert og hundene kontrollert. Hundeeierne er blitt flinkere til å overholde båndtvangbestemmelsene og å plukke opp hundemøkk. Mange av byens katter lever sine liv innendørs som «innekatter». I tillegg er Oslo levested for et stort antall fugler og ville dyr, både i byen, i marka og ved fjorden. Mange av de ville dyrene ser vi sjelden fordi de er mest aktive om natten.

Dyrene har vært og er viktige for byen og menneskene som bor i den. De har bidratt til byutvikling, økonomisk vekst, urbanisering og modernisering, mat, klær og et bedre liv for mange mennesker som selskapsdyr

og «bestevenner». Samtidig har vår atferd og byens utvikling hatt stor betydning for dyrenes liv. Dette har til tider vært en vanskelig og smertefull historie: Mange dyr har måttet lide på grunn av menneskers manglende kunnskap og empati, tankeløshet og forfengelighet. Gjennom byens vekst og utvikling – gjenbygging av løkker og plasser – har dyr og fugler også mistet bosteder og hekkeplasser. Samtidig har mange dyr hatt evnen til å tilpasse seg nye forhold og lever godt av avfall som menneskene kaster.

Denne utstillingen ønsker å gi innblikk i forholdet mellom mennesker og dyr i Christiania og Oslo fra midten av 1800-tallet og framover. Dette er en periode preget av store endringer, både når det gjelder byens vekst og utvikling, og når det gjelder nye

Fritz Thaulows maleri tar oss med til plassen ved Stortinget en vinterdag på 1880-tallet. Hestedrosjene og vognmennene venter på kunder. Maleren Christian Krohg sitter under kjørepelsen i den forreste sleden.

FRITZ THAULOW: STORTINGS Plass, 1881. OLJE PÅ LERRET.

holdninger til dyr og dyrs velferd. To spørsmål står sentralt i utstillingen:

Hva har dyrene betydd for byen?

Hva har byen betydd for dyrene?

Kildebricolage

Utstillingen baserer seg på et stort kildearbeid: Lesing av kulturhistoriske tekster, studier av malerier, gjenstander og fotografier, minneoppgaver, intervjuer med fagpersoner, aktivister og dyreeiere, samt gjennomgang av annen byhistorisk litteratur for å eta-

blere sammenhenger mellom dyrenes historie og byens historie. En slik bred sammensetning av ulike kildetyper omtaler de svenske etnologene Billy Ehn og Orvar Løfgren som «bricolage».² Fotografier og malerier i Bymuseets samling har særlig vært viktige for å formidle byhistorie fra et «dyr-

isk» ståsted: Publikum får se bilder de ikke tidligere har sett – men også hovedverk i samlingen satt inn i en ny sammenheng. En morsom oppdagelse under arbeidet med dette prosjektet, og som viser dyrenes betydning, var å finne dyr på overraskende mange av museets malerier og fotografier!

Dyrene inn i (by)historien

Det er en utbredt oppfatning at enhver tid skriver historien på sin måte. Slik er det også med Oslos historie. Med denne utstillingen skriver vi dyrene inn i byhistorien.

På 1970-tallet var «sosialhistorie» og «kvinnehistorie» nye temaer. Vanlige menneskers liv og historier ble løftet fram, og kjønn tematisert og synliggjort. Fra 1980-tallet ble «mentalitetshistorie» et nytt interesseområde. Skiftende holdninger til temaer som død, kjærlighet, seksualitet, barndom og natur ble analysert av etnologer og historikere. De siste tiårene er det utgitt mange bøker innen fagfeltet «Animal Studies», humanistiske og samfunnsvitenskapelige studier av forholdet mellom mennesker og dyr.³

I Norge har særlig kulturhistorikeren Liv Emma Thorsen arbeidet med kulturelle og historiske studier av dyr og forholdet mellom dyr og mennes-

ker.⁴ Hun arbeider nå med en ny forskningsbasert bok «Hover, klover, klør. Dyr i Kristiania 1859–1920» som er planlagt utgitt på Forlag Press i 2020, og som denne utstillingen for en stor del baserer seg på.

Hestene bygger byen

Det første hovedtemaet i utstillingen er hestenes betydning for urbaniseringen og moderniseringen av Kristiania på 1800-tallet. Dette hundreåret var en voldsom endringsperiode.

Så sent som på slutten av 1950-tallet benyttet byens renholdsarbeidere hest og vogn til å frakte bort avfallet. Her fra St. Olavs gate.

UKJENT FOTOGRAF

Befolkningen ble mangedoblet, og arealet utvidet i flere omganger. Den lille provinsbyen med 9000 innbyggere i 1800 var i 1900 blitt en storby med en befolkning på over 230 000. Særlig stor var veksten i siste halv del av 1800-tallet, da byen ble en moderne industriby.

Hestene transporterte materialer til de mange nye byggene, men også det meste av varer og mennesker i og inn og ut av byen. Den britiske kulturhistorikeren Hanna Velten har beskrevet hester, ponnier og esler som de hardest arbeidende dyrene i London rundt forrige århundreskifte.⁵ Hestene var nok de hardest arbeidende dyrene i Christiania også. Sporveishestene trakk de tyngste lassene, men også brannhestene, arbeidsvognmennesenes hester, som transporterte byggematerialer, og bryggerigampene hadde slitsomme arbeidsdager. Enkelte hester var «fritidshester» og ble brukt til ridning og til å trekke finere og lettere vogner. Disse hadde nok et langt enklere og lengre liv enn mange av arbeidshestene. Samtidig ble arbeidshestene sjelden krybbebitere, en uvane fritidshestene oftere utviklet.

Hestepopulasjonen vokste med befolkningen. I 1900 var det registrert omkring 4000 hester innenfor Christianias grenser.⁶ Sannsynligvis

var antallet hester da på sitt største. I metropolen London regner man med at det på samme tid var mellom 200 000 og 700 000 hester som holdt byens hjul i gang.⁷

Hesteholdet skapte en egen hesteøkonomi – som ga arbeid og utkomme til mange, både i og utenfor byen.⁸ Hestene skulle ha mat og stell og sysselsatte hovslagere, smeder, vognmenn, kusker, stallgutter, forspanngutter, salmakere, veterinærer og flere andre yrkesgrupper. Gårdene i Aker produserte høy og havre til hovedstadens hester. Ankertorget var byens høytorg.

Arbeidsdyr, kjæledyr og selskapsdyr

Ingen dyr er kjæledyr, de blir gjort til det.⁹ Og dyr kan være hjelpere i arbeid, samtidig som vi har et nært forhold til dem. Hunder blir brukt til jakt, gjeting eller politiarbeid. Som alltid er tillit, vennlighet og kunnskap forutsetninger for et godt samarbeid.

Skikken med å holde selskapsdyr går langt tilbake og finnes i mange kulturer. Grekerne og romerne holdt påfugler, duer og papegøyer både for skjønnetens og for selskapets skyld.¹⁰ Hunden er antagelig vårt eldste husdyr og selskapsdyr – og forskerne regner med at vi har hatt hunder i opp mot 10 000 år.¹¹ Katten kom til Norge

På 1800-tallet ble hunden innlemmet i den borgerlige familien, til glede, vennskap og selskap. To gode venner på Nordstrand rundt 1900.

UKJENT FOTOGRAF

På 1800-tallet ble det populært med fugler i hjemmene. Kanarifugler var utbredt, men også norske fugler som sisik og stillits ble fanget og satt i bur.

FOTO: H. SMITH

med vikingene for ca. tusen år siden. Sannsynligvis tok de den med fra sine toktur til Miklagard (omtrent dagens Tyrkia).¹²

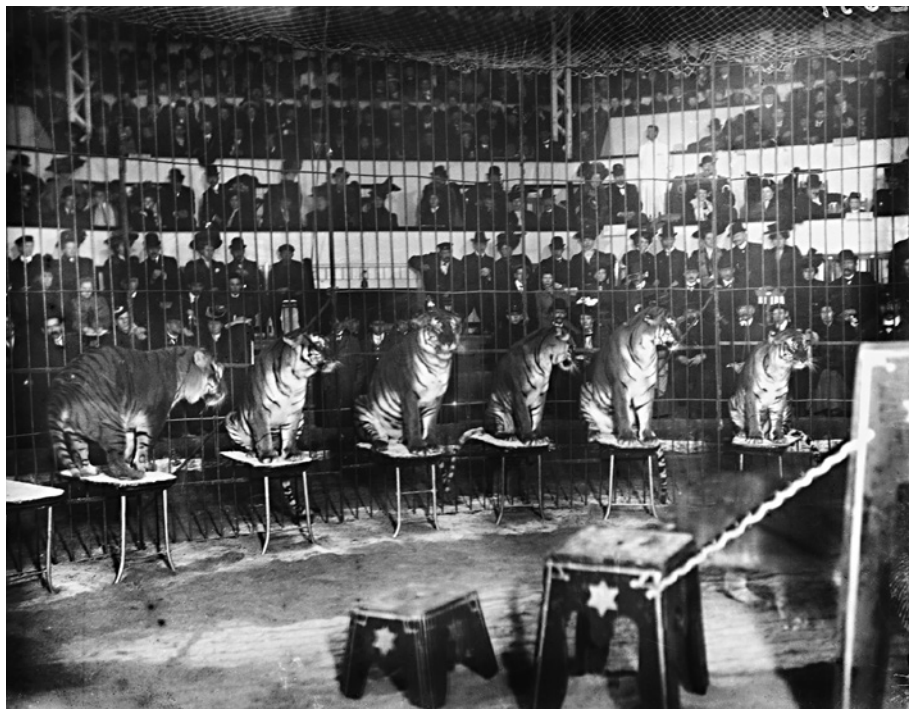
Interessen for eksotiske dyr i Norden, som sydlandske fugler og fargerike fisker, kom for alvor med økt internasjonal handel, framveksten av en borgerlig bykultur på 1800-tallet og en generell fascinasjon for det eksotiske og fremmede.¹³ Ikke bare sydlandske fugler ble tatt inn i hjemmene, men også ville norske fugler som gråsisik og stillits. Fuglene ble fanget ved at det ble satt opp limpinner i nærheten av et bur med en lokkefugl.

I løpet av 1900-tallet er det blitt flere selskapsdyr i Oslos husstander. Vi har fått bedre råd og større boliger. Noen dyr er vi villige til å betale mange penger for, mens andre gis bort gratis eller dumpes. Her er det stor forskjell på hvordan vi behandler hunder og katter.

Kjæledyrenes historie er også en historie om disiplinering og forming av dyrekroppene gjennom avl eller fysiske inngrep.¹⁴ I dag er det for eksempel forbudt å kupere hundens ører eller hale.

Dyr som mat og dyr som klær

Fra Oslos grunnleggelse i middelalderen har byborgerne holdt husdyr

Dyr på sirkus er omdiskutert. I årene rundt forrige århundreskifte var dyr fra fjerne himmelstrøk en stor attraksjon. «Henriksens kongetigere» og Cirkus Orlando gjestet Cirkusbygningen i 1908. Bygningen lå på hjørnet av Klingenberggata og ble revet i 1935 for å gi plass til Rådhusreguleringen.

FOTO: HERMANN CHRISTIAN NEUPERT

og fått melk, kjøtt og egg, i tillegg til skinn og ull. Husdyrhold var nærmest en forutsetning for frisk melk og ferskt kjøtt i en tid uten kjøleskap. Med nye kjøleordninger og mer effektive kommunikasjoner fra midten av 1800-tallet ble det etter hvert slutt på å holde husdyr i sentrum.

I siste halvdel av 1800-tallet økte

kunnskapen om hygienens betydning for helse og sunnhet. Myndighetene ønsket derfor å holde oppsyn med byens mattilførsel – blant annet gjennom melkekontroll og kjøttkontroll. Kjøttkontrollen ble opprettet i 1892 og i 1908 samlokalisert med den nybygde kjøttballen og det kommunale slaktehuset på Grønland.¹⁵

Anlegget på Grønland skulle sikre effektivitet i slaktingen og at slaktingen foregikk i hygieniske omgivelser. Før slaktehallen på Grønland ble bygget, ble dyrene slaktet på gårder, i slakterboder og fra midten av 1800-tallet også i basarene, først ved domkirken, så på Youngstorget. Slakteanlegget på Grønland ble revet i 1974, og virksomheten flyttet til Løren.¹⁶ I dag slaktes det bare ett sted i Oslo, hos Fatland i «Kjøttbyen» på Furuset.¹⁷

Parterte dyr og fersk innmat var synlig i byens slakterforretninger og i kokebøker.¹⁸ Det var ikke tvil om hvor kjøttmaten kom fra. Gjennom de siste 50 årene er imidlertid slaktingen og dyrene blitt mindre synlige. Mange foretrekker i dag bearbejdet vare; kjøttdeig, pølser eller kjøttstykker pakket i plast.¹⁹ Ønsker vi ikke å vite hva vi spiser? Spiser vi kjøttet, og ikke dyret?

Klær har blitt laget av «restproduktene» skinn og ull, og ville dyr er jaktet på for pelsens skyld, slik at vi har kunnet kle oss i dette vakre og varmende materialet. I flere perioder har pels vært siste mote – også det å gå med hele dyr med hode, hale og labber! Etterspørselen har ført til rovjakt på flere arter ville pelsdyr, blant annet bever. På 1800-tallet var beveren utryddet i mange land.²⁰ I Norge

Duer, skjærer og gråspurv er blant fuglene som trives i dagens by. Mating av duer og ender i Slottsparken på 1970-tallet.

FOTO: HENRIK ØRSTED

var det mindre enn 100 dyr igjen, og i 1900 ble beveren fredet. Nå har bestanden tatt seg opp.²¹

Fra 1920-tallet har mye av pelsen kommet fra oppdrett av blant annet mink og rev.²² Forholdene disse dyrene lever under har vært kritisert gjennom mange år, og regjeringen har nå lagt fram forslag til lov om forbud mot pelsdyroppdrett i Norge fra 2025.²³

Byens ville fugler

I 1864 skrev den unge zoologen Robert Collett (1842–1913) en bok om alle fugleartene han hadde observert i Christiania og området rundt byen. Og han var imponert: Gjennom sine studier hadde han sett nesten alle landets til da registrerte arter i Christianiaområdet: «Christianiaegnen danner i ornithologisk Henseende et Centrum, der ligger indenfor, eller

i allfall berører Grændserne af noget nær alle de Arters Omraade, der tilhøre Landets Fauna.»²⁴

Robert Collett var sønn av Camilla Collett og nevø til Henrik Wergeland. Både moren og onkelen var dyrevenner. Robert var fra 1882 bestyrer for Universitetets zoologiske museum, ble professor i zoologi i 1885. Han hadde en stor del av æren for at et nytt zoologisk museum åpnet på Tøyen i 1910. I dag bærer bygningen på Tøyen hans navn – «Colletts hus».

På 1860-tallet var ifølge Collett 244 fuglearter påvist i Norge. 220 av dem var kjent i hovedstadsområdet, og så mange som 102 arter hekket årlig her. Tretti år etter at han utga boka var Collett bekymret fordi det ble færre fugler å se.²⁵

Årsaken til nedgangen i bestandene var sammensatt: Jakt, mat og mote, både i Norge og i verden for øvrig. Collett var en av mange som ønsket seg internasjonale forbud mot fangst av trekkfugler. På Stortorvet lå troster og andre småfugler (kramsfugl), samt storfugl og ender til salgs.

Fuglenes reiser mellom vinter- og sommerhabitater er fortsatt farefull. Årlig drepes ca 25 millioner individer ulovlig i Middelhavsområdet.²⁶ I 2014/15 falt 53 millioner fugler for jegere fra EU-land, Sveits og Norge.

Ved ujevne mellomrom forviller elg og rådyr seg fra marka og ned i villahagene, av og til også lenger ned mot sentrum. Dette får stor oppmerksomhet i media.

FOTO: KJELL ISAKSEN/BYMILJØETATEN, OSLO KOMMUNE

Det er stor forskjell mellom landene og antall arter som er lovlig å jakte på.²⁷

Når byene vokser, mister noen arter levestedene sine. Fuglearter som er knyttet til jordbrukslandskapet, går årlig tilbake. Samtidig ser vi at noen arter – blant annet byduer, skjærer og pilelfink – trives i bylandskapet og finner mat og overlevelse.²⁸ I Norge er det 505 fuglearter, hvorav 260 er hekkende. Ca. 300 av dem er registrert

i Oslo. Lokalt ved Østensjøvannet er det observert 220 arter, mens tallet for Frognerparken er 130.²⁹ Mange sjøfuglearter hekker på øyene.³⁰

Elg, rev og grevling

Noen ganger forviller større ville dyr, som rådyr og elg, seg ned i villastrøk, ved enkelte tilfeller også helt ned mot sentrum. Dette vekker stor oppsikt i media – og synliggjør noen av de

Dokumentasjonsprosjektet «Dyret mitt og jeg» inngår i utstillingen. Her vi har intervjuet og fotografert 10 dyr og eiere. En av dem er Stein Ivar Raberg, leder i Norsk Herpetologisk forening, og hans grønne trepyton.

mange ville dyrene som lever i Oslo, og som vi ikke ser til daglig.

Av landets 77 ville arter er 38 påvist i byen. Vanligvis holder de ville dyrene seg til marka og andre områder rike på naturlig vegetasjon, blant annet øyene og ved vassdragene.³¹ Bever, ekorn, mink, mår, hare, kanin, pinnsvin, rådyr og elg er blant dyrene man kan treffe på i Oslomarka. Gaupe, bjørn og ulv er også observert.

Men det finnes også en rekke ville dyr som lever mer sentrumsnært, ja faktisk midt i sentrum, og som har tilpasset seg bylivet. Rev, grevlinger

og rotter har funnet seg godt til rette og lever av vårt overskudd.

Nye holdninger til dyr – og kamp for dyrs rettigheter

Rundt midten av 1800-tallet begynte nye holdninger til dyr å slå igjennom, både internasjonalt og her hjemme. Mange – særlig fra borgerskapet – reagerte nå på den brutale behandlingen de så hester og andre dyr ble utsatt for. Europas første dyrevernsforening RSPA ble stiftet i England i 1824. I Christiania stiftet David Graah «Foreningen mot mishandling av dyr» i 1859. Dyrebeskyttelsen kan dermed feire sitt 160-årsjubileum i år. Og når den gjør det – er det i godt selskap med en rekke andre foreninger som også arbeider for å synliggjøre og bedre dyrs levekår.³²

Glede og smerte – fortid og framtid

Bymuseet viser med denne utstillingen hvor nært natur og by og dyr og mennesker i byen, henger sammen. Vi ønsker å gi kunnskap om de prosessene som har formet byen – og dyrene – både fysisk, sosialt og kulturelt, men også å vise hvordan holdninger, tenkemåter og praksiser overfor dyr endres.

Vi er inne i en tid med store endringer, ikke minst når det gjelder

klima og miljø. Flere rapporter dokumenterer hvordan klimaendringer er en trussel mot både planter, insekter og dyr. Og vi vet at mange dyr fortsatt utnyttes og utsettes for rovdrift, mishandling og vanskjøtsel.

På bakgrunn av en slik samfunnskontekst, håper vi utstillingen kan bidra til refleksjon og handling: Hvordan kan vi bedre tilrettelegge byen for planter, insekter og dyr? Hva kan vi selv – som enkeltmennesker og byborgere – bidra med for å bedre dyres velferd? Og hvilket ansvar har vi, og tar vi, for omgivelsene rundt oss?

Takk!

Utstillingen hadde ikke blitt til uten en rekke samarbeidspartnere, informanter og støttespillere: ANNO/ Norsk skogmuseum, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (ArBark), Oslo byarkiv (Oslo kommune), Bymiljøetaten (Oslo kommune), De kongelige samlinger, Dyrebeskyttelsen Oslo og Akershus, Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Elvebakken videregående skole, Museene i Akershus, Nasjonalbiblioteket, Naturhistorisk Museum/UiO, NMBU Veterinærhøgskolen, Norsk Folkemuseum, Norsk veterinærmedisinsk museum/NMBU, Oslo kommunes kunstsamlinger, Oslo Skolemuseum, Politihestene, Rands-

fjordmuseene, Østfoldmuseene/avdeling Fredrikstad Museum og en rekke informanter og privatpersoner som har delt historier og kunnskap eller lånt oss gjenstander og billedmateriale til utstillingen.

Bergesenstiftelsen, Stiftelsen Sat Sapienti, Kulturdepartementet, Oslo Miljøhovedstad 2019, stiftelsen UNI og Osloforskning har bidratt til finansieringen.

Takk også til arkitekt Julia Yran som har formgitt utstillingen og Lars Roede som har oversatt utstillingstekstene til engelsk.

Velkommen!

Noter:

- ¹ Borgen 1965
- ² Kildekombinasjonene gir også en form for «kontroll» ved at de ulike kildene underbygger eller motsier hverandre. Ehn og Løfgren 1982, 2001
- ³ Se for eksempel Keith 1983, Kete 1994, Mc Shane og Tarrs 2007 og Howell 2015.
- ⁴ Se f. eks Thorsen 2001, Thorsen 2013 og Thorsen 2014.
- ⁵ Velten 2013
- ⁶ Thorsen 2020
- ⁷ Velten 2013
- ⁸ Thorsen 2020, McShane og Tarr 2007
- ⁹ Thorsen 2001
- ¹⁰ Svanberg 2001, s. 11
- ¹¹ Thorsen 2001
- ¹² <https://snl.no/katt>, lest 13.5.2019
- ¹³ Svanberg 2001, s.11
- ¹⁴ Thorsen 2001, blant annet s. 309f.

- ¹⁵ Kjeldstadli 1990.
- ¹⁶ Oslo byleksikon, 2011
- ¹⁷ <http://www.fatland.no/newsread/index.aspx>, lest 13.5.2019.
- ¹⁸ Syse 2018
- ¹⁹ Syse 2018
- ²⁰ Ehrman 2018, s.45
- ²¹ <https://snl.no/bever>, lest 13.5.2019
- ²² Fredriksen 1999
- ²³ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-99-l-20182019/id2641263/>, lest 13.5.2019
- ²⁴ Collett 1864, s.6
- ²⁵ Thorsen 2020
- ²⁶ BirdLife International
- ²⁷ Vår fuglefauna 2019/1
- ²⁸ Oslo Byleksikon 2011
- ²⁹ Opplysning fra fugleforsker Svein Dale, NMBU, 15.mai 2019
- ³⁰ Oslo Byleksikon 2011
- ³¹ Oslo Byleksikon 2011
- ³² Blant andre NOHA (stiftet 1989) og Dyrevernalliansen (stiftet 2001)

Litteratur:

- Borgen, J. (1965). *Barndommens rike*. Oslo: Gyldendal.
- Collett, R. (1864). *Oversigt af Christiania Omegns ornithologiske Fauna*. Christiania: Johan Dahl
- Ehn, B. og Løfgren, O. (1982). *Kulturanalys: Ett etnologisk perspektiv*. Stockholm: Lieber Förlag
- Ehn, B. og Løfgren, O. (2001). *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Ehrmann, E. (2018). *Fashioned from Nature*. London: V&A Publishing.
- Fredriksen, H. (1999). *Pelsproduksjon*. www.dyrsrettigheter.no/pelsdyr/pelsproduksjon. Lest 13.5.2019
- Howell, P. (2015). *At Home and Astray. The Domestic Dog in Victorian Britain*. Charlottesville and London: University of Virginia Press.
- Kete, K. (1994). *The Beast in the Boudoir. Petkeeping in Nineteenth-Century Paris*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Kjeldstadli, K. (1990). *Den delte byen 1900-1945. Oslo bys historie, bd. 4*. Oslo: Cappelen.
- McShane, C. og Tarrs, J. A. (2007). *The Horse in the City*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Svanberg, I. (2001). *Siskeburar och guldfiskskålar. Ur sällskapsdjurens kulturhistoria*. Värnamo: Arena.
- Syse, K. L. (2018). *Derfor blir kjøtt og død for mye for TV*. Aftenposten 12.9.2018
- Thomas, K. (1983). *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England 1500-1800*. New York, Oxford: Penguin.
- Thorsen, L. E. (2001). *Hund! Fornuft og følelser*. Oslo: Pax.
- Thorsen, L. E. (2013). *Animals on Display. The Creaturely in Museums, Zoos, and Natural History*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Thorsen, L. E. (2014). *Elephants are not Picked from Trees. Animal Biographies in Gothenburg Natural History Museum*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Thorsen, L. E. (2020). *Hover, klover, klør. Dyr i Kristiania 1859-1920*. Manus u.a. Oslo: Forlag Press
- Tvedt, K.A.(red) (2011). *Oslo Byleksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget
- Velten, H. (2013). *Beastly London. A history of animals in the city*. London: Reaktion Books.

Vesle-Brunens radikale tale

– Henrik Wergeland og dyrevern

Det er Henrik Wergelands egen hest Vesle-Brunen som i *Tale til Menneskeligheden i Menneskeheden* (1833) snakker til oss på vegne av alle sine «stumme Brødre i Støvet». Ikke tilfeldig lar Wergeland en hest frembringe en alvorlig anklage mot menneskene og deres vold og uforstand overfor dyrene. I norsk kultur har hesten både vært bondens øyesten, men også et dyr utsatt for hard bruk og mishandling. Med *Tale til Menneskeligheden i Menneskeheden* plasserte Wergeland seg i et sjikt av intellektuelle og diktere som engasjerte seg for frihet og likhet mellom mennesker og mellom kjønnene, en radikal, demokratisk posisjon som også inkluderte dyrene. *Tale til Menneskeligheden i Menneskeheden* inneholder momenter som gjentas i tekster om dyrevern gjennom 1800-tallet og inn i 1900-tallet. Teksten gjennomsyres av en moralsk argumentasjon hvor dyremishandling er en forbrytelse mot selve skaperverket som mennesket er satt til å forvalte.

«Vi anraabe om Retfærdighed og Skaansel og Barmhjertighed af Alle»

Om talen blir fremført av det edleste av dyrene, hesten Vesle-Brunen, står hunden Hei, katten Gråpus og papegøyen Pape også som underskrivere. Alle representerer ofre for mishandling, ofte med dødelig utgang:

I alle mine undertrygte, mishandlede Brødres Navn: Vesle-Brunen, Ætling af Trompeter-Graaen, der sprængtes under Baronens Hei, Søn af den svandskuttede Pasop, der blev pidsket i hjel. Graapuuus, Stammende fra Svartpuus, der blev levende flaaet, og fra Missekiss,

der ble slaaet af Tønden. Pape, som har tilbragt 14 Aar i Buur.

Vesle-Brunen henvender seg først og fremst til «Jordens Herrer», det vil si mennene. I en tid da undertrykte grupper i andre land reiser seg, og han peker især på kvinnene, vil dyrene nå følge etter. Hvilke argumenter bruker så Vesle-Brunen for å fremkalle menneskelighet hos menneskeheten?

Et hovedargument i talen er at dyremishandling ødelegger menneskets moral. Alle lidelsene som menneskene påfører dyrene, fører til

at menneskene selv fornedrer seg – i strid med viljen til den som skapte både mennesker og dyr. Menneskene ber til sin herre for at Han av sin godhet skal beskytte dem mot djevelen og mørke makter. Burde ikke dyrene da kunne forvente at deres herrer, menneskene, beskyttet dem mot det onde? Selv forsøker menneskene å bevise at djevelen ikke finnes. Men hvorfor lar de da dyrene bli utsatt for djevler i form av snarer, svøper, kniver og blodige hender?

I en lang passasje viser Vesle-Brunen hvordan dyr blir brukt som bilde på negative sider ved menneskelig

6. juli 1845, seks dager før han døde, skrev Wergeland til Halvor H. Rasch, stipendiat ved Det naturhistoriske museum i Kristiania. I brevet testamenterte Wergeland Bella til samlingen. Her kunne hun vises fram både som skjelett og som utstoppet skinn.

Wergeland mente at Bella var eksempel på hundene som er avbildet på antikke monumenter. Bella ble først et naturhistorisk preparat, men i 1902 ble den utstoppede hunden overført til Norsk Folkemuseum. Her er hun en kulturhistorisk gjenstand lik andre bevarte eiendeler etter Wergeland.

XYLOGRAFI AV ANDREAS LUDVIG SØBORG FOR SKILLING-MAGAZIN, 1881

oppførsel. Med en moderne term kan vi si at Wergeland peker på en negativ antropomorfisering, hvor dyrene blir tillagt dårlige menneskelige egenskaper: «Hvilket frygteligt Træk, hvilken nedslaaende Opdagelse hos Skabningens Konge, at han blot afskummer

Bærmen af de lave Dyrs Svagheder og tilsmører dermed sit Væsens Herlighed!» Eselet er dovent, oksen voldsom, grisen liderlig, gåsa dum, apen narraktig, påfuglen forfengelig og ulven grisk. Men dyrene har også gode og rørende sider. Ulven jager

bare når den er sulten, mens menneskene røver selv om de er mette. Følgelig, konkluderer Vesle-Brunen: «Lader derfor vore Afskums Laster være, naar I ikke engang ville tilegne eder disses faae Dyder.»

Vesle-Brunens stall i Damstredet 1, fotografert i 1936.

FOTO: FRITZ HOLLAND

«De Forbrytelser I begaae mod Dyrene, Mennesker, ere uhyre.»

Vesle-Brunen oppnevner så seg selv til anklager i en prosess mot menneskene. Her redegjør han for menneskenes forbrytelser mot dyrene. Utfallet av prosessen er uvisst siden «[...] der vil haarde Beviser til hvor Dommeren er den Anklagede og frelse Mand,

mens Anklageren er Ufrelse, og som kun benytter en – ikke tilstaaet – men selv antagen, skjøndt Alle af Naturen indrømmet, Ret til at klage». Dyrene er kommet i en posisjon hvor de må framføre sine anklager. Som Vesle-Brunen sier innledningsvis, i en tid da undertrykte grupper reiser seg mot makthaverne, er turen kommet til dy-

rene. Legitimiteten i opprøret finner de, som andre opprørere i samtiden, i naturretten.

Den største forbrytelsen menneskene gjør seg skyldige i, er at de ikke har forstått at dyrene også har nerver. Disse «[...] forgrene sig igjennem alle de Dyrrækker, der vrimle imellem Jordens Ypperste, som opløfter sin Pande

som en skinnende Stjerne, og Polypen, hvis Arme grenes i Dybet». Dyr og mennesker møtes i livets største og mest dramatiske øyeblikk. De føler alle den samme smerte og samme vellyst ved «Forplantelse, Fødslen, Væxten, Døden». Hvorfor blir da ikke menneskene berørt når dyr klynker av smerte eller av glede? Men hvis det er slik at menneskene lar dyrene lide av uvitenhet mer enn av ondskap, er dette forstemmende av en «Slægt, der siger sig at fostres af Oplysningens Aarhundrede!».

Dyr kan oppnå, sier Vesle-Brunen, en grad av bevissthet når de føler vellyst eller intens smerte. Det er i slike øyeblikk dyr og mennesker nærmer seg hverandre. Likevel dreper menneskene fuglene i parringstiden. Fedre lærer smågutter å etterlikne fugleungenes pipping for å lokke moren til seg:

*Hertil er Menneskebarnet lærvilligt (sic).
De fjærløse Smaa døe af Hunger
eller Kulde i Redet;
thi Moderen faldt for Guttens Skud
idet hun lokkedes til at opfylde
Moderpligterne. Redet klækkes
ikke ud; men hvorledes – har ikke
Faderen udklækket Fromhed og
Følelse i sit Barns Hjerter, og
takket Gud for Hyggen i sin Rede?*

Dyr behandles verre enn forbrytere. De lemlestes og årelates før slaktingen, snoken kastes levende i maurtua, padden «vippes i hjel». ¹ Katten og ålen flås levende for at skinnets skal gå lettere av. Folen kastreres, kalven tas fra moren. Det naturlige omformes, ører og haler skjæres av, nesebein knuses på valper for å få dem så kortsnutete som mulig. ² Men for hvilke ugjerninger blir de straffet så brutalt? Kanskje kan disse grusomhetene unnskyldes som vanvidd, spør Vesle-Brunen.

Her velger Wergeland å avbryte Vesle-Brunens monolog med et dikt hvor han undres om det virkelig har vært Guds vilje at mennesket som troner over alle andre vesener, er døvt og uten innlevelse med skaperverket:

*Ak vilde Gud saa herligt Harperige
som Verden – denne Samlyd fuld og sød,
der gjennem alle Skabtes Tonestige
ifra den store Faders Hjerter flød –
til Konge give umelodisk Hjerter,
som ikke følte i sin høje Klang
en Harmonie med Dyrets Fryd og Smerte
med Flygets Surr og svagest Fuglesang?*

Diktet bryter inn i Vesle-Brunens monolog som en salme; en annerledes og poetisk formidling av at menneskenes synder mot dyrene dypest

sett er å synde mot Gud. Men trækker menneskene sine medskapninger for langt ned, vil de selv synke. Dyrene forlanger at mennesker og dyr har gjensidige plikt- og tjenesteforhold. Når menneskene er gode mot dyrene, vil menneskene også lære å være gode mot hverandre.

«Den, der frydede sig ved Dyrenes Smerter var følelsesløs for Medmenneskets»

Foreninger, styresmaktene og kirken bør alle arbeide for å gi dyrene en rettferdig behandling. Det ligger også en implisitt oppfordring til å danne en forening for dyrenes beskyttelse når Vesle-Brunen foreslår at «[...] eders Foreninger til Samfundenes Vel ogsaa skulle tage os i Betragtning». All mishandling av dyr og all grusom slaktning må bli forbudt. Dette vil bli støttet av regjering og lovverk så sant disse innser at deres oppgave er å virke for «Menneskeslægtens Forædling». Prestene skulle tale dyrenes sak fra prekestolen og lære allmuen at den har et moralsk ansvar for dyrene. Vesle-Brunen viser også til en av de store autoritetene innen naturhistorien, Comte de Buffon, som hevdet at godhet gjør dyrene lærenemme og samarbeidsvillige, ikke slag og spark. ³ Når alle argumenter nå er lagt fram,

kan intet menneske unnsi seg handlingene sine på grunn av uvitenhet! Det viktigste som står på spill her, er sinnelaget, for om grusomheten rammer mennesker eller dyr er likegyldig: «Den, der frydede sig ved Dyrenes Smerter var følelsesløs for Medmenneskets». Dyremishandleren blir menneskemishandler. Ondskap avler ondskap.

Dyrene bodde også en gang i Paradiset, og de er rede til både å tjene og dø for mennesket så sant de blir godt behandlet:

*Men det vanærer Eder, forbittrer os
vort Tilvær, forstyrrer Guds
Hensigter, paadrager Eder Ansvar,
om I lønne Tjenester med Mis-
handlinger og forlænge og forstærke
Dødens Onde med Piinsler.
Fører eders Herredømme saaledes
over eders stumme Brødre i Støvet,
at de ikke vilde afkaste det, om de end
havde menneskelig Forstand!*

Forholdet mellom mennesker og dyr er et forhold mellom herre og tjener. Dyrene vil fortsatt godta dette, så sant det forvaltes med rettferdighet. Ja, selv om de plutselig fikk menneskelig forstand, ville de forbli tjenere så sant herren var barmhjertig. Men så grusomt er menneskenes herre-

dømme over dyrene, at hvis disse hadde fått forstand, ville et skrekkelig opprør bryte løs. Dyrene ville lemleste og drepe menneskene og legge landet øde rundt seg. Deretter ville de utvandre til et land hvor innbyggerne akter dyrene. Til India!

Forstandens revolusjonære potensiale

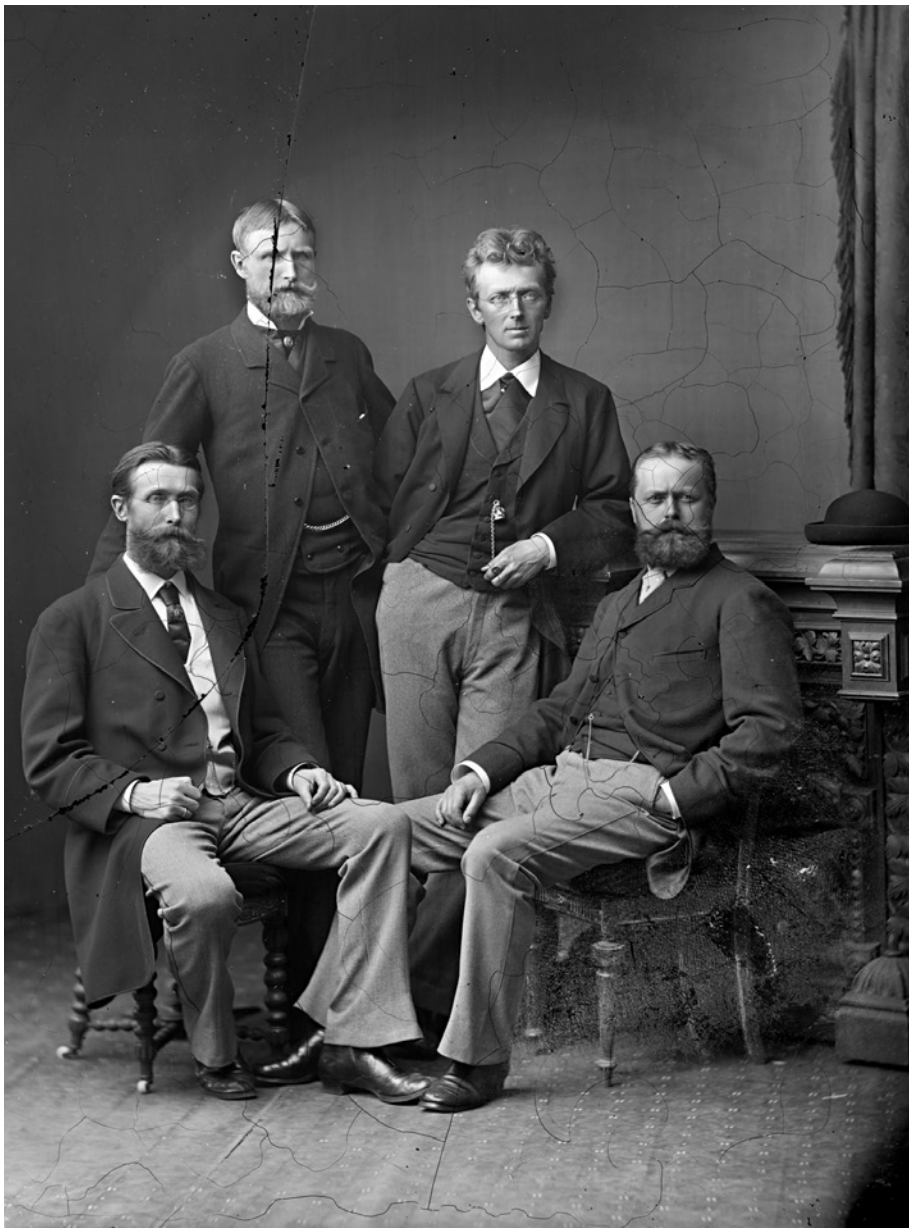
Tale til Menneskeligheden i Menneskeheden af Vesle-Brunen udgivet af hans Ven Henrik Wergeland fortjener oppmerksomhet. Allerede fra annen halvdel av 1700-tallet protesterte flere engelskmenn i skrift og tale mot dyremishandling både fra et filosofisk ståsted og i pedagogiske essays som særlig var myntet på barn. Protestene kom fra frikirkelige miljøer og fra intellektuelle. Her spilte de romantiske dikterne, Shelley, Byron og Burns, alle noe eldre enn Wergeland, en viktig rolle som opinionsdannere.⁴ Med Vesle-Brunen som talerør etablerer Wergeland seg som en pioner i dyrevernets historie i Norge.

Wergeland fremmer argumenter for dyrevern og saker som dyrebeskyttelsen i England, RSPCA stiftet i 1824, allerede arbeidet for. Nesten tretti år etter at han skrev Vesle-Brunens tale, fikk disse et organisatorisk fundament også i Norge. 17. oktober 1859 trådte 37 herrer sammen i «Den tekniske

forening» som hadde lokaler i byens gamle rådhus, og stiftet «Foreningen imod Mishandling af Dyr». Norge har med dette Skandinavias eldste dyrevernforening. Foreningen endret etter fem år navnet til «Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania». Arbeidet skulle ikke begrenses til å slå ned på dyremishandling, men også innrettes mot å gi folk kunnskap om dyrene og deres levesett. Som foreningens daværende formann Victor Nielsen-Sæther skriver i 1914 om navnendringen: «Skulde en forening som denne virke, maatte den gaa videre end den egentlig kunde efter sit tidligere navn. Det gjælder nemlig ikke bare at paatale mishandling og faa dyrplageren straffet, man maa forebygge grusomheten. Man maa søke at opdrage den offentlige mening særlig ved at utbrede kjendskap til dyrene og dyrenes liv.»⁵

Vi kjenner igjen Wergelands etterlysning av innsikt og erkjennelse av hva et dyr er, å forstå at dyr er vesener med følelser.

Wergeland legger ansvaret for å opplyse folket om deres plikter mot dyrene på styresmaktene og kirken. Han oppfordrer også humanistiske organisasjoner til å arbeide for dyrenes beste, som å forby dyremishandling og smertefull slaktning. Opplæring av

Camilla Colletts fire sønner, fra venstre, Robert, Alf, Emil og Oscar. Robert var en fremragende og internasjonalt anerkjent zoolog. Collett blir regnet som Norges første naturfotograf. Han var aktiv i arbeidet med å reise en egen bygning for universitetets zoologiske samlinger. Collett gjennomgikk hele vertebratsamlingen til det nye museet, og fikk laget nye biologiske grupper. Småfuglene sto hans hjerte nær.

FOTO: L. SZACINSKI

I likhet med den eldre broren Henrik, var Camilla Collett en stor dyrevenn. To år før hun døde ble hun utnevnt til æresmedlem i «Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania». Hun skriver i et brev 29. mars 1880, at «i Dyremishandlingsagen er jeg radikal, Kommunard – Nihilist, om De vil. Jeg skulde slet ikke have noget imod at lægge et lidet Batteri med Tilbehør under et af disse Experimentlokaler- og Avditorier, hvori disse Vederstyggeligheder foregaa...». Hun støttet dyrebeskyttelsen i Norge og Danmark med pengegaver, og var særlig engasjert i å bedre forholdene for forsøksdyr, slaktedyr og trekkdyr. Det hendte også at hun grep aktivt inn hvis hun ble vitne til dyremishandling. (Kilde: Knutsen u.å.).

XYLOGRAFI AV L. B. HANSEN FOR FOLKEBLADET, 1895

slaktere til å bruke skytemaske ved avlivningen ble en av de viktigste sakene til «Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania». Nielsen-Sæther oppsummerer foreningens arbeid: «Slagtingen er ikke lenger saa raa og brutal som den var i tidligere tid. Omvridning av halen, spark, hugg og slag maatte slagtedyret taale. Selve avlivningen var ogsaa ofte i høieste grad grusom. Nu ved heldigvis slagterne og mange gaardbrukere, at den av foreningen anbefalede skytemaske er den heldigste og den der avliver dyret mest mulig smertefrit. Overalt hvor man har benyttet disse apparater, er man enig om deres fortrin fremfor de gamle raa slagtemetoder. Vi tror ikke at nogen, der en gang har forsøkt skytemaske ved slagting, er villig til at gaa tilbake til den gamle barbariske fremgangsmaate.»⁶

Kirken var blitt trukket inn i dyreværnsaken takket være påvirkning fra «Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania». Et eksempel er gudstjenester for dyrene, som ble holdt 13. søndag etter trefoldighet.

Tale til Menneskeligheden i Menneskeheden er en moralsk og religiøs fundert argumentasjon for å behandle dyr med vennlighet og uten vold. Det er vi mennesker som er blitt gitt forstand. Vi har mulighet for å vinne

innsikt, dette er nektet dyrene. Så grusomt er menneskets herredømme over dyrene, advarer Vesle-Brunen, at hvis det skulle skje at dyrene plutselig forsto omfanget av undertrykkelsen og utbyttingen de utsettes for, ville det bryte løs et opprør som innebar menneskets undergang. Vesle-Brunens tale er ikke bare radikal, den rommer også et revolusjonært element.

Liv Emma Thorsen er professor emerita i kulturhistorie. Hun har skrevet Hund! Fornuft og følelser, Pax (2001) og Elephants are not Picked from Trees. Animal Biographies in Gothenburg Natural History Museum, Aarhus University Press (2014), og mange artikler om dyr, kultur og samfunn.

Noter:

¹ Å vippe pinne er en barnelek. Det kan tenkes at å vippe i hjel en padde innebærer å bruke en padde i stedet for den lille pinnen som skal vippes så langt som mulig med en større pinne; dvs. å slå til padden så den fyker av gårde.

² Se Thorsen 2001, s. 314–323.

³ George-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707–1788), fransk vitenskapsmann særlig kjent for *Historie naturelle générale et particulière*. Han var også bidragsyter til Diderot og d'Alemberts *Encyclopédie*.

⁴ Thomas 1984, s. 149.

⁵ Nielsen-Sæther 1914, s. 6.

⁶ Nielsen-Sæther 1914, s. 8, 9.

⁷ Nielsen-Sæther 1914, s. 7.

⁸ «Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania» la

ned et stort arbeid for å bedre hestenes liv, for å få regler for jernbanetransport av dyr og for å beskytte småfuglene, for å nevne andre viktige saker.

Litteratur:

Collett, C. (u.å.). *Jeg elsker dyrene*. Oslo: Vesle-Brunen Forlag

Knutsen, K. «Etterord». I: C. Collett (u.å.). *Jeg elsker dyrene*. Oslo: Vesle-Brunen Forlag, s. 121–182.

Nielsen-Sæther, V. (1914). *Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania. En kort oversigt*. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri.

Thomas, K. (1984). *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England 1500–1800*. Oxford University Press: New York, Oxford.

Thorsen, L. E. (2001). *Hund! Fornuft og følelser*. Oslo: Pax Forlag.

https://www.dokpro.uio.no/wergeland/WIV1/innhold_WIV1.html

Lisa Kristoffersen (1833–1928) fotografert i 1917 sammen med en av de mange hundene hun reddet fra mishandling. Legg merke til at bokseren både har kupert hale og ører. I Norge ble ørekupering forbudt i 1954, halekupering i 1988. Lisa Kristoffersen var hovedstadens første, kjente dyrevernavtivist. Fordi hun var så synlig i gatebildet, ble hun husket i ettertid som en byoriginal, med oppnavn som Dyre-Lisa og Bikkje-Lisa. Mindre kjent er at hun i en alder av 74 år stiftet sin egen dyrebeskyttelsesforening, Dyrevernlaget Lisa Kristoffersens Minne.

UKJENT FOTOGRAF

Dyreliv på gården Frogner

Fra uminnelige tider var Frogner en gård i Aker med allsidig landbruk. Det var alltid et yrende dyreliv på gården, både storfe, småfe og andre dyr som hørte til gårdsdriften. Dyr til nytte og hygge, som hunder og katter, var alltid der. Etter at Frogner ble herskapsgård i 1750, holdt eierne også ride- og kjørehester, jakthunder og burfugler. Men vi må ikke glemme uønskede dyr som rotter og mus, lopper, lus og veggedyr. I Frognerelven var det ørret.

Husdyrhold før 1700

De tidligst dokumenterte opplysninger om dyrehold på gården har vi i skifter fra 1600- og 1700-årene. Bonden Christen Halvorsen etterlot seg i 1681 ti melkekyr, alle nøye beskrevet etter farge og særlige kjennetegn. Verdien var fra 4 riksdaler for bjellekua og et par andre ned til 3 daler for de minst leveringsdyktige. I fjøset bodde også en rød tyr, fire kviger og en svart kalv. Åtte «woxen Søffuer» var til sammen bare verdsatt til 4 daler, og fem «Lamb» til bare 1 daler og 3 ort. Purka med 7 griser var verd 3 daler. Hestene hadde større verdi, de beste vurdert til 7 og 4 riksdaler, en gammel grå til bare 1 daler.

Mot slutten av 1600-årene ble gården delt i to bruk, og de neste skiftene har vi fra Nordre Frogner. Da bonden Laurits Jensøn mistet kona Dorthé Haagensdatter, var det skifte mellom

ham og barna 12. november 1684. Velstanden var større, fremgår det av takstene. Det var fire hester på gården. De to på 5 og 8 år ble taksert til 10 riksdaler, de to på 14 år til 6 daler. Bruket hadde ni melkekyr, tre kviger, to kalver og en stut, de fikk omtrent de samme takstene som i 1681. Verdien av 10 «Søufver» var 5 riksdaler og av 4 svin 4 riksdaler. 4 ungsvin gikk for halv pris. I 1687 døde også enkemannen Laurits Jensøn og etterlot seg tre hester, seks kyr, en kvige og to kalver. I svinestallen var det «1 lang So», en galte og to ungsvin.

Hva het kuene på Frogner?

Sønner Daniel Larsen ble en velstående bonde. Da han døde i 1709, etterlot han seg mye sølvtøy og enorme mengder tinn. Sengetøy representerte den gang store verdier, og i hans hus fantes ikke mindre enn 124 lakener.

Gården hadde 4 hester, 13 kyr, 3 kviger og 3 kalver. Av småfe fantes 2 sauer og 4 ungsauer, 11 geiter, 3 bukker og 3 ungbukker, 3 svin og 4 ungsvin.

I skiftet får vi vite navnet på nesten alle hans elleve kyr – mens de fire hestene var navnløse. Hvorfor var det slik? Menn brukte hestene, mens kvinner hadde ansvaret for kyr og kalver. Kanskje var det slik at kvinner og jenter fikk et nærmere forhold til kyr som de melket og godsnakkete med daglig, mens usentimentale menn og gutter så på hestene som redskaper. Navneskikker for kyr har holdt seg lenge – kyr i dag har ofte navn som var i bruk for 300 år siden. Bjellekua var «Kuld Sort» og het ByeRos. «1 Sort Koe hvid i Swanzen» kaltes Dagros. Flere fikk navn etter utseendet – «1 Hvid Koe med røde Kind kaldes Røedkind» og en svartbrun ku het

Brone. Andre navn var Mollich, Daglius, Løcke, Skoutte, Sale og Eva, mens noen bare ble beskrevet som «En Sort Koe med hvid Hoved».

De samme navnene gikk igjen i nye skifter på Nordre Frogner. I 1727 hadde alle ti kyr navn, og vi gjenfinner både Byeros og Dagroes, enten det er de samme som i 1709, eller nye oppkalt etter de gamle. Andre navn var Plomme, Gyldenstjerne (Med hvid stjerne i Panden), Morgenfrue, Sort-Kind, Rødkind, Kollen og Buegaas (?). Kviger og kalver var navnløse, bortsett fra kvigen Sommergod. Hestene var stadig navnløse.

I 1737 var artsmangfoldet større. Nå var det kommet en gasse og to gjess på gården, sammen med fem sauer, elleve geiter og fire griser. For første gang opptrer en tyr ved navn: Holger, verd 1 riksdaler og 1 ort. De 11 kyra har alle navn, og noen er gjengangere: Nyebaande, Daglius, Kolleroes, Gyldenstjerne, Drople, Thore, Rosen Kind, Graadunne, Treegaas, Dagroes og Eva. Den siste må ha vært særlig snill og pen.

*Gårdsplassen på Frogner, 1890-tallet.
Konsul Gerhard Gade med sin yngste
sønn Horace til hest.
Utsnitt.*

UKJENT FOTOGRAF

Fossen som markerte skillet for fiskerettigheter, med Frogner hovedgård i bakgrunnen, ca 1905.

FOTO: H. ABEL

Fisk i Frognerelven

I 1770 forhandlet Frogners daværende eier Friderich Clauson med eierne av Skøyen om deling av fiskeretten i elven – «... en Bæk eller en liden Elv hvorudi om Høsten omtrent 14 Dages Tiid op kommer fra Søen en liden Deel Fisk nemlig smaae Øret eller saa kaldede Foreller, som fra Arilds Tid om Natte Tiider af forbemeldte begge Gaarders Ejere ved Lyster og Fakkeler blevne fangede ...» Det hadde vært konflikt mellom de to gårdene om fisket, men nå var «Jeg Friderich Clauson som Ejer af Frogner Gaard

og Jeg Joen og Johannes Skøyen som Ejere af den Deel af Skøyen hvor Elven rinder, fornemmelig for at stifte et bestandig Venskab i mellem begge Gaarders Ejere saaledes bleved forenede og accorderede ...». De ble enige om at Skøyen skulle ha enerett til fisket nærmest utløpet, mens det tilkom «Frogner Gaards Ejere alleene her efter at fiske udi Elven fra Saugmester Pladsen paa Frogner-Ejendeele til den Deel af Elven eller det Vandfald hvor 2de Berg-Nabber gjør Elven meget smal ...».

Hundre år senere var fisket blitt

sterkt redusert på grunn av oppdemning av Sognsvann. Før den tid «var der Fisk at faa i Frognerelven efter ethvert større Regnskyl, men hine gode Dage er nu forbi», skrev den fiskeinteresserte kjemiker og apoteker Hans von Ditten til Frogners eiere i 1868. Han ba Gade om å «udvirke at Vandmassen i Elven kan forøges fra 1ste Juli og til Udgangen af September eller et Stykke ind i October [...] thi i den Tid staar der en heel Deel Fisk ude i Søen, lige i Elvemundingen og venter paa Flom, og imedens de vente, ser til min store Bedrøvelse, at de blive et Bytte for Grund... (?)...» Von Ditten eide løkken Kjelbæk på Søndre Skøyen nær utløpet, og Gade mistenkte ham for å ha hindret ørret i å komme helt opp til Frogner. Han hadde tvert imot arbeidet for å få hele elven mer fiskerik. «Jeg har saaledes i løbet af 4 Aar sluppet circa 12000 Lax og Sørret samt 4000 Ferskvand-sørret og desuden holder jeg stadigt Opsyn opover Elven for at hindre fremmed Fisking ...»¹

Herskapsgården

Hans Jacob Scheel kjøpte Frogner i 1747, rev de forfalne gamle husene, og anla en herskapsgård med helt nye bygninger som stadig står. Østfløyen var et moderne fjøs av gråsteinsmur

med fôrloft og gjødselkjeller. Vestfløyen sør for porten var stallen. Kunnskap om besetningen i uthusene får vi først gang fra 1792, etter at styrtrike Bernt Anker overtok. Branntaksten fra det året forteller at østfløyen inneholdt et fjøs med 18 båser og en hestestall med 17 spiltau. I vestfløyen var det også hestestall med 10 spiltau, og i sørfløyen – som ble revet rundt 1840 – var der ytterligere to staller til 7 og 10 hester. Her lå også vognremissen, så dette var antagelig stallen for finere hester til å spenne for herskapsvogner.

Nevøen Morten Anker ble eier i 1807 og kjempet resten av livet hardt for å holde kreditorer fra livet i vanskelige tider. I det lengste opprettholdt han en herskkelig tilværelse, men i 1836 måtte gården gå til tvangsauksjon. Før salget ble det holdt branntakst, og protokollen forteller at det stadig var stall til 10 hester i vestfløyen og fjøs til 17 kreaturer i østfløyen. Flere enn de ti hestene hadde han ikke rundt gårdsplassen, men det var fortsatt vognremisse i sørfløyen. I bakgården var det reist et stort uthus med enda et fjøs og med hønsehus og svinehus. Ved siden av dette lå en tømret stall til 8 hester og enda et svinehus. Stallen i uthuset var antagelig for arbeidshester til landbruket.

Svalgangen mellom hovedbygningen og vestfløyen har en bakvegg som i virkeligheten er en smal bygning, 1,5 m bred. Veggen mot tunet har åtte små åpninger med tregitter foran. Formålet var en gåte inntil branntaksten fra 1836 hadde svaret: «En Muurbygning afdeelt til Fjærkreature. Foran en Aaben Svalgang med maledede Søiler». Fjærkreet her kan ikke ha vært noe så prosaisk som høns – det egner burene seg ikke til. Sannsyn-

ligvis var de til å holde edlere fugler i bur til det var tid for slakting før en større middag – kanskje fasaner og annet edelt vilt.

Benjamin Wegner kjøpte gården på auksjonen i 1836 og fikk den branntaksert i 1846, etter å ha fornyet mange uthus. Sørfløyen ble revet for å få utsikt sørover, men restene nærmest sidefløyene ble innlemmet i disse. Taksten bekrefter 8 små rom til fjærkre i vestfløyen, mens østfløyen

Kvinne til hest ved Frogner hovedgård, 1916.

AXEL ENDER. OLJE PÅ LERRET.

fremdeles hadde fjøs, nå til 40 kyr, og et vognskur. I bakgården lå en 40 alen lang bygning av bindingsverk med svinesti, staller til 5 og 3 hester, og høylofter. Også Wegner måtte selge gården i kriseåret 1848 til bergenskjøpmannen Fredrik Georg Gade.

Familien Gades dyr

To generasjoner av familien Gade levde i herskapsgården til de solgte til Kristiania kommune i 1896. Den siste beboeren, konsul Gerhard Gade, fikk kontraktfestet rett til å bli boende livet ut. Sønnen John, som slo seg ned i morens hjemland USA, skildret i sine erindringer oppveksten på Frogner.

Høsten 1853 var gårdens nye Locum ferdig ved sydøstre hjørne av hovedbygningen, med adkomst fra svalen som forbandt hovedhuset med østfløyen. Det var oppført av bindingsverk i underetasjen mot ut-tunet, og av laft i øvre etasje, på nivå med gårdsplassen. Det inneholdt forgang og to avlukker, og dessuten «et Rum bestemt til Hønsehuus». Innholdet i underetasjens ene rom (nå biblioteket) ble ikke beskrevet, men det var antagelig lager for gjødsel. John Gade forteller at doen var klas-sedelt, med ett avlukke for herskapet og deres gjester, og ett for tjenerne, og begge med flere huller tilpasset

brukere av alle aldre. Her ble bjørnepelsene oppbevart om sommeren i møllfri atmosfære.

I Gades tid ble vestfløyen sør for portrommet omgjort til fjøs. Ifølge branntaksten fra 1867 var de «nu indredet i 2de Rum til 33 Kreature». John Gade skriver at fjøset var utrolig skittent og var bestyrt av «Schweitzeren», som var kjent for aldri å vaske seg. «No ventilator or hose had ever ventilated or washed the long cowbarn, where stood some fifty dejected beasts, never liberated into fresh air or a clover field lest they thereby produce less milk». De fikk aldri besøk av dyrlege, men alle på gården drakk melken og ble store og sterke av den. Det som fascinerte mest ved «Schweitzeren», var hans begavelse som jodler.

Østfløyen, som tidligere var fjøs, inneholdt i 1867 redskapsrom, portrom, lade og vognskur. To staller med 6 og 8 hester befant seg i vestre del av den tidligere sørfløyen, med høyloft over. Kusken Christian var en god venn av Gades tre sønner og inviterte dem gjerne til et slag kort og et glass øl på høyloftet, når foreldrene var borte. Hans lenge etterlengtede sønn fikk navnet Hans, etter Hans Majestet Kongen. I bakgården øst for tunet sto et tilbygg med hestevandring og treskemaskin drevet av «a blindfolded

horse pulling patiently a pole round and round a central swivel», ifølge John Gade.

Rotter trivdes på loftet over guttenes soverom og laget et infernalsk spetakkel, særlig i uvær. Gade nevner også kaninhus og dueslag, uten at disse kan lokaliseres i branntaksten. Dueslaget må ha vært stort, for han skriver at brødrene tilbrakte mye tid der og leste lekser mens duene kurret. Der bodde «tumblers» og «carriers». Det var alltid et under når de la egg, og enda mer når de klekket. Der fantes en helt hvit due som fikk navet Miriam etter en amerikansk venninne, og en helt svart due som ble kalt Beelzebub. Yngste bror Horace kom en gang styrtende inn til moren og meldte: «Mummy! Do you know that Beelzebub and Miriam have just started a family?»

Kommunens Frogner

Frogner i kommunens tid ble til Frognerparken, Bymuseet og Vigelandsanlegget – et eventyrlig rekreasjonsområde for byens mennesker og dyr. Her er det stadig et yrende liv av dyr og fugler som på egne ben eller vinger hjemsøker parken, og av medbrakte dyr. Hunder i bånd eller ikke gjør mye av seg og fra seg, og et stort område er avsatt til «hundejordet», hvor

Utsikt fra tårnet og ned mot det som i dag er Frogner plass, her ser vi takene på uthusene og gårdsrommet, ca 1910.

UKJENT FOTOGRAF

Fasanburenes gittervinduer er fortsatt synlige på vestfløyen. Her kunne man hente fersk mat til festmiddager.

Hester ved gjerdet mot Halvdan Svartes gate med gården i bakgrunnen. Fotografiet er fra 1931, da kommunen eide Frogner. Hestene kan være kommunale, eller de kan tilhøre en eier som leier beite på Frogner.

FOTO: RUTH RAABE

båndtvang ikke gjelder. Bymuseet har klokkelig laget kroker hvor hunder kan fortøyas mens eierne besøker museet og kafeen. Om sommeren innbyr de vidstrakte plenene til soltilbedelse og piknik med eller uten grill. Under og ikke minst etter måltider i det fri finner måker, kråker og småfugler mange godbiter. Dammene i Frognerelven er hjem for ender og svaner som også nyter godt av menneskers offervilje.

I 2007 var det store utbedringsarbeider i vestfløyen på Frogner, på

loftet over restaurantens kjøkken. Svenske bygningsarbeiderne kom triumferende til museet med et skjelett de hadde funnet i bjelkelaget. De mente at det var levningene av en mår som møtte døden der for lenge siden. Museet godtok artsbestemmelsen i tiltro til at svensker fra landsbygda hadde bedre zoologiske kunnskaper enn personalet. Men i 2019 konsulterte vi en ordentlig zoolog, som overprøvde svenskene. Det var en huskatt, det måtte da alle kunne se av kraniets form og rovdyrtennene.

Katteskjelettet funnet under byggearbeider.

FOTO: LARS ROEDE

Dateringen er usikker, men en gang rundt 1800 er sannsynlig. Det var kjøkken under dette gulvet i hvert fall fra 1790, et godt sted å være for mus, og derfor også for katter. De vil alltid finne veien til Frogner.

Lars Roede er sivilarkitekt dr.ing. og har hatt en rekke stillinger og tillitsverv i kulturminnevernet, blant annet

generalsekretær i Fortidsminneforeningen og direktør for Oslo Bymuseum. Roede er forfatter av en rekke kultur- og arkitekturhistoriske artikler og boken «Frogner hovedgård – Bondegård, herskapsgård, byens gård.»

Litteratur:

Gade, John Allyne 1942: All My Born Days. New York, Charles Scribner's Sons.
Roede, Lars 2012: Frogner hovedgård – Bondegård,

herskapsgård, byens gård. Oslo, Pax Forlag.
Wegner, Rolf B. 1963: Familien Wegner. Halden, eget forlag.
Branntakster og dokumenter i innbundet protokoll Frogner Hovedgaard, gave til Oslo Bymuseum fra minister Herman Gade.
Skifteprotokoller fra Akers sorenskriveri, Statsarkivet i Oslo.

Noter:

¹ Brev fra apoteker og kjemiker Hans von Ditten til Gerhard Gade 14. september 1868, Frogners arkiv.

Parken med gården bak. Gården som nå huser Bymuseet ser lukket og monumental ut. Det lille uthuset foran hovedbygningen til høyre er hønsehus, do og gjødselskjeller.

FOTO: RUTH RAABE

Grevlingen – et misforstått dyr?

Jeg opplevde å bli duftmarkert av den store, flotte hanngrevlingen Rambo, den gang jeg fotfulgte radiomerkede grevlinger i Trondheim under mitt hovedfagsarbeid. Før jeg gikk ut på feltarbeid den kvelden, hadde jeg sølt en hel flaske terpentintilskud mine. Terpentintilskud er utvunnet fra trær, og dufter litt treaktig. Antakelig hadde den voldsomme terpentintilskud kamouflert menneskelukta, for da Rambo oppdaget det fremmede «treet», kom han rett bort til meg og begynte å snuse grundig opp og ned på leggene mine. Han boret snuten sin inn i langbuksen min, fra støvler til knær. Til slutt var han visst fornøyd, for da snudde han rumpa mot meg, løftet den korte halen, og gned subkaudalkjertelen grundig ned i støvlene mine! I lang tid etterpå ville alle hunder bort å snuse på støvlene!

Vårt renligste dyr

Med sorte og hvite lengdestriper i ansiktet har nok grevlingen det mest særegne utseende av de norske pattedyrene. Det er ingen andre norske dyr som kan forveksles med grevling. I tillegg til at grevlingen har et særegent utseende, så har de også et særegent levevis. Grevlingen er nemlig vårt renligste dyr. De lager egne utedøer, «grevlinglatriner», der de gjør sitt fornødne i grunne groper i bakken. Det er oftest flere groper gravd innenfor et lite område, og ofte dekker trær og greiner for at det regner bort. Dette er fordi latrinene også brukes til territoriemarkering, og da ønsker grevlingen at lukt og synsmerkingen skal vare lengst mulig. Hvis territoriets eiere skulle dø eller forsvinne, vil det ikke

lenger komme ferske dufter fra latrinene, og nye beboere vil snart forstå at boligen er ledig, og flytte inn.

Grevlingen har sin egen helt spesielle duftkjertel, som er i en stor grop like under halen. Denne kalles for «den subkaudale kjertel». Hvis du finner en død grevling, kan du lett se denne kjertelen ved å løfte på halen. Hvis du er heldig og kan studere levende grevlinger, så vil du se at de kan senke bakenden ned og gni undersiden av halen/rumpa mot trerøtter, stammer og steiner, eller på andre grevlinger i familien. Slik får alle grevlingene som lever sammen en felles familieduft i pelsen, i tillegg til at hver enkelt har sin egen personlige duft. Det kan sikkert være praktisk å lukte med en gang hvem som kom-

mer kravlen inn i de mørke gangene inni hiet, der det er så mørkt at de ikke ser noen ting. Det kunne jo komme inn en helt fremmed grevling, eller en rødrev på leting etter en velsmakende liten grevlingunge.

Grevling graver dype hi i skrånninger (og iblant under bygninger) som brukes i generasjoner. Antakeligvis vil gode hi brukes i hundrevis til tusenvis av år, så fremt området får være i fred. Hiet brukes både til å føde unger i, og overvintre i. Om sommeren er det såpass varmt at grevlingene kan tilbringe dagen på mer tilfeldige steder i nærheten av gode spisesteder om natten. De graver ofte mindre hi, som bare brukes innimellom. Disse små hiene har ofte bare en inngang, mens de store vinterhiene har flere innganger.

Eksempel på grevlinghi med jordvoll foran.

FOTO: BEATE STRØM JOHANSEN

Jeg får ofte spørsmål om hvordan man kan skille mellom et revehi og et grevlinghi. Det er enkelt: grevling lager seng med myk madrass i hiet sitt, men det gjør ikke reven. Grevling drar med seg tørt gress, løv og bregner inn i soverommet i hiet. Renslige som de er, bytter de ut sengematerialet flere ganger i året. Du vil derfor nesten alltid finne rester av gress og løv i inngangspartiet. Dessuten er grevlinger kjempegode til å grave. De har sterke, muskuløse frambein (armer) og lange klør på framføttene (hendene). Stadig vekk graver de ut større rom eller nye ganger inne i hiet, slik at jordvullen foran inngangene blir større og større.

Ofte blir det en renne i jordvullen der grevlingen har gått baklengs ut og dratt med seg jord som så er sparket utfor.

Vinterdvale og grevlingunger

Mange er ikke klar over at grevlingungene blir født midt på vinteren, mens mammaen ligger i hi og må klare seg mange måneder uten mat. Derfor er det så viktig for grevlingen å både ha et trygt og godt isolert vinterhi med tykk og god madrass, og at hun har kunnet spise seg skikkelig feit om høsten. Og da snakker vi om at hun veier det dobbelte om høsten (14 kg) som om våren (7 kg). Hun må tære på

Grevlingmor med små unger i hiet. Ungene blir født i januar – mars. Legg merke til de lange graveklørne på framføttene. Utstopping og montasje av Peter Valeur.

FOTO: BEATE STRØM JOHANSEN

kroppsfettet både til egen overlevelse, til fosterutvikling og fødsel, og til å die ungene i flere måneder. Antakelig er det høy dødelighet hos nyfødte grevlingunger, og jeg antar at dødeligheten er ekstra stor hos bygrevlingunger som lever i et miljø der de stadig blir skremt av urbane aktiviteter og ikke får lagt på seg nok kroppsfett om høsten. I tillegg er grevling en art som føder få unger, det vanligste er 1-3 unger (i motsetning til rev og hund som kan få 10 unger i slengen). Dette gjør grevlingen til en art som er ekstra utsatt for bestandsnedgang, og i flere europeiske land er grevlingen i sterk tilbakegang.

Farlig å leve i byen

Trafikkdød er en vesentlig faktor som gir tilbakegang i antall grevling. I alle land øker antall mennesker, og med det øker behov for husbygging, veibyging, og nedbygging av kulturlandskap eller planering til svære monokulturer i jordbruket. Alt dette er negativt for grevling (og mange andre dyrearter). Om våren kommer grevlingene ut av hiet, og særlig hanngrevlingene tar lange turer for å duftmarkere territoriegrensene og de mindre reservehiene. Dette medfører at de oftere må krysse veier, og er dermed ekstra utsatt for å bli overkjørt. Byene øker i størrelse, og med fortetting nedbygges gamle hager, skogflekker og uryddige grønne lunger. For hver grønn flekk som bebygges, forsvinner et «matfat» for grevling, piggsvin, og andre pattedyr og fugler. Når bekker og dammer legges i rør eller fylles igjen, forsvinner også muligheten for å kunne drikke under tørre somre. Gamle grevlinghi som har vært i bruk i mangfoldige grevlinggenerasjoner, kan etter hvert befinne seg midt i boligområder. Siden grevlingene duftmarkerer leveområder og stier, så vil stadig nye grevlinger oppsøke de etablerte grevlinghiene når hieierne blir overkjørt og borte. Hvis noen grevlinger klarer å overleve i bystrøk

Grevlingkranium sett fra siden. Vi ser tydelig issekammen som kjevemusklene er festet til.

FOTO: BEATE STRØM JOHANSEN

i noen år, vil de kunne tilpasse seg bylivet. Noen beboere i en leiegård i Oslo fortalte meg at grevlingen som bodde der, lærte opp ungene sine til å passe seg for biler. Hun stoppet opp på fortauet og kikket til venstre og til høyre før hun krysset veien! Ved å ta vare på slike tilpasningsdyktige bygrevlinger unngår man dyretragedier som påkjørsler alltid er, og mennesker som bor der kan få fantastiske opplevelser med å oppleve et vilt og ufarlig dyr som nabo.

Den biter IKKE til det knaser!

I Norge er det et stadig tilbakevendende tema om grevlingen er farlig, og om det er sant at den biter til det knaser. Det bør være et tankekors at disse mytene stort sett bare finnes i Norge. Når jeg har snakket med grevlingforskere i andre europeiske land, har de stirret vantro på meg når jeg har fortalt om hva folk i Norge tror om grevling. Deretter har de fått latterkrampe! Grevling kan slåss kraftig seg imellom, men fettlag og seigt skinn gjør at de sjelden får alvorlige skader selv om de kan bli ganske arrete.

Dessuten har grevling ganske små og korte tenner, i motsetning til hund eller rev som har lange spisse hjørnetenner og flere spisse jeksler. Når en hodeskalle blir liggende og råtne ute i naturen, løsner underkjevene og blir liggende løse. Men av en eller annen grunn så sitter underkjevene fast på grevlingkraniet. Denne observasjonen kan muligens ha gitt opphavet til den merkelige myten om at grevlingen biter til det knaser.

Den bakerste jekselen i grevlingkraniet er bred og flat, noe som tyder på et allsidig kosthold. Meitemark, snegler, larver, biller, bær og nedfallsfrukt er hovedføden i Norge. Faktisk kan grevling bli betegnet som «meitemarkspesialist» som har utarbeidet sin egen jaktteknikk for å fange meitemark. Vi observerte det i hagen en kveld. Mens vi satt på terrassen kom grevlingen tassende og begynte å bevege seg i en rett linje med snuten i bakken, fra den ene til den andre enden av plenen. Så snudde den, og beveget seg tilbake i en rett linje tilbake ca 40 cm ovenfor den første. Slik fortsatte den med å gjennomføre plenen etter meitemark i et systematisk mønster. I blandt stoppet den og mumset i seg en mark. Det hadde regnet like før, og det var mildt og fuktig, en typisk natt der meitemarkene kommer opp på plenen for å dra

Over: Grevling spiser meitemark i hagen min i Kristiansand.

Til høyre: Typiske snutehull av grevling i plen.

BEGGE FOTO: BEATE STRØM JOHANSEN

med seg gress og blader ned i gangene sine. Dette har fått sitt eget faguttrykk: «worm-night»!

Din egen gartner om du vil

Grevling er også spesialister på å finne de feite, svære oldenborrelarvene som gjemmer seg dypt nedi plener og blomsterbed. Ikke alle hageeiere er like begeistret over de mange snutehullene i plenen, men jeg skulle ønske at folk kunne være mer positive til denne frivillige «gartneren» som

jobber gratis på nattestid for at vi skal få oldenborrefrie hager! En hage som blir utsatt for et skikkelig oldenborreangrep risikerer at larvene spiser opp alle gressrøttene så hageeieren må anlegge ny plen. Da er det mye bedre med en grevling-gartner, så får man heller leve med snutehullene og dytte jord og gress tilbake i hullene, og eventuelt strø på litt gressfrø.

På jakt om natten

Grevling angriper verken mennesker, hunder eller katter. Men de kan bryte seg inn i hønsesårder og kaninbur hvis inngjerdinga er for dårlig. Jeg opplevde det selv da jeg en periode hadde 20 kaniner i et bur i bakhagen. En morgen hoppet plutselig alle kaninene løse rundt i hagen. Alle utenom en, som lå blodig og hodeløs inni buret, og det var et stort hull i hønsenettingen som de andre kaninene hadde hoppet ut av. Jeg reparerte nettingen, fikk kaninene inn, men dette gjentok seg natt etter natt. Hver gang var det kun en kanin som ble drept, og kun hodet som ble spist. Så en natt listet jeg meg ut i hagen, og der tok jeg en grevling på fersken inne i kaninburet i gang med å spise en ny kanin. Grevlingen stirret først opp på meg med et skyldbetynt blikk, før den fikk panikk, sprang i sirkel rundt

og rundt i buret, og tilslutt krafset så desperat på nettingen at den fikk laget et nytt hull og forsvant mot skogen i full galopp (da må jeg nevne at å se en galopperende grevling med den store, runde baken og de korte beina er et så komisk syn at jeg lo så tårene spratt!). Etter det forsto jeg at det var min egen skyld at grevlingen kom seg inn i buret, det var altfor dårlig konstruert. Det var nok å feste på en planke utenpå nettingen nederst, samt i bunnen. Siden dette fikk jeg aldri mer grevling inn i kaninburet.

Om høsten kan grevlingen slå seg til i en hage i et par uker mens den gomler i seg nedfallplommer, rips og stikkelsbær. Jeg får ofte telefoner fra engstelige huseiere som mistenker at en grevling snorker under hagehuset deres. Da kan jeg berolige dem med at dette er et høyst midlertidig besøk. En grevling må ha et skikkelig godt isolert vinterhi, og vil ikke bli boende under en terrasse, vedskjul eller hagehus på permanent basis. I stedet kan man kose seg med å oppleve et vilt dyr i sitt eget nærrområde. Jeg

Viltkamera i hagen min i Kristiansand. Jeg har festet en død fugl fast på en trerot, og smurt på litt honning.

FOTO: BEATE STRØM JOHANSEN

Forfatteren peker på et grevlinghi i Etterstad kolonihage.

FOTO: ASBJØRN SOLÅS.

kan varmt anbefale å kjøpe et viltkamera (selges på sportsbutikker), det er kjempespennende å se om man har hatt nattlige besøk av ville dyr i hagen!

Grevling i byen – et bærekraftig tegn

I Oslo foretok Bymiljøetaten i perioden 2000–2001 en undersøkelse og kartlegging av 95 mulige grevlinghi innen byggesonen, observasjonene var kommet inn fra publikum (Pedersen et al 2002). Det ble funnet

GREVLING I OSLO

Noen tips

- Grevlingen liker ikke sterke lukter som f.eks. saltemakk. Sett ut bokser med saltemakk i området som grevlingen hyppig bruker. Da flytter den kanskje til et annet område.
- Grevlingen lar seg lett skremme ved å benytte en uvarig lyd eller noe som rører seg. F.eks. små "plastvindmøter" for barn som kjøpes i lekelagsbutikker kan stikkes ned i plenen og fungere som skremsel.
- Du kan også forsøke å henge opp remser av aluminiumsfolie i trær og busker. Grevling har dårlig syn, men oppdager lett bevegelse, fremmede situasjoner og lyse ting som skiller seg ut i mørket.
- Hvis grevlingen stadig veltar sappeldunken din, kan du sikre den med en elastisk strikk eller montere på en lås.
- Ønsker du ikke grevling som nabo under uthus eller garasje, kan du sette igjen hullet seinlt om natta når grevlingen er ute. Fordi de kan ha unger om sommeren bør slike tiltak verne til høsten. Strø sand i åpningen for å spekke sporadyrk og sett en helle foran. Grevlingen kan lett velte hella og da ser du om den bruker hullet eller ikke.
- Vitroven sier at grevling kan avlives hvis den gjør vesentlig økonomisk skade på bl.a. hus, hage eller åker. Eller pløter å gjøre tiltak for å avverge skade på forand. Har du forsøkt noen av situasjonene listet opp her og fortsatt har grevling på besøk? Da kan du kontakte vitforvaltningen!

Er grevlingen farlig?

Grevling har en meget god utviklet luktesans. Den sniffer, snufler og stafser seg gjennom ratten faldstendig i sin egen verden, og kan faktisk snulle i bema på folk hvis vinden ikke bringer menneskelukten mot dem. Som regel blir grevlingen veltvrent, kaster seg rundt og gappopper vekk.

Hvis den reagerer med freising, er det ofte bare en liten bevegelse fra deg som skal til for at grevlingen leper av gårde.

Gamle myter om at grevling "biter til det knaser" og koks i slavnene mot grevlingbitt, oppstod da man drev hjakt på grevling med lette metoder. Myten har ingen rot i dagens virkelighet. Det er synd at slike myter ødelegger for folks muligheter til å oppleve dette flotte dyret.

Noen ganger kan grevlingen sove i en tilfeldig garasje. Oftest vil redde grevlinger legge seg i et hjørne med forbeina over snuten. La garasjedøren stå åpen så går den ut av seg selv senere.

Grevlingen er sårbar - hvordan ta vare på våre bygrevlinger?

Grevling er avhengig av natur i byen for å finne hiplass og mat. Tap av grønne leveområder, fortetting av villahager og veibygging med økt biltrafikk er med på å redusere grevlingens muligheter for å overleve i Oslo. I tillegg har bygrevlingen lav reproduksjon. Mange av ungene dør like etter fødsel fordi moren ikke har store nok fettreserver til diaperioden. Ungene (1-4) blir født i feltensvinnars og dier mens moren leter på fettreserver. I byen er det langt mellom gode næringsområder og grevlingene blir ofte forsyret av folk og hunder. Dette gjør at de ikke får byttet opp et tykt nok fettlag før vinteren.

I Europa har det vært en markant nedgang i grevlingbestanden, mens Norge og Sverige har hatt en økning de siste årene. Dette gjør at vi har et spesielt ansvar for å ta vare på grevlingen. Byen er ofte lite egnet som leveområde for ville dyr. Derfor er det desto viktigere å ta vare på det dyret som finnes. Ved å ta vare på grevlingene, redusere antall dødsfall av grevling og bevare grønne områder i byen, bidrar vi til at grevlingen og annet biologisk mangfold får utvikle seg i hovedstaden.

- hvordan grevlingen kan trives med oss?
- hvordan vi kan trives med grevlingen?

Oslo kommunes vitforvaltning
Friiluftsetaten 23 22 70 00

Tittel: Beate Steen Solås og Eirik Ø. Pedersen
Illustrasjoner: Beate Steen Solås
ISBN: 82 9220 05 1

Illustrasjon; Brosjyre – Grevlingsfolder Oslo

grevlinghi på 66 av disse lokalitetene, hvorav 51 hi var i tilknytning til bygninger og 15 hi var naturlig etablert i jordbakker. Kjell Sandås hadde tidligere observasjoner av grevlinghi i perioden 1975–1980 i Oslo by, og 15 av disse hiene ble på nytt undersøkt i år 2000. Den felles konklusjonen ble at det ble funnet færrest hi i sentrumsnære områder, og her hadde det også forsvunnet flest hilokaliteter. Grevlingene i sentrum bodde i gammel trehusbebyggelse med gamle gara-

sjer og trehus. Hovedtyngden av de bebodde grevlinghiene lå i suburbane villaområder, og ingen bydeler pekte seg spesielt ut. Det ble funnet hovedhi i tilknytning til uthus eller låve på samtlige undersøkte gårdsbruk i byggesonen. Her kunne grevlingen grave seg helt innunder gulvet. Endringer i byggeskikk med helstøpte grunnmurer, sammen med tap av grøntarealer, vil medføre færre himuligheter for grevlingen og dermed redusert bestand.

Grevling i hagen min i Kristiansand. Jeg har laget en sandhaug for å få fotavtrykkene.

FOTO: OLAV DIDRIKSEN

Oslo kommune bruker tilstedeværelsen av grevlingens hovedhi som en indikator på miljøtilstanden i byen, fordi disse grønne lungene også ivaretar andre arters habitatkrav. Kommunen ønsker å ta vare på en livskraftig grevlingpopulasjon i Oslo. Da må det samtidig foregå et holdningsskapende arbeid overfor befolkningen slik at uvitenhet og ubegrunnet frykt kan snus til glede og økt livskvalitet ved å

ha dyr i nærmiljøet. I den forbindelse ble det laget en brosjyre som ble sendt ut til alle som henvendte seg til kommunen med spørsmål om grevling. Vi håper nå at brosjyren har bidratt til en mer positiv holdning til Norges mest misforståtte dyr – grevlingen.

Beate Strøm Johansen er utdannet zoolog, med hovedfag i etologi (adferdsøkologi) på grevling i Trondheim,

NTNU 1993. Hun er i dag ansatt ved Naturmuseum og botanisk hage, Universitetet i Agder, Kristiansand. Hun forsker på og kartlegger grevling, piggsvin, amfibier og reptiler i Norge. I 2000 skrev hun faktaboken «Barnas bok om piggsvin».

Grevlingens utbredelse i Norge i et historisk perspektiv

I Norge var det istid fram til for ca 10.000 år siden, og dyrelivet har nødvendigvis kommet hit etter at isen smeltet. Det eneste kjente funnet av subfossil grevling i Norge er fra Vistehulen på Jæren (Degerbøl 1951) fra yngre steinalder. Man tror at den norsk-svenske grevlingbestanden er kommet via Danmark. Grevling blir omtalt av Olaus Magnus (død 1557). Den svenske forskeren Nilsson skriver i 1847 at den norske grevlingen finnes i den sørlige landsdelen og ikke går over fjellområdene, mens utbredelsen i Sverige går langt mer mot nord. Claussøn Friis (1881) omtaler grevlingen som «svinsaxen», og Storm sier i en fotnote til dette at navnet «svintoks» benyttes i Setesdal og Telemark, mens «svinsokk» brukes ved Mandal.

Navnet «grevling» er lånt fra middellavtysk grevink som er avledet av germansk grabila, «å grave».

I 1781 skal det ha blitt tatt en grevling i Odda (Johnsen 1947). Collett (1911–1912) skriver at den «tilhører hovedsagelig de sydlige Lavlande, og gaar mod Nord op til henimod Grændsen af Nordland». Han skriver videre at arten opptre tallrikest i kystområdene rundt Kristiansand, men forekommer sparsomt på Vestlandet (eller mangler helt der). Han skriver at grevling ble påtruffet i Vang i Valdres i mai 1884, og i Fron i Gudbrandsdalen i juni 1911. Grevling ble funnet rundt Trondheimsfjorden i 1894–96, og disse kan ha kommet over Dovrefjell siden Collet skriver «...et omstreifende Individ blev drept på det aabne Høifjeld ved Hjerinn paa Dovre i 1882».

Det finnes to utstoppete grevlinger ved Vitenskapsmuseet, NTNU i Trondheim fra 1877 (drept på Støren) og fra 1900 (død på Byneset). Etter dette ble det ikke rapportert om grevlingobservasjoner fra Midt-Norge mellom 1900 og 1950. I 1950 ble det skutt en grevling i Melhus, og

en grevling ble sett i Selbu. Ved Røros ble det skutt to i 1948, og i 1949 ble det observert en hunn med unger ved Åndalsnes. Da Hysing-Dahl skulle samle inn grevling-kranier fra Norge (1954), klarte han kun å få tak i ett kranium fra Trøndelag. Så må noen grevlinger ha overlevd, eller flyttet sitt revir nordover fra sørlige deler av Norge, for på 1980-tallet var grevlingen blitt en fast beboer i Trondheim by, noe som var bakgrunnen for NINA's (Norsk institutt for naturforskning) store forskningsprosjekt på grevling i 1990–1995.

Utdrag fra Dr. Scient Kjetil Bevangers artikkel i Fauna 38, (120-131), 1985.

Profilen til en grevling. Koldnål og etsing, av Beate Strøm Johansen, 2001

Hund i byen

I 1980-årene bodde jeg sammen med kjæresten noen år på hybel i en av de store gamle sveitervillaene på Vinderen. Den gang var utparsellering av eplehager til rekkehus- og leilighetskomplekser i området fortsatt i emning og store villahager dominerte området. Ofte når jeg gikk hjem fra studiene på Blindern traff jeg på en eldre hund som kom småruslende i motsatt retning. Den snuste på diverse busker, tisset på et plankegjerdet og var opptatt av sitt. Når vi passerte hverandre, kikket den litt distre på meg hvoretter den gjenopptok snusingen og fortsatte på ruten sin.

Den gang syntes jeg det var litt artig at denne hunden var på tur alene uten eier. I 1980-årene var hunder som gikk tur alene ikke et vanlig syn i Oslos bygater – men det var ikke helt uvanlig heller i områder med store hager og stille veier. 1970- og 1980-tallet kan beskrives som et tidskille hvor løse hunder ble et sjeldent syn i byen, i sterk kontrast til hvordan hundeholdet fortonet seg i første halvdel av 1900-tallet og århundrene før, hvor fritt løpende hunder var mer regelen enn unntaket.

Etnologen Liv Emma Thorsen beskriver i boken *Hund! Fornuft og følelse* hvordan hundenes utfoldelsesrom er blitt mer og mer innskrenket og setter det i sammenheng med moderniseringsprosesser i samfunnet for øvrig.¹ Hva var årsakene til at hundenes frirom ble innskrenket

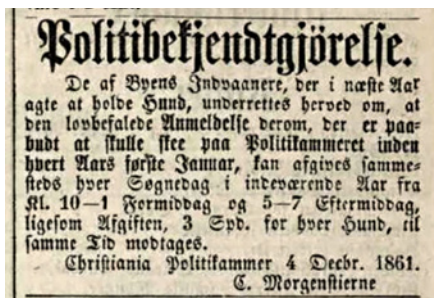
En enslig hund i menneskevrimmelen foran Kristiania Basarers slakterboder, 1860. Utsnitt.

XYLOGRAFI AV ANDREAS LUDVIG SØBORG FOR ILL. NYHEDSBLAD

i Kristiania/Oslo i forrige århundre? En gjennomgang for hvert tiår av Aftenpostens hunderelaterte artikler,² politivedtekter og lovgivning³ om hundehold og et utvalg av hundedressurbøker er viktige kilder til denne delen av Oslo-historien. Når man setter sammen mosaikken av positive og negative meninger, råd og regler i disse kildene er det ikke bare hundenes atferd det er blitt endret på. Man kan også argumentere for at det har foregått en gradvis disiplinering av både hunden og ikke minst hundeeierens oppførsel i byens rom.

Vakhunder, rottehunder, jakthunder, selskapskunder og kjøtere

Det var mange forskjellige typer hunder i Kristiania på slutten av 1800-tallet. Alt etter hva hunden ble brukt til ble ulike raser foretrukket. Når man avverterte etter en vakthund var det typisk etter store hunder «[...]stor og sterk helst danske til vakthold».⁴ De sto lenket i bakgårder ved inngangsdører eller løp rundt på fabrikktomter om natten. Rottehundene var en broket skare av mindre hunder, ofte terrier. De løp fritt rundt både inne og ute i nærområdet til eieren og jaktet på mus og rotter. Jakthundene i Kristiania var ofte hare- eller fuglehunder. Hver høst avverterte NSB med jakttog

Politibekjendtgjørelse som påbyr hundeeiere å melde hunden på politikammeret for betaling av avgift.

FAKSIMILIE: AFTENPOSTEN 13.12.1861. GJENGITT ETTER AVTALE

og utleie av hundrevis av bur til «[...] Forsendelser av hunder i dagene før jakttidens begynnelse».⁵ Selskapskundene kunne være av mange ulike raser både store og små. Spesielt for disse hundene at var at de ikke hadde noen nyttefunksjon.

En noe udefinert kategori av hunder var kjøterne. Uttrykket ble brukt som skjellsord. Ofte var disse hundene av litt ubestemmelig rase, eierløse eller ble stemoderlig behandlet av sine eiere slik at de løp rundt i byens gater og nappet til seg mat der de kunne få tak i det. Norsk Kennel Klub hadde som ambisjon at alle hundeeiere skulle investere i rasehunder og mente at eierne da ville holde bedre oppsyn med hunder som kostet mer.⁶ Et middel til å få folk til å inter-

essere seg for rasehunder var store hundeutstillinger som i første halvdel av 1900-tallet foregikk utendørs. Et yndet sted for hundeutstillinger var på Kontraskjæret.⁷

Hundeskatt og båndtvang

Går vi tilbake i tid var det i alle europeiske byer på 1800-tallet flokker av løse hunder som drev rundt i gatene. Hundene kunne være både biske og skremmende i sin atferd. Man var også redd for rabiesutbrudd blant hundene.⁸ Myndighetene forsøkte derfor både å få større kontroll over hundeholdet og å få antallet av hunder ned.

Et av tiltakene var å innføre hundeskatt. Mange europeiske byer hadde allerede innført en slik skatt, da man i 1848 fikk hundeskatt i Kristiania.⁹ I 1857 ble hundeskatten gjort gjeldende i byer og ladesteder i hele Norge.¹⁰ Hunder som ikke var registrert kunne bli innbrakt av politiet og avlivet. I Kristiania bekjendgjorde politiet hvert år i avisene at alle hundeeiere var forpliktet til å betale hundeskatt.¹¹ Skatten var meget upopulær og mange betalte den ikke før de ble truet med utpanting og inndrivelse. Dertil kom at mange hundeeiere unnlot å registrere hunden sin. Problemet med løse hunder i bygatene lot seg

En hund ligger midt i gaten ved hjørnet til Dronningens gate 15, ca. 1895.

UKJENT FOTOGRAF

dermed langt fra redusere via hundeskatten. En annen og mer vesentlig grunn til at man ikke fikk bukt med løse hunder i gatene var at mange registrerte hundeeierne slapp hundene løs uten oppsyn.

De fleste av hundene som ble sluppet løs på egen hånd var flinke til å finne hjem igjen, men langt fra alle. På slutten av 1800-tallet og langt inn på 1900-tallet finnes et utall av annonser om hunder som enten er bortkommet eller funnet i Kristiania/Oslo.¹² På 1800-tallet var det lite

styring på hvem som skulle ta seg av bortkomne hunder, men med byggingen av dyrehospitalet Cheval i 1899/1900 endret situasjonen seg.¹³ Dyrehospitalet lå i Holmensgate 6 i nærheten av Vestbanen. Politiet averterte regelmessig om innbrakte hunder som befant seg på Cheval og advarte eierne om at hundene ville bli avlivet eller solgt dersom de ikke ble hentet innen en fastsatt dato.¹⁴

I 1908 fremmet politimagistraten i Kristiania et forslag om å innføre båndtvang fra 1. april til 30. septem-

ber.¹⁵ Hundene skulle også bære halsbånd med eierens navn og adresse. Protestene var mange fra hundeeiernes rekker, spesielt engasjerte Norsk Kennel Klub seg i debatten. Man anså bestemmelsen om at hundene skulle føres i lenke i sommerhalvåret som dyreplageri. Bare i 1920 ble 970 hundeeiere anmeldt av politiet «[...]for overtrædelse av vedtægtnes bestemmelse om ikke at lade sin hund gaa løs paa byens gader eller pladser fra 1ste april til 1ste november».¹⁶ Det var ca. 1/5 del av antallet registrerte hunder i byen.¹⁷ Høsten 1920 ble båndtvangsbestemmelsene lempet til kun å gjelde «[...]beplantede anlæg og tilstødende gader» i Kristiania.¹⁸ Men i løpet av de neste ti årene skjedde en mentalitetsendring i synet på hundeeierens ansvar og i 1930 forandret Norsk Kennel Klub sine lover til at «[...]hundeeierne skulle opplæres til større ansvarsfølelse».¹⁹ Da det ble innført ekstraordinær båndtvang vinteren 1940/1941 på grunn av frykt for munn- og klovsyke kunne Aftenposten melde at hundeeierne stort sett etterlevde bestemmelsen og holdt hundene i bånd.²⁰

Skremmende og biske hunder

Noe som slet på folks toleranse overfor ansvarsløse hundeeiere var

hunder som skremte, bet eller veltet barn og voksne. Et tidlig eksempel er fra en innsender til Aftenposten som i en av byens parker hadde vært tilskuer til et opptrinn. «En Dame led-saget af en større hund som ikke var i bånd anfaldt to Smaapiger, som kom fra skolen, og kastede den ene af dem overende, saaledes at hun, foruden den øieblikkelige Skræk, tillige fik et Saar i venstre Knæ».²¹

Opp gjennom årene var det mange beretninger om bittskader, men spesielt i 1920-årene eskalerte episoder med biske hunder med en stor

representasjon av schæfere. Året 1930 begynte med at en 8-årig gutt ble bitt i overarmen på Vestre Holmen i Vestre Aker, da han sto utenfor en port og hunden overfalt ham.²² Den 10. januar fremmet justisministeriet et lovforslag om et forbud mot schæfere og dobermann pinchere som skapte en voldsom debatt.²³ Innleggene for- og imot var så tallrike at Aftenposten i avisoverskriftene henviste til «utdrag av dagens post».²⁴ I mai innstilte justiskomiteen saken til utsettelse, noe som i realiteten betydde en henleggelse.²⁵

Hunder, trafikk og rottegift

Selv om mange hundeeiere ikke lot seg innordne under myndighetenes bestemmelser, tvang byens utvikling likevel mange til å ta større ansvar for sine hunder. På et fotografi av hjørnet ved Dronningens gate 15 fra tiåret 1880–1890 ser vi en hund som ligger i veibanen, mens en enslig mann går med en kjerre. Hestevogntrafikken var både overskuelig og i et tempo der hunder kunne ferdes uten å risikere å bli kjørt over. En notis i Aftenposten den 17. august 1900 innvarslet en ny og farligere hverdag for Kris-

Hundeutstilling på Kontraskjæret, ca. 1910.

FOTO: THORKEL THORKELSEN

Sophie Berg med datteren Louise med hund i bånd ved Grotten i Kristiania, 1911.

UKJENT FOTOGRAF

tianas hunder. «En Hund blev igaar Eftermiddag overkjørt av en elektrisk Sporvogn i Soliegaden». ²⁶ Hundens ene bein ble kvestet og den ble senere avlivet hos en dyrlege. Da biler ble vanligere i bybildet fra rundt 1. verdenskrig begynte de å utgjøre en sta-

dig stigende trussel mot løse hunder. Fra august 1920 har vi en beretning fra en opprørt hundeeier hvis hund ble påkjørt i Ljabruveien og bilføreren stakk. «Bamse er kjørt over af en automobil og dræbt... Med sine sidste Kræfter slæbte den sig ind af havepor-

ten og faldt saa om». ²⁷ Historier som denne har nok fått mange hundeeiere til å holde et ekstra oppsyn med hundene sine.

Men det var ikke kun trafikk som kunne utgjøre et faremoment for løse hunder. I 1930 ble det i Oslo og Aker lagt ut 17-18 tonn rottegift i slutten av april og selv om hundeeierne ble advart, fikk dyrehospitalet Cheval likevel inn 15 forgiftede hunder og en katt til behandling, som alle ble reddet. ²⁸ Da man senere gjorde status over «rotteoffensiven» kom man frem til at rundt 100 hunder var blitt forgiftet og etter all sannsynlighet et stort og ukjent antall katter. ²⁹

Å føre hunden i bånd

Alt i alt førte bestemmelser, trafikk og en endring i folkeopinionen til at hundeeierne ble mer ansvarsfulle og i større grad gikk med hundene i bånd. At dette slett ikke var så enkelt gir bøkene om hundedressur et innblikk i. Før 2. verdenskrig var litteratur om hundedressur rettet mot jegere og handlet mest om hvordan man skulle opplære hunden til ulike former for jakt. ³⁰ I en av de tidligste jaktdressurbøkene finner vi et lite avsnitt om å dressere hunden til å gå i bånd: «[...]kommander: «gaa bag». Den vil sandsynligvis trække forover af alle

Kræfter, saa Tungen hænger ud af Halsen; men med et Ryk i Baandet vil du bringe den paa Siden eller bag Dig. Vil den da frem, saa slaa den svagt over Forbenene med en myg Pidsk og gjentag «gaa bag».³¹

Å bruke korporlig avstraffelse var vanlig og det ble så sent som rundt 1930 avertert i avisene om salg av hundepisker.³² Men hundepisker var i endring. I 1940 uttalte en dansk hundeeier at «Hundepisker må baseres på vennlighet».³³ Man skulle bruke tonefallet til å oppdra hunden istedenfor å straffe den til lydighet. I 1950 utga Gunnar Soot boken *Hunden og vi* som ble en nesten enerådende dressurbok for hundeeiere inntil 1970-årene. De følgende årtier kom det et stadig stigende antall bokutgivelser om hundepisker som kulminerte i 2000-årene da internettet tok over som det store hundepiskerforumet. Om hundepisker skrev Soot: «Å dressere en hund er for en stor del å dressere seg selv»³⁴ og denne dressurfilosofien kan nesten stå som en formel for den moderne hundeeieren.

I begynnelsen av 1950-årene ble det startet opp en ny type dressurkurs for hundeeiere.³⁵ Det var Norsk Terrierklubb som arrangerte et seks-ukers dressurkurs på Kontraskjæret for alle

typer hunderaser. De fleste hundeklubber hadde i mange tiår holdt dressurkurs, men de var rettet mot eiere av jakthunder eller spesielle hunderaser. Det nye var at man holdt kurs for familiehunder som skulle lære vanlig «dannelse» for hunder som lineføring, sitt, dekk og innkalling. Kursene ble raskt populære i Norsk Kennel Klubs regi og i 1960 ble det arrangert ikke mindre enn fem høstkurs i Oslo-området; ved Sognsvann, Sinsen, Ekeberg, Eiksmarka og Makrellbekken.³⁶

Til almen forargelse og frustrasjon

Etter krigen ble kravene til hundenes disiplin og dermed hundeeiernes selvdisiplin intensivert. Det er imidlertid interessant at forargelsen rundt ansvarsløse hundeeiere ikke tok slutt da mesteparten av hundene etter hvert ble ført i bånd. I løpet av 1960-årene kom det en ny debatt som fortsatte å rase helt opp i nåtiden, nå om hundeeiernes ekskremer.

Liv Emma Thorsen karakteriserer endringsprosessen hvor hundens rom er blitt mer regulert i løpet av 1900-tallet som det store ordensprosjektet.³⁷ Hundens naturlige drifter har alltid forarget, men det har vært forskjell på hva som ble oppfattet som uakseptabelt i forskjellige tidsperioder. I begynnelsen av 1900-tallet ble

den alminnelige forargelsen rettet mot løse hunder som paret seg i byens gater.³⁸ Et annet vedvarende irritasjonsmoment var hunder som trampet ned blomsterbed i byens parker. Eksempelvis ble det i 1925 klagd over hunder som gravde opp blomsterbed i Frognerparken og i 1950 over hunder som ødela tulipanbedene i Slottsparken.³⁹

Allikevel er det hundenes ekskremer som har skapt mest frustrasjon blant byens innbyggere de siste 50 årene. I 1950 fikk parktantene i Frognerparken satt opp et digert skilt med påskriften «Hundeeiere – her leker småbarn».⁴⁰ Tantene hadde sett seg lei på tankeløse hundeeiere som lot hundene gjøre fra seg i sandkassene. Det var både uhygienisk og ekkelt. Selv om det sporadisk kom enkelte artikler om hundeeiernes ekskremer var det først i 1970-årene at debatten virkelig tok av i avisene. Det var spesielt leserinnleggene som raste mot ansvarsløse hundeeiere som lot hundene sine gjøre fra seg på plener, blomsterbed, plasser, fortau og trapper.⁴¹ Hundeeiernes ekskremer i byens rom var en sak som engasjerte, og i 1976 fikk Frogner Husmorlag 500 kroner av bydelsutvalget for Frogner og Vika til en kampanje rettet mot hundeeiere for å få dem til å fjerne

hundelort.⁴² Hundeeierne møtte på dette tidspunktet to utfordringer. Den ene var sinte medborgere, den andre var hvordan de praktisk fikk til å fjerne hundelorten. I 1975 ble en svensk «hundepelle» introdusert for avisleserne.⁴³ Det var en liten spade med skuffe som kunne ta opp hundelorten som hundeeieren deretter kunne løfte bort eller putte i en boks. Men det ble små spesiallagde hundeposer med snor som skulle bli løsningen for hundeeierne. I 1978 hadde Rusken-aksjonen en kampanje sammen med Norsk Kennel Klub hvor de promoterte hundeposer.⁴⁴ Men å oppdra hundeeierne til bruk av hundeposer skulle bli en lang og seig kamp som ble fulgt

opp i avisenes leserinnlegg gjennom både 1980- og 90-årene.⁴⁵ Spesielt var harmen stor hvert år når vårløsningen åpenbarte hundeeierne og hundenes skjulte forsømmelser.

Et regulert hundeliv

Hundenes frirom i byen er gjennom 1900-tallet blitt sterkt innskrenket og både hundene og deres eiere er blitt mer disiplinerte. Hvor hundene før i tiden løp fritt over hele byen er det nå kun mulig, vel og merke under eierens oppsyn, i perioden utenfor båndtvangperioden fra 1. april til 20. august. Eller det kan skje på 10 regulerte friområder for hund i Oslo, der hundene kan få løpe uten

bånd sammen med andre hunder året rundt: Styggedalen på Bogstad, Hundejordet i Frognerparken, Grefsenkollveien, Vest for Isdammen på Årvoll, Nuggerud P-plass på Ellingsrud, Lille Wembley på Haugerud, Skraperdutjern, Hallagerjordet på Ljan, Jomfrubråtveien på Ekeberg og Ola Narr på Tøyen.⁴⁶

Kirsten Linde er historiker og konservator NMF ved MiA-Museene i Akerhus med spesialfelt samtid. I 2006–2007 var hun prosjektleder for dokumentasjonsprosjektet Den disiplinerte hunden og den disiplinerte hundeeieren. Les mer her <https://digitaltmuseum.no/search/?q=hundeprojekt>

Dressurkurs på Bjerkebanen, 2007.

FOTO ØVIND MÖLLER BAKKEN, MIA-MUSEENE I AKERSHUS

Noter:

- ¹ Thorsen s.286-298
- ² Aftenposten (Ap) er valgt ut som referanseavis fordi den skriver om Kristiania/Oslo forhold. Runde årstall er valgt ut 1920, 1930, ... osv. og spesielle temaer som eksempelvis rottegift. Artikler og annonser som det er referert til i notene er eksempler på flere med liknende innhold
- ³ Beverfeldt (1996)
- ⁴ Ap 30.06.1910, s.1 «Hund – stor og sterk helst danske til vagthold»
- ⁵ Ap 18.08.1920, s.7 «Norges statsbaner og hovedbanen»
- ⁶ Thorsen s.282-286
- ⁷ Ap 05.07.1920, s.5 «Hundeutstillingen»
- ⁸ Thorsen s.275-277
- ⁹ Alsvik «Hundeavgift og hundegalskap»
- ¹⁰ Lov av 11. juni 1857 angaaende avgift til kommunkassen av hunder i kjøpstædene og visse ladesteder

- ¹¹ Ap 13.12.1861, s.3 «Politibekjendtgjørelse»;
Ap 16.06.1930,s.7 «Hundeauksjon»
- ¹² Ap 07.12.1861, s.4 «Bortkomne saker King»
- ¹³ Alsvik «Dyrehospitalet Cheval»
- ¹⁴ Ap 22.06.1920, s.20 «Politi - 2 irske settere...»
- ¹⁵ Thorsen s.290-291 og 293-295
- ¹⁶ Ap 03.11.1920, s.3 «970 hundeeiere»
- ¹⁷ Alsvik «Statistikk: Hunder i Kristiania»
- ¹⁸ Ap 11.11.1920, s.4 «Hundene fritaget for den almindelige lænketvang»
- ¹⁹ Ap 05.04.1930, s.7 «Norsk kennelklubb forandrer sine lover»
- ²⁰ Ap 21.12.1940, s.4 «Hundene våre i bånd og tvang»
- ²¹ Ap 26.10.1890, s.1 «Store hunde»
- ²² Ap 02.01.1930, s.4 «Schäferhund skamferer et barn»
- ²³ Ap 10.01.1930, s.1 «Forbud mot schäferere og dobermanpinschere»
- ²⁴ Ap 29.01.1930, s.7 «Forbudet mot schäferere og dobermanpinschere»
- ²⁵ Ap 07.05.1930, s.5 »Schäferne og dobermanpinschere får frist til neste år»
- ²⁶ Ap 17.08.1900, s.1 «En Hund»
- ²⁷ Ap 03.08.1920, s.5 «Bare en hund»
- ²⁸ Ap 30.04.1930, s.2 «Pass på hundene!»
- ²⁹ Ap 02.05.1930, s.4 «Efter storkrigen mot rottene»
- ³⁰ Søk i Nasjonalbibliotekets søkeportal
- ³¹ Huitfeldt s.37
- ³² Ap 20.08.1930, s.12 «Coward & Thomsen anbefaler til Jaktturen 1930»
- ³³ Ap 22.07.1940, s.5 «Hundeopdragelsen må baseres på vennlighet»
- ³⁴ Soot s.187
- ³⁵ Ap 04.10.1952, s.18 «Dressurkurs»; Ap 14.03.1953, s.4 «Hundedressur til glede for alle»
- ³⁶ Ap 10.08.1960, s.3 «Nye dressurkurser for hundeeiere fra mandag»
- ³⁷ Thorsen s.306-307
- ³⁸ Ibid s.290 og 294
- ³⁹ Alsvik «Hundeplagen»; Ap 20.04.1950, s.4 «Løse hunder ødelegger kommunens blomsterbed»
- ⁴⁰ Ap 14.11.1950, s.4 «Hundeeiere – her leker småbarn»
- ⁴¹ Ap 25.22.1975, s.16. «Til hundeeiere»

To hunder en høstdag i Frognerparken, ca. 1970.

FOTO: HENRIK ØRSTED

- ⁴² Ap 13.05.1976, s.9 «500 kroner til kampanje mot hundelort»
- ⁴³ Ap 24.05.1975, s.6 «Fiks hundesak»
- ⁴⁴ Ap 23.05.1978, s.64 «Det var flink bisk»
- ⁴⁵ Søk på avisartikler om hundeposer og hundebæsj/ hundelort
- ⁴⁶ Friområder (dressurområder) for hund

Litteratur:

Alsvik, Bård. *Hundeavgift og hundegalskap; Dyrehospitalet Cheval; Hundeplagen; Statistikk: Hunder i Kristiania*. Oslo Byarkiv digitale kilder. Lokalisert 04.01.2019 på https://www.oslo.kommune.no/OBA/aktuelt_arkiv/hundeavgift/hundelov.asp

Beverfelt, Knut (1996) *Hundeeierens lovsamling. Lover og forskrifter om hunder med kommentarer*. Ugitt i samarbeid med Norsk Kennel Klub og Norges Jeger og fiskerforbund. Landbruksforlaget, Oslo.

Huitfeldt, Fritz (1894) *Ude med Bøsse og Fiskestang*. Haffner & Hille, Kristiania.

Thorsen, Liv Emma (2001). *Hund! fornuft og følelser*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Soot, Gunnar (1950) *Hunden og vi*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Velkommen til Oslo kommune. *Friområder (dressurområder) for hund*. Lokalisert 04.01.2019 på <https://www.oslo.kommune.no/natur-kultur-og-fritid/tur-og-friluftsliv/dyr-i-oslo/hundehold/#toc-1>

Paglia for fred – et foto- og inkluderingsprosjekt

Fotograf Lill-Ann Chepstow-Lusty ga ut boka *Puppies for Peace – Embracing Paglia* i november 2011. Bokens «hovedperson» er Paglia, en Parson Russel terrier, opprinnelig engelsk, men født og bosatt i Oslo – akkurat som forfatteren selv. Paglia viser stor entusiasme for alle levende vesener (bortsett fra katter), og forholder seg verken til etnisitet, kjønn, bakgrunn eller seksuell legning. Forfatteren mener at dette er egenskaper vi alle burde tilegne oss.

Lill-Ann har gjennom hele sin lange karriere som kunstner og fotograf jobbet utfra personlige erfaringer, som ofte er politisk motivert. Det er umulig for henne å jobbe med noe som ikke opptar henne, og identitet og samfunn har vært spesielt viktig. Alle utstillings- og bokprosjektene har på en eller annen måte handlet om å utforske andres identiteter, og hun involverer seg og blir delaktig i temaene på samme måte som en sosialantropolog eller visuell etnolog.¹

I 2011 var Lill-Ann godt i gang med bokprosjektet om og med hunden sin Paglia da terroren rammet Norge. I tiden etter angrepet ble det sagt og skrevet mye om hvor viktig det er å være tolerante overfor hverandre, og å ha et inkluderende samfunn. «Jeg har ikke lyst til å henge ut en

bestemt folkegruppe, men det er en kjensgjerning at mange kulturer ikke er like begeistret for hunder», sier hun.

Paglia skal være brobygger mellom dyr og mennesker og mellom oss mennesker, for hvem kan ikke blir betatt av en liten søt hvit hund? «Det var ikke bare enkelt å oppsøke fremmede mennesker på gata, og jeg har fått mange nei» sier hun. Likevel er resultatet av flere turer med Paglia og kamera i Oslos gater blitt en fyldig bok med mange nasjonaliteter og personligheter. Noen av menneskene du møter i boken vises her.

Lill-Ann Chepstow-Lusty er utdannet fotograf fra Eastbourne College of Art & Design og har hatt en rekke prosjekter, publikasjoner og utstillinger i Norge, Europa og Amerika. For fullstendig liste se www.lusty.no.

Boken som denne artikkelen bygger på trykkes på etterspørsel. Henvendelse gjennom sosiale medier til fotografen eller via hennes hjemmeside. Øvrige kilder er fra intervjuer med Lill-Ann Chepstow-Lusty på blikk.no og foto.no.

Noter:

¹ Se for eksempel Sarah Pink, *Doing Visual Ethnography*, Sage 2007.

Når pels, skinn og fjær blir mote

I de fleste kulturer har pels, skinn og fjær vært del av påkledningen. Pels og skinn blir til gode klær som beskytter mot vær og vind. I tillegg kan disse materialene brukes som symbolske og dekorative elementer. Denne artikkelen handler om bruk av disse materialene i periodene da det var ekstra populært med dette i europeisk drakt- og motehistorie.

Pels og fjær – symboler på så mangt

Pels fra leopard og bjørn kan vi finne på militæruniformer i Europa før 1900-tallet. På ett av Théodore Géricaults (1791–1824) malerier, som henger i Louvre i Paris, ser vi en av Napoleons offiserer til hest (1812). Han sitter på en sadel av leopardskinn, han har bjørneskinnslue med eksotisk fjær på hodet og en rød jakke føret med gråverk (pels fra grå, vinterskutte ekorn). Selv om leoparden ikke er et rovdyr fra vår verdensdel, har den imidlertid vært kjent her siden antikken. Bjørnen, som har sitt naturlige habitat i Europa, har ikke hatt like stor symbolsk betydning, til tross for sin styrke. Pels fra bjørn har vært til nytte som fell og overbredselse og til klær som eksempelvis gardistluer, slik vi ser det i den danske garde. Disse pelsverkene skulle ikke bare varme, eller gi uniformen et flott utseende, de hadde også en viktig sym-

bolsk funksjon. I det nevnte maleriet skulle leopardens vitalitet og styrke gi offiseren krefter og energi og bjørneskinnsluen kraft og mot. Men når det kom til stykket var de til liten hjelp for Napoleons offiserer og soldater i felttoget mot Russland i 1812. Vinterkulden ble likevel den største fienden.

Leoparden ble hentet fra Nord-Afrika til gladiatorkampene i Roma allerede i 186 f.Kr. Dyret ble sett på som listig og brutalt. Slik kunne det skapes dramatik i gladiatorkampene. I dagens mote er trykte stoffer eller fuskepels med leopardmønster trolig ikke uttrykk for dyrets dramatiske egenskaper, men en fascinasjon for mønsterets dekorative uttrykk.

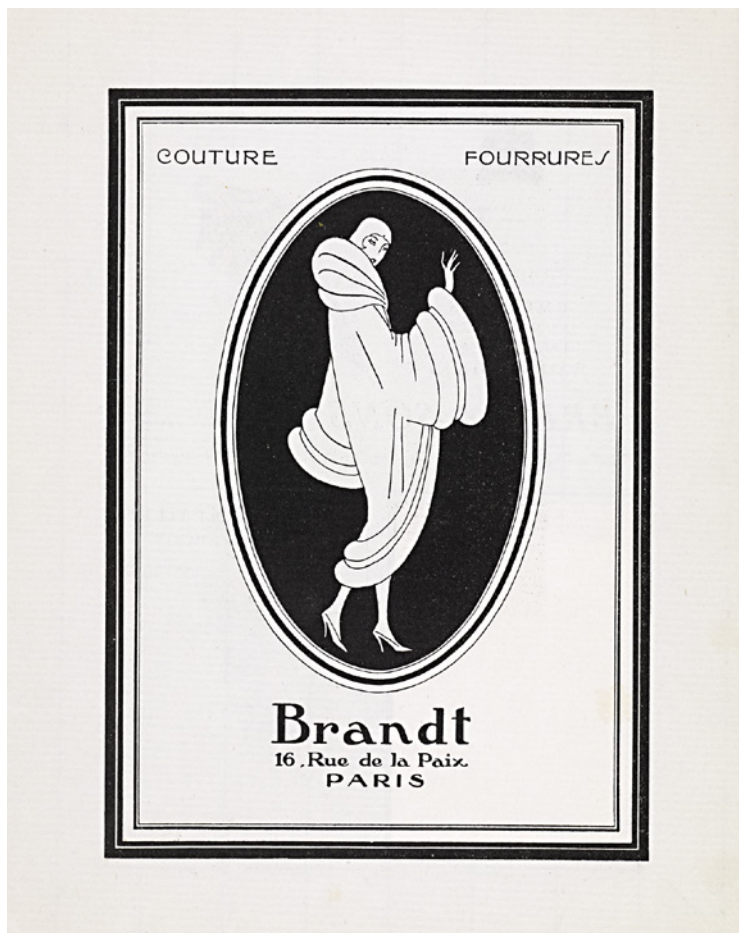
Fjær er et lett materiale, og i gamle naturvitenskapelige skrifter la forskerne frem teorier om at det var fjærene som løftet fuglene og fikk dem til å fly. I det gamle Egypt ble fjær mye brukt, ofte som symbol knyttet til

de mange gudene. Maat, rettferdighetens og den lovbundne verdensordens gudinne, hadde bare en eneste strutsefjær på hodet. Når den døde kom til dødsrikets domstol, ble menneskehjertet lagt på en vektskål og i den andre lå Maats fjær. Hjertets synder måtte ikke veie mer enn fjæren. Der som hjertet «bar på» mange synder, ble dommen deretter. Fjær fra påfugl og fasan er også kjent fra mytologiens og fabelens verden. «Å pynte seg med lånte fjær» er et ordtak som går tilbake til en antikk fabel. Den fortalte om raven som dekorerte seg med påfuglfjær i håp om å se flottere ut. En enkelt, lett fjær kan også uttrykke noe magisk, slik vi ser det i balletten *Ildfuglen* (1910) med musikk av Igor Stravinskij og koreografi og libretto av Michael Fokine. Her er det den lette, røde fjæren som helten får i gave av Ildfuglen, hans redning.

Pels og eksotiske skinn i europeisk mote

For 5000 år siden hadde ikke steinald-ermennesket vevde stoffer. De 3000 år gamle tekstilene fra dansk bronsealder, viser at klærne ble laget etter forbilder fra de sydde skinnklærne. Fottøyet ble også laget av skinn og lær, kanskje med pelsverk som dekor. Skinn har vært brukt til remmer, belter, vesker, punger og hansker. Vanlige folk måtte nøye seg med saueskinn. I Dalarna i Sverige vet vi at saueskinn også ble brukt til kvinners underskjørt. Dette kan vi blant annet se på flere av Anders Zorns malerier. Menneskene kunne sy før de kunne veve. Stykker av skinn ble skåret til jakker, skjørt eller sko.

Fra middelalderen av hadde europeiske konger strenge lover for å hindre undersåttene i å kle seg for ekstravagant. Håkon V Magnusson (1270–1319) var konge i Norge fra 1299. Han bestemte at ingen, uansett rang og verdighet, måtte følge andre moter enn den kongen og hans hoff på kongsgården brukte. I tolkningen av ekstravagant påkledning vises det til plagg laget av kostbare pelsverk, fjærpyntede hatter og smykker. Edvard III var konge i England fra 1330 til 1377. Han bestemte at hermelin, pelsverk fra vinterpelsen

Buntmaker er et gammelt håndverk, og i dag et av de små og verneverdige håndverksfagene. Buntmakeren bearbeider skinn slik at de kan brukes til å sy plagg og tilbehør av. Buntmakerne lager også skinn og lær til sko og vesker. Brandt i Paris var et velrennomert motehus innen pelsvarer på 1920-tallet. Her kunne en velge og vrake i utsøkte modeller sydd av de mest kostbare pelsverk.

REKLAME FOR PELSMOTEHuset BRANDT I PARIS, 1925 AGB

Pelskrager er løse krager som varierer i størrelse og form. Dette plagget omtales fra 1670-tallet som «paletine». Det fikk denne betegnelsen etter prinsesse Paletine, som var gift med Hertugen av Orleans. Hun skal være den første som fikk laget en slik løs krage, som har vært brukt i de senere århundrer. På 1920-tallet fantes det mange forskjellige utforminger av slike løse krager. Eksempelet fra 1927 er hentet fra et fransk moteblad i norsk oversettelse.

PELSKRAGE, PALETINE, FRA 1920-TALLET

til røyskatten, som er hvit med svart haletipp, skulle forbeholdes de kongelige. Sobel og gråverk var tiltenkt adelen.

16.april 1736 ga den dansk-norske kongen Christian VI en forordning mot overdådighet. Dette er eneveldets tid, og kongen viste gjennom forordningen behovet for å kontrollere de forskjellige stendene. Kongen ønsket blant annet å bestemme hva de forskjellige samfunnsgruppene skulle ha på seg og hva de kunne eie av møbler og vogner. Denne forordningen besto av seks punkter som viste til hva som var forbudt, og anvisninger om hva som var tillatt å eie – alt etter stand og status. De som ikke fulgte disse befalingene måtte betale bøter til kongen. Tilbehør som pelskrager, «paletine», var nevnt i forordningen. Bestemmelsen understreket at de som hadde slike pelskrager måtte levere dem inn senest to år fra loven trådte i kraft. Det samme gjaldt vakre silkekjoler, smykker, så vel som møbler og vogner. Særlig blant de øverste klasser var det stor misnøye med dette. Enkelte sendte brev til Kancelliet i København med anmodning om å få beholde sine plagg og møbler.

Plaggene og gjenstandene som forordningen beskrev var kanskje arvet fra tidligere generasjoner. Pastor Fin-

de i Indvig i Norge ga pliktskyldigst opplysninger til Kancelliet om alle de fine plaggene som konen og datteren hadde. Denne prestens familie hadde ingen imponerende garderobe eller innredning. Han nevner imidlertid datterens «paletine» som da var svært moderne. Dessuten fantes det i boet to brystsmekker som prestefruen selv hadde sydd. Svarbrevet var klart, disse eiendelene kunne bare brukes i to år, så skulle alt leveres inn til kongen. Denne forordningen førte til at vi i dag finner få praktstoffer, plagg i silke med broderier, smykker og pelsverk, i museer og andre offentlige samlinger som er bevart for ettertiden.

Fra 1500-tallet var muffer et annet viktig tilbehør; den kunne være utført i ulike pelsverk. Franske moteløver fra Solkongens tid, på slutten av 1600-tallet, brukte gjerne store pelsmuffer og flotte fjær i hattene. Muffer i pelsverk ble brukt av begge kjønn fra 1600-tallet og frem til 1790-årene da det etter hvert ble sett på som et feminint tilbehør. Mange muffer fra 1800-tallet skjulte en liten veske der en kunne ha plass til nøkler, penger og lømmetørklær. Muffene var ikke bare i pels eller skinn. De kunne være sydd i silke eller fløyel med vattert fôr, men også fjær og dun fra for eksempel hvit svane ble brukt.

Fru disponert Andresen med pelssjal, muffe og hatt med pelsbrem og elegant fjærpynt. Hun sto i 1911 i fotograf Hulda Szacinskis atelier, og bakgrunnen viste et vintermotiv som passer til antrekket. Muffen er stor og varmet nok hendene godt. Den kan også erstatte vesken, så muffen var ikke bare et elegant tilbehør, den kunne ha flere praktiske funksjoner.

FOTO: HULDA SZACINSKI.

Pels til klær

På 1600-tallet ble pels brukt til jakker, frakker og kåper, men pelsen var på innsiden av plaggene, som *fôrverk*. Til besetning på ermer og hals ble det imidlertid brukt pelsverk. Det hendte at besetningen var i en mer kostbar pels enn føret. På 1700-tallet eksploderte etterspørselen etter pels fra koloniene i Sør- og Nord-Amerika. Dette gjaldt spesielt den vakre, perlegrå, myke pelsen fra chinchillaen. Både i Europa og på det amerikanske kontinentet førte pelsbruken til stort trykk på pelsdyrbestanden, og dette lille dyret sto i fare for utryddelse.

I drakthistorien ser vi at det var først rundt 1840 at det ble vanlig for damer å bære pelskåper, slik vi er vant til, med pelsen ut. Denne perioden, nyrokoko, var pelsverk for kvinner først og fremst brukt til jakker, caper og sjal, fordi skjørtene var fotside og så vide at en lang kåpe ikke var aktuelt. Før 1840-årene var pelsforede kåper, frakker og jakker også brukt innendørs på kalde dager. Fra midten av 1800-tallet ble innklimaet om vinteren bedre takket være kaminer og jernovner. Det kan være grunnen til at pelskåpene «ble snudd». Pelskåper, jakker og boer ble viktige moteplagg og tilbehør frem til 1950. I denne perioden, fra slutten av 1800-tallet og

fremover, ble det etablert foreninger som kjempet for bedre dyrevern og dyrenes rettigheter, og spesielt imot bruk av pelsdyr i motedesign. Fra 1950-tallet ble disse stemmene tydeligere.

I København var Søren Hansen ved siden av Magasin de Nord stedet for pelskjøp på begynnelsen av 1900-tallet og fremover. I et intervju med Søren Hansen i motejournalen «Fru Hiorths Magasin» fra september 1917, oppsummerer journalisten, Madame, artikkelen slik: «Vi ser paa det store Lager og undres for tusinde Gang over Modens Luner, der paa Trods af al Fornuft, Dyrtid og Krig kræver netop det, der er dyrest og vanskeligst at faa fat paa. Og dog følger vi forfængelige Evadøtre blindt dens bud.»¹

Sko, såler, støvler

Skinnsko med lærsåle har vært vanlig fra 1500-tallet. Gjennom mange hundre år var ikke kvinnens sko synlige under de lange skjørtene. Det var derfor heller ikke nødvendig å utføre dem i utsøkte skinn, utstyre dem med broderier eller legge vekt på design. Det er først på slutten av 1700-tallet at kvinnens skjørt blir såpass korte at en kan skimte skoene. Først da blir det mening i å skape vakre damesko. Helt tydelig kommer dette frem på

Pelsfirmaet til Paul Backer ble etablert i 1856 og lå i Kongens gate i Kristiania. Pels-Backer var et kjent varehus gjennom generasjoner. Her kunne en frem til 1980 kjøpe eksklusive pels- og skinnvarer. Det var nesten som et lite fransk motehus. Slik så det ut inne i forretningsen tidlig på 1900-tallet, med ferdigsydde plagg som pelsjakker, caper og hatter, men også skinn som en kunne få sy plagg av.

UKJENT FOTOGRAF

1920-tallet da skjørtene virkelig ble korte og kunstsilkestrøpene kom i handelen. Vakre og elegante damesko ble laget i mange ulike kostbare og «eksotiske» materialer som slange- og krokodilleskinn. Fra 1860 ble også alligatorskinn fra Amerika populært, til

sko men også til vesker og belter.

Nordiska museet i Stockholm har for eksempel i sine gjemmer et par sko i øgleskinn fra 1936. Skoene var den gang en forlovelsespresang, nærmest et smykke som mannen ville gi sin tilkomne hustru. På 1990-tallet kom

fuskeskinn som imiterte alle typer skinn inn i motebildet.

Skinn og fjær i motebildet

Inuittene på Grønland kan vise til bruk av så vel fiskeskinn som fugleskinn i sine klær. Fugleskinnet, som ble brukt på jakkene, lå med fjærene inn mot kroppen og var plagget under anorakken. Her hadde fugleskinnet med fjærene på en funksjon for å holde varmen. Kunnskap om egenkapene til de forskjellige fuglers fjær, førte til en bevisst plassering på jakken. Over brystet var et skinn med fjær fra ærfuglhunnen, der edderdunene kommer fra, mens på ermet var det skinn fra skarven som er mer slitesterkt enn det fra ærfugl. Dette er eksempler på at fjær ikke bare har blitt brukt som dekorative elementer.

Fjær som dekor på klær forekommer ikke bare i europeisk motehistorie. Vi finner det i mange kulturer. Foruten inuittenes praktiske bruk av fjær er de nord-amerikanske indianerne også kjent for sin bruk, like mye som et symbolsk innhold som et dekorativt inntrykk.

I europeisk mote har fjær vært brukt som dekor på hatter og turbaner både for menn og kvinner. På gamle stikk fra middelalderen ser vi at begge kjønn kunne bruke lange fjær

på hatter. Baskeren som var moderne for menn fra 1400-tallet, og høyeste mote på 1500-tallet, hadde ofte fjær som kontrast til hodeplaggets mørke farge. Den fineste fjæren var den eksotiske, hvite strutsefjæren. Fjær var også et dekorativt element i selve hårfrisuren til kvinner, pynt på muffert eller brukt som boaer. Nederlandske og flamske portrett- og sjangermalerier fra 1600-tallet viser både menn og kvinner med fjærpyrdete hatter. Men

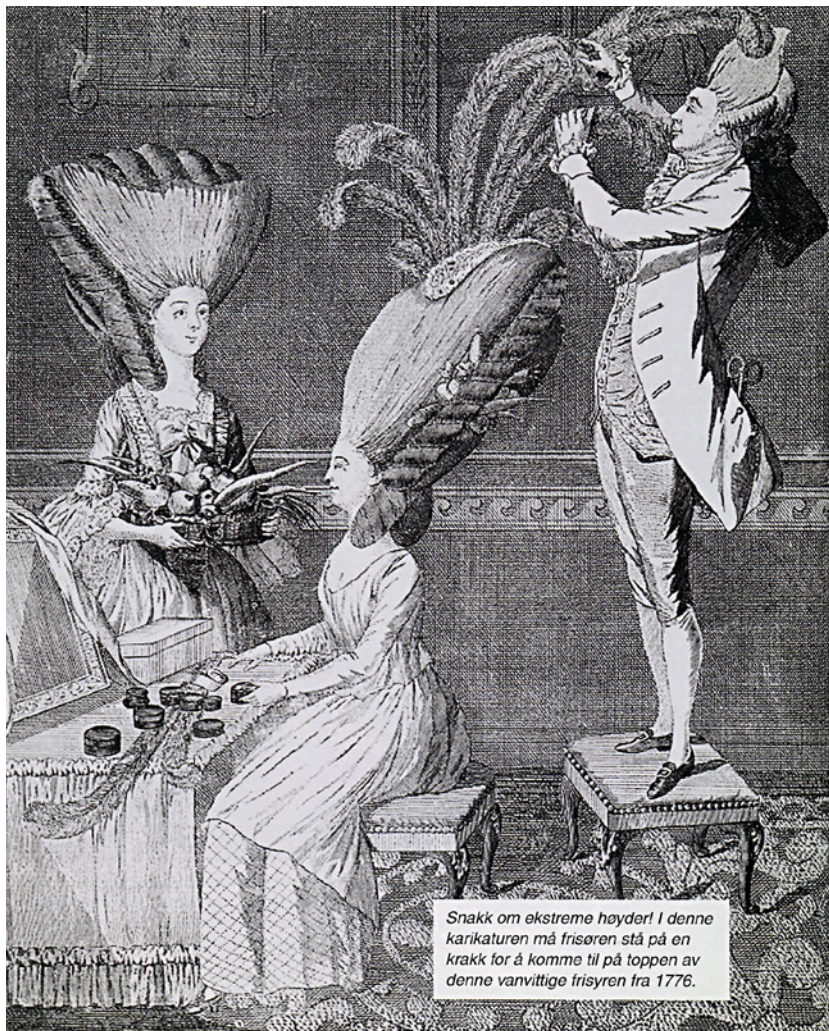
på slutten av 1700-tallet kom hatten til å spille en mer beskjeden rolle fordi frisyrene ble så store. Ved hjelp av frisering, tupering samt mengder med løshår ble det «bygget» opp gigantiske frisyre som ble pyntet med fjær og blomster, men også med små figurer, vindmøller og skip. Det skulle litt til å bære disse frisyrene!

Det er perioder i motehistorien da fjær ble brukt ekstra mye som pynt, som i 1770–80-årene, da de store

Elegante, kostbare pumps i slangeskinn, som dette paret fra 1962, ble brukt og sett på med beundring. Slike ekstra flotte sko var det viktig å ta vare på. Dette paret har beholdt esken, og etter bruk ble de nok pusset og plassert her. Disse skoene tilhører museets samling.

FOTO: FREDRIK BIRKELUND

Snakk om ekstreme høyder! I denne karikaturen må frisøren stå på en krakk for å komme til på toppen av denne vanvittige frisyren fra 1776.

Denne karikaturen fra 1776 gir et godt inntrykk av hvor høye og store frisyrene var, dessuten ser vi noen av de dekorative elementene som fletter og fjær som ble brukt. Assistenten til venstre i bildet holder et brett med små fugler som frisøren på taburetten etter hvert skal plassere inn i frisyren. Det var ikke alltid nok med bare noen fjær, flokker av småfugl måtte med.

ILLUSTRASJON FRA UKEBLADET DET NYE

frisyrene var høyeste mote. Håndverkere som designet, formidlet og handlet med moteklær og nytt tilbehør kalte seg nå: *Marchandes de modes*. De hadde tidligere arbeidet utenfor laugene, fordi de utgjorde en ny gruppe, og mange av dem var kvinner som hadde vanskeligheter med å komme inn i laugene. *Marchandes de modes* arbeidet med søm og tilvirkning av moteklær som ikke tilhørte de tradisjonelle skredderne. Etter hvert opplevde denne gruppen at det å organisere seg kunne gi flere fordeler. I 1776 ble de tatt opp i lauset for fjærmakere (*plumassières*) og kunstige blomster (*fleuristes*). Håndverkere som bearbeidet fjær og laget kunstige blomster opplevde økt etterspørsel fra 1770-årene og frem til den franske revolusjon i 1789. Denne gruppen skapte i årene før Den franske revolusjon virkelig store kreasjoner der fjær var viktige for å få frem det rette moteuttrykket. De som kalte seg *Marchandes de modes* var gjerne kvinner som skapte det totale antrekket; frisyren, sminken og kjolen. Dronning Marie Antoinettes moteskaper, Rose Bertin, var modist, hattemaker, og en som skaffet motepynt som fjær og blomster. Senere ble hun kjent som den første motedesigner.

De store divaene, skuespillere og filmstjerner fra 1920-tallet og fremover lot seg gjerne avbilde med vifter og stola der fjær spilte en stor rolle. Her ser vi Aase Bye posere som «Den glade enke» på forsiden av ukebladet URD i 1938. Hun har en kjempestor mørk vifte i fjær, men også kjolekanten og boaen er av fjær. Dette er primadonnaens antrekk.

FOTO: ERNEST RUDE

Klær og fjær

Under Napoleonstiden 1804–1815, i årene 1830–1850 (senempiren) og i årene fra 1890 til 1925 spilte fjær en stor rolle i motedrakten. Ved Napoleons hoff var ofte hoffdamenes smykker og diademer prydet med diamanter og sjeldne fuglefjær. Turbaner overdådig pyntet med fjær skulle i biedermeiertiden fra 1820 til 1850 bare brukes av gifte kvinner.

I haute couture fra 1860 ble eksotiske og sjeldne fuglefjær ofte brukt. Det er snakk om påfuglhannens og fasanens fjær, men også helt enkle fjær fra hanekyllinger. Strutsefjær var etterspurt, og det er snakk om bruk av både halefjærene og fjærdusker. Andre anvendelige fjær kom fra den afrikanske storken, marabuen, fjærdusker fra silkehegre, svanedun, samt fjær fra paradisfuglen. De ble ikke bare brukt på hatter, men også som besetning på kjoler og boaer. De store viftene var også laget av fjær.

Menn kunne ha fjær i hatter brukt på jakt, ellers er de lite å se som dekorative element i herreantrekket. På 1800-tallet fikk mannen en funksjonell dress i mørke farger i ullstoff med hvit lin- eller bomullsskjorte som kontrast til de mørke fargene. Samtidig utviklet kvinnedrakten seg og ble et spill i vakre farger og med elegante materialer som tyll, silke og fløyel. I årene 1890–1910 ble hun som en påfugl sammenlignet med mannen.

Den mest berømte kjolen som benytter fjær som et sentralt element er lady Curzons kjole designet av Jean-Paul Worth i 1903. Lady Curzon skulle bruke den i forbindelse med kroningen av den indiske fyrsten i Dehli dette året. Kjolen var brodert i gull på silke av indiske håndverkere, men over dette broderiet lå det påfuglfjær og på «øyet» i hver fjær var det brodert inn en edelsten. Denne kjolen hadde Worth designet for at den skulle bli sett i elektrisk lys. Det var en ny oppfinnelse, og det skapte nye krav til motedesigneren. Kjolens nederste kant hadde en besetning av hvite roser laget i fløyel. Kjolen kan i dag bare sees på et maleri av William Longsdail fra 1903, der lady Curzon er iført dette mesterverket innen motedesign og kunsthåndverk.

Det var i årene fra 1890 til 1910 at

Til venstre: De store hattene på 1890-tallet krevde enormt mye pynt blant annet i form av fjær. Denne karikaturen viser en kvinne som følger tidens mote med stramt snørt korsett og en hatt med så mye fjærpynt at det kan true både strutsenes og hegrenes liv. Teksten sier: Den elegante lady plyndrer fuglene for sine fjær uten barmhjertighet.

ILLUSTRASJON: PUNCH 1899

Til høyre: Fru Rotheim lot seg fotografere i denne hatten i 1909. De store hattene med fjær var også populære i Kristiania.

FOTO: HULDA SZACINSKI.

både kvinners hårfasong og hatter ble store og vide. Korsettet vet vi hemmet bevegelsene, men hatten med all sin pynt ble også en utfordring å gå med. Både leger og kvinnesakskvinner stilte seg kritiske til det stramme korsettet og til de kjempestore hattene. Hatten kunne for eksempel være

dekorert med vakre bånd, kunstige blomster og fjær. Men ikke bare fjær, hele utstoppede fasaner kunne ligge på hattens pull. Denne fuglen skulle gjerne ektemannen ha skutt, slik at hennes hatt viste mannens bytte.

Allerede i 1889 ble det i England opprettet en forening for å beskytte

Handlenett eller handleveske laget av skinnbiter som så ble sydd sammen. Bildet viser et lite nett som er en kopi av de voksnes, som barn kunne bruke når de lekte butikk.

truede dyrearter. Den danske kvinnesaksforeningen til *Dyrenes beskyttelse* hadde protestert mot fuglepynt fra midten av 1890-årene etter inspirasjon fra den engelske foreningen, og en annen dansk forening kalt *Svalen* var opptatt av at en ikke skulle bruke fuglefjær på hatter. Protestene i Danmark ble støttet av tilsvarende foreninger i Sverige og Norge. Fuglepynt ble diskutert på alle kongresser

som foreninger for *Dyrenes beskyttelse* holdt.

Skinn ble, og blir fortsatt, brukt i kostbare og elegante vesker. Men det finnes også eksempler på nyttige, slitesterke handlevesker som viser hvordan man utnyttet alle skinnbitene til en handleveske eller bag. Den ble fra 1920-tallet kalt *Bøffel*, fordi en trodde den var laget av bøffelskinn. Men det var den amerikanske bison disse handleveskene først ble utført i. I Norge kunne skinnbitene være av forskjellige biter og rester av skinn. Et annet slitesterkt materiale i handlevesker var hamp og hestehår eller hestetagl vevet sammen. Det stoffet var også velegnet til å bære varer i. Hestetagl er mest forbundet med møbeltrekk, hestehårstrekk, som også var kjent for sin slitestyrke. Det er lett å glemme at skinn og pelsverk hadde stor nytteverdi blant alle motens påfunn. En blir lett blendet av motens luner og mange elegante uttrykk.

Kirsten Røvig Håberg var tidligere førstelektor i tekstilhistorie, kunsthistorie og kunstformidling ved Høgskolen i Oslo og Akershus, nå OsloMet. Hun har skrevet flere bøker, blant annet «Den myke historien» og «Fra skyggetanter til yrkeskvinner».

Noter:

¹ Fru Hiorths Magasin, september 1917, s. 16

Litteratur:

- Andersen, Ellen (1986): *Danske Dragter Moden 1790-1840* København: Nationalmuseet
 Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
 Cock-Clausen (): *Danske Dragter Moden 1890 – 1920* København: Nationalmuseet Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
 Dalsgaard, Hanne Frøsig (2015): *Luksusforordninger-1558, 1683, 1736, 1783 og 1799* TENEN Dansk Tekstilhistorisk Forening
 Ewing, Elizabeth (1974): *History of Twentieth Century Fashion* London: Batsford
 Håberg, Kirsten Røvig (2000): *Tekstilhistorie* Vollen: Tell
 Håberg, Kirsten Røvig (2002): *Den myke historien* Vollen: Tell
 Jones, Jennifer M.(2004): *Sexing la Mode Gender, Fashion and commercial culture in old regime France* Oxford: Berg
 O’Keeffe, Linda (2000): *SKO en hyllest til pumps, sandaler slippers m.m.* Köln: Könnemann
 Ribeiro, Aileen (2003): *Dress and Morality* Oxford: Berg

Oppslagsverk, kataloger og mote-magasiner:

- Biedermann, Hans (1992): *Symbolleksikon* Oslo: J.W. Cappelens Forlag a.s.
 Det Nye, nr. 4/2006, s. 94.
 Fru Hiorths Magasin september, 1917 URD
 Lindroth, Helena (2000): *Skor - Utstillingskatalog* fra Nordiska museets Förlag.
 Utstillingskatalog fra Nordiska museet i Stockholm: Paris Stockholm 1989.

De skjulte dyrene i byen¹

Dyr har vært helt avgjørende for utviklingen av moderne norsk biomedisin, og i løpet av 1900-tallet befestet forsøksdyrene sin plass ved landets sentrale forskningsinstitusjoner lokalisert i Oslo. Hvilken betydning hadde de for livet i byen? Og hvorfor vet vi så lite om disse dyrene?

Forsøksdyr er ikke nødvendigvis de første dyrene vi tenker på når vi snakker om dyr i byen. Lenge før forsøksdyrene, tenker vi på duer og kråker, hunder i bånd eller snikende katter. Vi tenker på rotter og mus, men da helst den «skitne» varianten: De som bor i kloakken, spiser av søplet vårt og sniker seg rundt i kjellerne våre. Forsøksdyr, på den andre siden, vil nok mest sannsynlig ikke bli nevnt i det hele tatt. En vesentlig årsak til dette er at vi aldri møter forsøksdyr i det daglige, og heller ikke i det sjeldne. Det er lite snakk om disse dyrene. Likevel har forsøksdyr og den bruken de inngår i, vært viktige foranstaltninger for sosiale og politiske kontroverser rundt menneskers moral og dyrs verdi. Hvem er disse «skjulte» dyrene?

En rotte er ikke bare en rotte

Fra begynnelsen av 1900-tallet ble dyreforsøk i økende grad ansett som

vesentlige for å forstå biologiske og fysiologiske prosesser i mennesker. Parallelt med at Oslo strevde med å få bukt med den tiltagende rottebestanden i byen utover første halvdel av århundret,² ble forskere ved Universitetet i Oslo og andre forskningsinstitusjoner mer og mer interessert i å ta rotter inn i laboratoriet som en del av sitt arbeid. Stipendiat ved Universitetets biologiske laboratorium, Ernst Wulff Rasmussen, var en av disse forskerne. Rasmussen drev med atferdsforskning, og fikk en særlig forkjærlighet for rotter. Ifølge muntlige kilder, skal Rasmussen på et tidspunkt uttalt at «rotter er de eneste skapningene som forener skjønnhet med intelligens».³ Rasmussens fascinasjon for rotter kom tydelig til uttrykk i hans forskningsrapporter og publikasjoner, hvor han gir inngående forklaringer på hvordan han tok noen av rottene med ut av laboratoriet og

lot dem vandre rundt på kroppen sin under den korte spaserturen fra Universitetet på Blindern til sitt hjem like i nærheten (Rasmussen 1939).

Den betydelig mer kjente forskeren professor Kristine Bonnevie, var også fascinert av gnagere og det arbeidet de kunne gjøre i hennes biologiske forskning på blant annet celler. Bonnevie skaffet formålsavlet mus fra USA, såkalte «dansende mus», som ble brukt til å bygge opp musebestander i sitt eget laboratorium ved Universitetet i Oslo. Korrespondansen mellom Bonnevie og den anerkjente genetikeren L. C. Dunn ved Columbia University i USA i løpet av 1930-tallet og utover 1940-tallet, vitner om en særegen interesse for musens egenskaper som forskningsmodeller. I et brev datert 1935, skriver Bonnevie (på norsk!) til Dr. Dunn: «Efter at jeg kom hjem fra Lissabon har jeg, inntil for to dager siden, vært helt absorbert

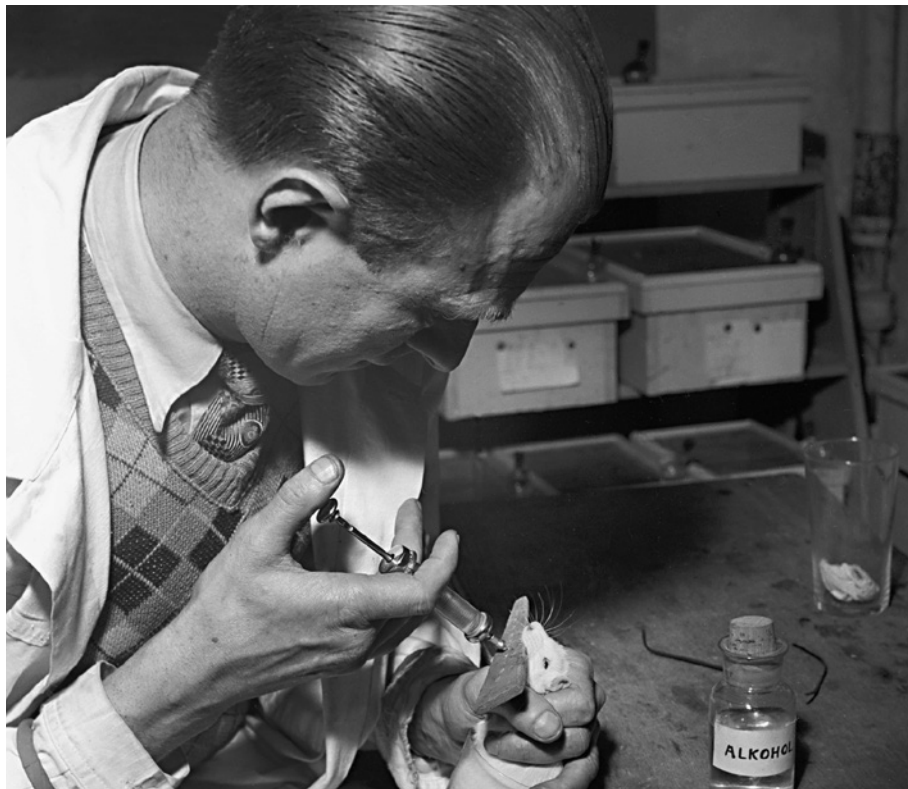
i utredningen av musenes ørevesikler, som viste sig å by på meget mer av interesse, enn jeg fra først tenkte».⁴

Beskrivelsene fra Rasmussen og fra Bonnevie er to eksempler på en interesse som bare økte i omfang utover 1900-tallet. Dyreforsøk ble anerkjent som en fundamental metode for å forstå biologiske og fysiologiske prosesser, samt sykdomspatologi. Det ble derfor også et skjerpet fokus på dyrene selv, hvilke egenskaper de hadde og hvordan de fungerte i laboratoriet. Utover 1900-tallet ble det altså tydelig at en rotte ikke lenger bare var en rotte, og en mus ikke bare var en mus. Spesielt ikke ved de store medisinske institusjonene i Oslo, slik som Radiumhospitalet, Ullevål Sykehus, Universitetet i Oslo, og Statens Institutt for Folkehelse (SIFF).

Forsøksdyrenes inntog i Oslo og omegn

Noen av våre mest sentrale folkehelseinstitusjoner har altså ikke bare huset folk, men også et bredt utvalg av dyr. Rasmussen og Bonnevie kan brukes som tidlige eksempler på hvilken rolle dyr har spilt i det vitenskapelige arbeidet for å forstå liv og livsprosesser i mennesker, men også hvordan dyr har vært en viktig del av arbeids hverdagen og dagliglivet til folk i Oslo.

Bruk av dyr i forskning har ikke

Stipendiat E. Wulff Rasmussen ved Biologisk laboratorium, Universitetet i Oslo, en gang på 1930-tallet. Rasmussen drev med atferdsforskning på rotter og var særlig interessert i betydningen av arv og miljø for seksualitet og rusavhengighet. Her blir en rotte tilført alkohol, 96 prosent sprit i en oppløsning av vann.

FOTO: SVERRE A. BØRRETZEN / AKTUELL / NTB SCANPIX

bare handlet om selve forsøkene, men også om tilgang på, oppstalling av og omsorg for dyr. Dette arbeidet har både involvert forskere, røktere og dyrepassere. Dyrene som ble brukt i medisinsk forskning ved byens forsk-

ningsinstitusjoner var ofte anskaffet gjennom tilfeldige formidlere i utlandet, eller etter avtaler med gårdbrukere i Oslo og omegn. Folkehelseinstituttet i Geitmyrsveien hadde for eksempel ulike gårdbrukere i Oslo-

Fra laboratoriet for dyreforsøk ved Radiumhospitalet, 1950.

FOTO: LEIF ØRNLUND

og Bærumsområdet som kontraktsleverandører av smådyr til instituttet. Disse gårdbrukerne drev gjerne med smådyravl som en bigeskjeft til den «egentlige» gårdsdriften med store dyr.

Utfordringen med denne ordningen for forskerne var at gårdbrukerne

ikke avlet dyr med de egenskapene som forskningen trengte, og at de ikke avlet dyrene i stor nok skala slik at man til enhver tid hadde dyr tilgjengelig. Inspirert av utviklinger i utlandet, ble norske forskere opptatt av å etablere en stabil tilgang på dyr som var

avlet innenfor en vitenskapelig kontekst, og som hadde kjente genetiske egenskaper og en kjent sykdomshistorie. Med dette som bakteppe ble det i 1953 lagt fram et forslag fra forskere i Oslo for myndighetene og for Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd

(NAVF) om opprettelsen av en «sentralisert avlsstasjon for forsøksdyr i Oslo-området». De nye produksjonsfasilitetene som ble foreslått for forsøksdyr lignet ikke den tradisjonelle gården i det hele tatt. Avlsstasjonen forskerne snakket om var en høyteknologisk konstruksjon som skulle være spesielt tilrettelagt for å produsere dyr med gitte fysiologiske, genetiske og patogene standarder.

Hvor i Oslo og omegn skulle en slik avlsstasjon opprettes? Hvem ville huse en slik stasjon, med et stort antall mus, rotter, marsvin og muligens katter og hunder? Dette skulle vise seg å bli et spørsmål av både sosial og politisk interesse.

Avlsstasjoner var ikke et nytt fenomen, heller ikke i bynære områder slik som Oslo og Bærum. Avlsstasjoner var for eksempel vanlig for storfe. I den medisin-vitenskapelige konteksten derimot, var ikke avlsstasjoner gjengs. Fram til midten av 1900-tallet ble lite investert, både økonomisk, plassmessig og i form av arbeidskraft, i å ta vare på forsøksdyrene. Dyr ble holdt i kott eller kjellere rundt omkring på forskningsinstitusjonene, eller andre steder der det var plass. Ofte var det vanskelig å finne kynnig hjelp til å ta vare på dyrene i det daglige, og ved ferieavviklingstider

var det flere eksempler på at dyr ble overlatt til seg selv.

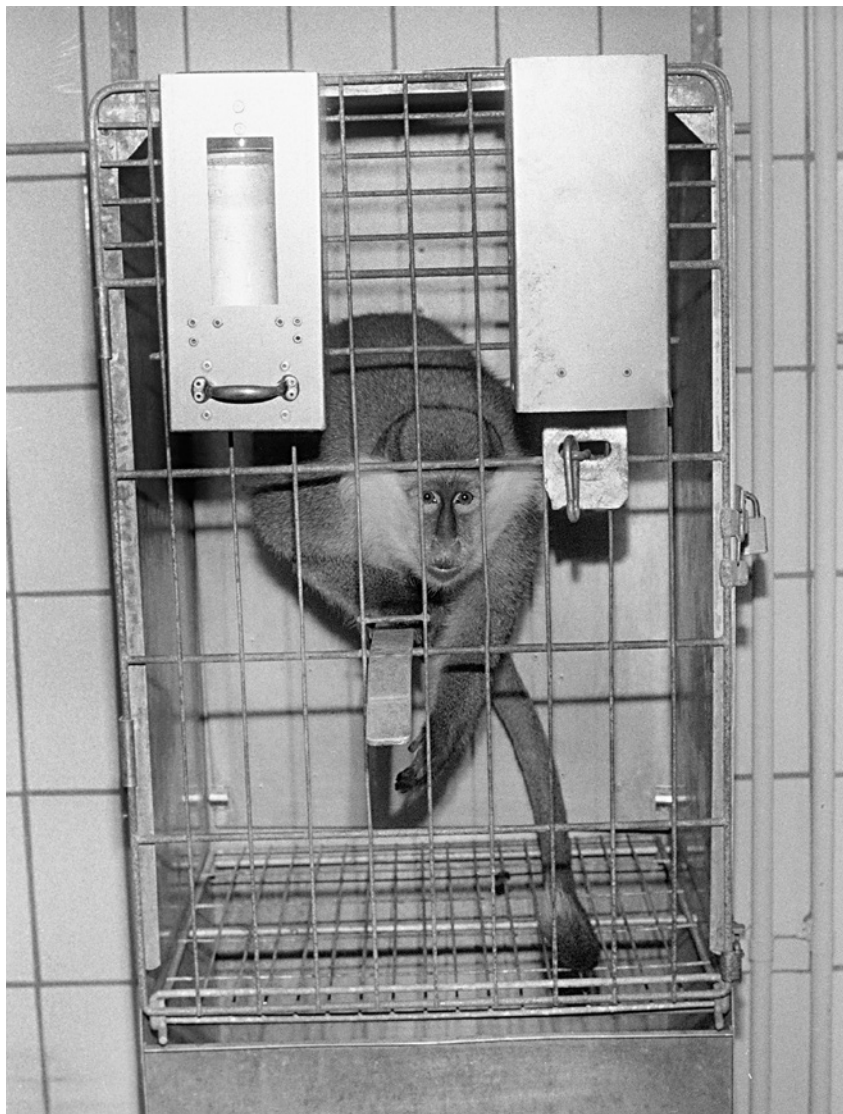
Avlsstasjonen for forsøksdyr skilte seg fra andre «forsøksgårder» eller avlsstasjoner ved at den krevde et bestemt hygienisk regime, med et konkret skille mellom en kontrollert innside og en ukjent og ukontrollerbar utside. Dette skillet ble spesielt viktig for å ivareta sunne og friske dyr og for å unngå infeksjonsutbrudd hos dyrene som igjen ville gjøre dem ubrukbare som forsøksdyr fordi det kunne påvirke resultatene fra forsøkene. Mens en «gård» gjerne referer til et landområde med bygninger for ulike formål, er en «stasjon» en konstruksjon som setter en tydelig grense mellom det som foregår inne i stasjonen og det som er utenfor. Den sentraliserte avlsstasjonen for forsøksdyr som ble foreslått opprettet i løpet av 1950-tallet, lignet mer en industriell, lukket fabrikk enn en gård.

Overgangen fra gårdsproduksjon til produksjon i en avlsstasjon ble viktig i arbeidet for å definere hva et forsøksdyr er. Ved å knytte forsøksdyr til en bestemt produksjonskontekst, ble disse dyrene tydeligere skjelnet fra andre dyr, inkludert deres biologiske artsfeller. Forsøksdyr ble en betegnelse på dyr som var formålsavlet for bestemte forskningsbehov i medisinen.

Avlsstasjonen skilte seg altså betydelig fra andre lignende konstruksjoner på grunn av både størrelse, aktivitet og det høyteknologiske prinsippet bygningen skulle følge. I tillegg skulle avlsstasjonen avle dyr folk vanligvis forsøkte å holde ute av bygninger (som for eksempel mus og rotter) og som ble ansett som skadedyr framfor ressurser. Det var derfor ikke en enkel oppgave å skulle finne et passende sted for en slik stasjon. Hvor skulle de nye forsøksdyrene avles fram og huses?

Anomalier i byen

Flere eiendommer i Oslo- og Bærumsområdet ble foreslått i planleggingsarbeidet av en sentralisert avlsstasjon. Bygdøy Kongsgård var et alternativ som ble lagt på bordet siden Kongsgården allerede holdt større forsøksdyr for Folkehelseinstituttet, som for eksempel hester til serumproduksjon. I tillegg ble det stadig gjort forsøk på å etablere avlslinjer for laboratoriemarsvin ved Kongsgården. Området rundt Gaustad ble også vurdert seriøst, særlig på grunn av den nære beliggenheten til Universitetet og til Folkehelseinstituttet. Tanken var at avlsstasjonen kunne integreres i planene som pågikk om utbyggingen av Universitetet i Oslo på Blindern i

Statens institutt for folkehelse brukte levende aper i forskningsøyemed. Mange aper døde av sjokk, vantrivsel og sykdom etter transporten til Norge. Bildet er fra 1975.

FOTO: ARNE IVERSEN / VG / NTB SCANPIX

samme periode. Dimensjonen på den tenkte avlsstasjonen ble derimot for omfattende for tomten på Gaustad, og den måtte vike for en annen «høyere prioritering». Forslaget om å plassere en slik avlsstasjon i det området har i ettertid blitt omtalt som «utopisk» nettopp på grunn av at dens beliggenhet var tiltenkt å være innenfor byens grenser.⁵

Etter Kongsgården og Gaustad, ble Wøyen Hovedgård i Bærum foreslått som et mulig område. Deler av eiendommen på Wøyen ble allerede disponert av Institutt for husdyrbruk og genetik ved Norges Veterinærhøgskole (NVH). Instituttet hadde en egen forsøksgård med store dyr hvor de kunne studere arvelige lidelser og mangelsykdommer for eksempel hos griser eller storfe. Wøyen ble derfor beskrevet som et «ypperlig» sted for en avlsstasjon for forsøksdyr. Gården lå idyllisk og praktisk til med en fire hundre måls tomt og tilhørende havn, samtidig som den lå kun to mil fra Veterinærhøgskolen, Universitetet og Folkehelseinstituttet. Problemet var at på Wøyen lå Wøyen Guttehem som hadde vært i drift siden 1918. Styret ved guttehemmet skulle vise seg å være kritisk til opprettelsen av en avlsstasjon i nærheten av guttehemmet. De var særlig bekymret for dyr

Preparat som tidligere tilhørte en historisk samling fra Institutt for Patologi, Universitet i Oslo. Denne gjenstanden kom til Medisinsk Museum, del av Teknisk Museum, fra Rikshospitalet i 2002. Det er ikke kjent når eller hvorfor gjenstanden kom til Rikshospitalet.

FOTO: HÅKON BERGSETH / NORSK TEKNISK MUSEUM

som kunne medføre mye støy og «true freden» for internatet.⁶

Men det var ikke bare guttehemmets styre som var bekymret for hvilken påvirkning avlsstasjonen ville ha på sine omgivelser. Bærum kommune var opptatt av at en avlsstasjon av de dimensjonene som var foreslått ville produsere store mengder avfall, som igjen kunne forurense nærmiljøet som for eksempel elven Lomma som gikk

rett gjennom tomten. I juli 1957 skrev Bærum helseråd til Bærum vannverk som skulle foreta en vurdering om avlsstasjonens påvirkning på økosystemet i nærmiljøet at: «Dyreavlsstasjonen må bare omfatte mus, rotter, marsvin og kaniner, i et antall som nevnt i Norges Almenvitenskapelige Forskningsråds skriv av 5. mars 1957, men ikke hunder».⁷

De uttalte restriksjonene og bekymringene førte til slutt til at verken Wøyen, Gaustad eller Bygdøy Kongsgård ble ansett som passende eiendommer for en avlsstasjon for forsøksdyr. Etter over ti år med utredninger, prosjekteringer og forhandlinger, ble det vedtatt at en avlsstasjon skulle opprettes ved Folkehelseinstituttet i Geitmyrsveien, bare i betydelig mindre skala enn først lansert. Norsk Forsøksdyrsentral, som det kom til å hete, ble den første av sitt slag i Norge, og tok raskt fatt på oppgaven med å distribuere formålsavlet dyr (hovedsakelig rotter og mus, kaniner og marsvin) til norske forskningsinstitusjoner.

Ut av kjellere og inn i rampelyset

I motsetning til Rasmussens rotter som fikk være med på spaserurer «i det fri», skulle de nye forsøksdyrene, som ble importert til eller avlet

ved Norsk Forsøksdyrsentral, aldri oppleve livet utenfor avlsstasjonen eller et laboratorium. Ved sentraliseringen av forsøksdyravlen kan vi si at forsøksdyrene også ble enda mindre tilgjengelig og offentlig enn tidligere. I tråd med den franske antropologen Noëlie Vialles (1994) og hennes bok om slakteriets historie, innebærer en industrialisering av dyreproduksjon en bestemt form for separering av mennesker og dyr. Det vil si, at i vårt moderne samfunn foregår produksjonen (og avlivningen) av dyr på steder som ikke er tilgjengelig for størsteparten av befolkningen, som for eksempel slakt av dyr.

Forskjellen mellom slaktedyr og forsøksdyr er derimot stor. Mens slakt av dyr har gått fra å være en synlig aktivitet i bymiljøet til å finne sted i isolerte anlegg utenfor, har forsøksdyr aldri vært tilgjengelig for den øvrige befolkningen. Det er interessant å observere at overgangen til en sentralisert storskalaproduksjon av dyr til medisinsk forskning fra midten av 1900-tallet har hatt en motsatt effekt enn slakteriene, slik Vialles beskriver i boka si. Fra å være gjemt og «glemt» i provisoriske kjellere og kott, gjorde forsøksdyrene en betydelig klasse-reise ved å bli installert i moderne avlsstasjoner: Ikke bare fikk forsøks-

dyr fast plass på forskningsbudsjettene og ble tatt vare på av kyndige personer. De ble også i større grad objekter for lover og reguleringer. Videre ble forsøksdyrene fra 1960-tallet mer hyppig omtalt i norske medier

og kilde til offentlige demonstrasjoner mot dyreforsøk. I mediene ble dyrene enten presentert som sentrale aktører i medisinske gjennombrudd eller som sentrale aktører i en økende sosial motstand mot dyreforsøk. For eksem-

pel, ved åpningen av et nytt viruslaboratorium ved Folkehelseinstituttet i 1960 ble forsøksdyrene framstilt som selve redningen for Oslo-folks kommende influensasesong, da mus og hønseegg ble brukt for å produsere

Storfe er bundet fast og venter på sin tur. Slakt av dyr var en synlig aktivitet i bybildet til ut på 1970-tallet.

FOTO: CONRAD M. BRINGE

og teste nye influensavaksiner.⁸ Drøye ti år senere har to av landets landsdekkende aviser, Verdens Gang og Dagbladet, stadige overskrifter som forteller en annen historie om dyreforsøk: «Fra jungelens frihet – til bur i Oslo. Forsøksaper dør i sjokk over fangenskap»,⁹ «100 000 forsøksdyr, men ingen kontroll»,¹⁰ «Tusenvis av dyr drepes hvert år»,¹¹ og «Aper lider i groteske forsøk».¹²

Det var særlig forarbeidet til og iverksettelsen av den nye Dyrevernavloven av 1974 som skapte økt oppmerksomhet i offentligheten rundt dyreforsøk. Overskriftene spilte både på det enorme antallet dyr som nå var i bruk i medisinsk forskning, men også på hvilke typer av dyr som var involvert i helserelatert arbeid. Den økte importen av aper til norsk polio-vaksineforskning fra 1960 kunne ikke annet enn å tiltrekke seg sensasjonelle overskrifter. Apene, som skulle få en relativ kort opptreden i norsk biomedisin, var dyr som gjerne frambrakte sterkere følelser og vakte oppsikt sammenlignet med gnagere som har blitt brukt, og brukes, i betydelig større omfang.¹³

I dag brukes hovedsakelig fisk, mus og rotter i dyreforsøk i Norge. Til tross for at antallet forsøksdyr øker og til tross for at disse dyrene

har vesentlig betydning for våre liv, er de stadig skjult bak lukkede dører og er tilgjengelig for oss i hovedsak gjennom nyhetsoppslag, lovverk eller medisinske innovasjoner.

Tone Druglitrø er førsteamanuensis i vitenskaps- og teknologistudier ved TIK Senter for teknologi, innovasjon og kultur, Universitetet i Oslo. Hun har skrevet doktoravhandling om forsøksdyrenes historie i norsk biomedisin, og er redaktør av og bidragsyter i to antologier om menneske-dyr relasjoner nylig publisert på Routledge.

Litteratur:

- Alsвик, B. (2016). Den store rottekrigen. Blogginlegg på Oslo Byarkiv.no, publisert, 7. oktober 2016. Lokalisert 20. april 2019 på: <https://blogg.oslobyarkiv.no/blog/2016/10/07/den-store-rottekrigen/>
- Druglitrø, T. (2012). *Å skape en standard for velferd: Forsøksdyr i norsk biomedisin, 1953-1986*, TIK Senteret, UiO.
- Rasmussen, E. W. (1939). Wildness in Rats. Heredity or environment? I *Acta Physiologica*, 4, s. 295-304.
- Vialles, N. (1994). *From Animal to Edible*. NY, USA: Cambridge University Press.

Andre kilder:

- Bonnevie, K. (1935). Brev til L.C. Dunn, 15.11.1935, Blindern. I *American Philosophical Society Archives*. Lokasjon: L.C. Dunn Papers. Series I. Correspondence. Boks 3. Mappe: Kristine Bonnevie, 1932-49. Digitalt tilgjengelig på: <https://diglib.amphilsoc.org/islandora/object/text:176087#page/11/mode/1up>

Takk til Jon Røyne Kyllingstad ved Museum for Universitetshistorie (MUV) ved Universitetet i Oslo for å ha gjort meg oppmerksom på dette materialet.

Noter:

- ¹ Teksten bygger på Tone Druglitrøs PhD avhandling *Å skape en standard for velferd: Forsøksdyr i norsk biomedisin, 1953-1986*, TIK Senteret, UiO. 2012
- ² Alsвик 2016
- ³ Druglitrø 2012, s. 80.
- ⁴ Bonnevie 15.11.1935
- ⁵ Stormorken sitert i Druglitrø 2012, s. 74.
- ⁶ Druglitrø 2012, s. 72
- ⁷ Sitat i Druglitrø 2012, s. 78. Referat fra møte i utvalget for dyreavsluttning, 9. oktober 1957. I NAVF Fellessekretariatets arkiv, boks 114. Riksarkivet, Oslo.
- ⁸ Vårt Land, 27. april 1960.
- ⁹ Verdens Gang, 10. juli 1975.
- ¹⁰ Dagbladet, 25. juli 1974.
- ¹¹ Dagbladet, 17. juli 1974.
- ¹² Verdens Gang, 16. oktober 1976.
- ¹³ K/19 f. 1901, (intervju Kampen, 1977).

Tolv hester transporterer en av Holmenkollbanens nye vogner.

FOTO: ANDERS B. WILSE. 1909.

Hovedstadens arbeidshester

Mellom 1850 og 1900 ble Kristiania omformet fra å være en småby i utkanten av Europa til å bli en moderne storby. Folketallet økte fra 29 000 til om lag 230 000. Verken Stockholm eller København hadde en tilsvarende vekst i samme periode. Det ble bygget statlige og kommunale bygninger, kirker, brann- og politistasjoner, basarer, vaske- og badeanstalter og leiegårder. Byen fikk nye gateløp og plasser. Bak den nye hovedstaden lå hardt fysisk arbeid for mennesker og hester. Hestene var en egen populasjon i byen. I 1900 var det registrert om lag 4000 hester innenfor bygrensa. I tillegg kom alle hestene som transporterte varer til byen; is, melk, kjøtt, planker, høy, havre – og grorudgranitt. Fra byen tok de med seg gjødsel fra dyr og utedoer tilbake til jorda. Slik inngikk hestene i en større økonomisk og økologisk syklus hvor de selv var varer.

Dølahester og fjordinger

«De fleste hestene i byen var brune med en hvit flekk i pannen. Hvis vi i løpet av en dag møtte tyve slike hester, snudde vi oss og spyttet og ønsket oss noe, som da skulle gå i oppfyllelse.»¹

Fotografier fra Kristiania bekrefter hva denne kvinnen forteller fra sin barndom på 1890-tallet. Flertallet av hestene er mørke, mange med et hvitt bles eller bliss i pannen og kanskje litt hvitt ved kodene.² Dølahester. I 1909 fotograferte Wilse transporten av en av de nye vognene på Holmenkollbanen. Det er vinter og vogna er satt opp på meier. Et spann på tolv hester, tre og tre i bredden, trekker lasset. Alle hestene er mørke, flere med det hvite blisset. Men i bakerste rekke, ytterst til høyre, skiller en lys gamp seg ut

fra de mørke arbeidskameratene, en skimmel med hvit man.³

Behovet for tyngre hester meldte seg i Norge fra midten av 1800-tallet. Mekaniseringen av landbruket, mer intensiv drift i skogbruket, industrialisering og byvekst krevde ikke bare flere, men også sterkere hester. Andre europeiske land hadde allerede avlet fram tunge hesteraser som den engelske shirehesten og den franske percheron. Dølahesten, som ble den mest brukte hesten til transport i Kristiania, har et stamtre som går tilbake til Veikle-Baldur, landets første statshingst. I 1859 vedtok Stortinget å kjøpe den da ti år gamle hingsten. Tre år senere ble Veikle-Baldur sluppet sammen med et utvalg premiere hopper på setra Heimdalen mellom Slidre

og Vågå. At staten med dette kjøpet påtok seg et ansvar for norsk hesteavl førte, ifølge vår første landbruksdirektør Joh. L. Hirsch, til en ny æra for dølahesten.⁴

Rundt 1900 veide dølahesten mellom 550 og 600 kilo, om lag det halve av en shirehest. Det var dølahester som trakk de tyngste lassene i Kristiania, selv om det ble importert større raser på slutten av 1800-tallet. Hirsch berømmet dølahesten for å være en «tjenlig» byhest.⁵ Hester som gjentatte ganger måtte stoppe for så å sette i gang et tungt lass, som sporvogner, måtte være store og sterke. Arbeidet økte også risikoen for at hesten ble halt. Likevel hevder Hirsch at dølahesten var bedre egnet til å trekke sporvogner enn både ardenere (en

Krølle og driftsbestyrer Trygve Poppe i Kristiania Sporveisselskab. Krølle skal ha blitt 33 år, og var Sporveisselskapets siste hest. Navnet kom av den krøllete pelsen. Driftsbestyrer Poppe døde i 1913, bare 43 år gammel. Fram til 29. september 1899 driftet Kristiania Sporveisselskab samtlige linjer med hester. 15. januar var alle linjer elektrifisert. På nyåret 1900 ble de siste 71 hestene solgt på auksjon. Fem ble beholdt til forefallende arbeid. Den siste av dem var Krølle.

UKJENT FOTOGRAF / OSLO BYARKIV

belgisk rase) og danske hester, selv om disse var større. Dølahestene var mer utholdende, og «hurtigere i krybben». ⁶ Dølahesten ble brukt i brannvesenet, av bryggerier, meieribolag og kjøpmenn, samt i artilleriet og ingeniørvåpenet. ⁷ Hestene som trakk sporvogner for Kristiania Sporveisselskab fra 1875 til 1900, var dølahester, men selskapet hadde også såkalte danske hester og svenske hester på stallen. I 1886 kom franske hester til

hovedstaden da selskapet kjøpte åtte percheroner. ⁸

Hirschs hjerte banket likevel varmest for fjordingen. Oppvokst i Sogn, hadde han særlig omtanke for rasen. Da arbeidet med å avle fram sterkere hester begynte, ble fjording krysset med dølahest. Dette bekymret Hirsch, som var redd rasen skulle forsvinne. Fjordinger var å se i gatene i Kristiania, men de var langt fra så tallrike som dølahestene. De ble satt inn i snøryddinga vinterstid og trakk

alle slags arbeidsvogner; nøysomme slitere som også ble brukt som private familiehester.

En som satset på fjordingen, var baker Hartvig Sørli. En dag i sommerhalvåret 1886 oppstilte han huslyd og arbeidsstokk utenfor Trondheimsveien 78 for å fotografere: Sørli selv med sine tolv barn, tre bakere, to kjørekarer, samt to fjordinger. Kona, Helga, står fint antrukket i vinduet over forretningen. Dette må ha vært en stor begivenhet, og den

Baker Hartvig Sørli med tolv barn, tre bakere, to kjørekarer og to fjordinger oppstilt foran bakerforretningen i Trondheimsveien 78. Kona Helga står i vinduet over forretningen, 1886.

UKJENT FOTOGRAF / OSLO BYARKIV

ukjente fotografen klarte å få både mennesker og dyr til å stå stille under eksponeringen. Her har baker Sørлие lagt penger i å forevige familien og virksomheten, og de fine, trinne fjordingene er med som en selvfølgelig del av arbeidsstokken.

Hestene holdt byen i gang

«Det var bare hestekjøretøyer den gang, og hendte det en sjelden gang at vi fikk lov å «sitte på» – ja, da var det stor stas. Min venninne og jeg ble kjent med en snill do-kjører, og fikk nesten bestandig lov til å entre opp ved hans side, ved siden av lange sleiver og øser som han brukte i sitt yrke. Og medens det skvulpet og skvalpet i vognens indre ettersom vi kjørte, satt vi der krye og så ned på de andre barna i gaten som ikke hadde slike muligheter som oss. Og kjørekaren var i våre øyne en stor mann som rådde over både hest og vogn og hadde i sin makt å si både ja og nei til vår bønn om å få sitte på. Han var snill, han sa mest ja.»⁹

En «dokjører» hentet innholdet av utedoer som etterpå ble blandet med myrjord og kalk, tørket og solgt som gjødsel eller pudrett. Kommunens ingeniørvesen overtok renovasjon i husene 1. januar 1898, og ved årets utløp ble 111 hester brukt i renovasjonen, i 1917 var antallet 262.

Renholdsverkets pudrettvogner på Sørenga. Innholdet fra utedoer lastes over i spesialkonstruerte jernbanevogner rundt 1945.

UKJENT FOTOGRAF

Det var to slags vognmenn, stadsvognmenn som fraktet personer, og arbeidsvognmennene som fraktet varer, byggematerialer og alt som skulle transporteres og forflyttes i en by i vekst. Stadsvognmennene fikk bevilling for ett år av gangen og sto på faste holdeplasser. De viktigste var på Jernbanetorget, Stortorvet og Stortingets plass. I årene 1822 til 1886 hadde Kristiania 1039 stadsvognmenn og 831 arbeidsvognmenn.¹⁰

Hestene som bygget byen tilhørte vognmenn i arbeiderbydeler som Kampen og Vålerenga. «Det var ikke annet enn vognmenn, [...]» oppsummerte en mann født i 1898 og bosatt på Kampen hele sitt liv.¹¹ 216 hester sto på staller rundt omkring på Kampen i 1890.¹² Tretti år senere het en av dem Prins og var hesten til vognmann Oscar Olsen i Hølandsgata 10. Olsen hadde overtatt farens vognmannsforretning bare 15 år gammel. Han

hadde tre hester og arbeidet for vegvesenet. I 1938 solgte han hestene, kjøpte lastebil og ble kjørefor mann.¹³

Veier og gater var hestens arbeidsplass, og veidekket var av største viktighet for at 1800-tallets hestøkonomi skulle fungere på best mulig måte. Hestene var brukere av veiene, og hester var med å anlegge og vedlikeholde dem.

Makadamiserte gater var støvete om sommeren og sølete om vinteren. Gatene ble vannet for å dempe støvplagen i sommerhalvåret. «Gadevandingen nævnes allerede i 1849 og sorterede den gang under Politiet, som til dette Brug havde nogle Vandtønder der kjørttes paa Kjærrer af een Hest.»¹⁴ Tyngre maskiner og vogner krevde mer hestekraft. I 1875 ble de første moderne engelske vanningsvognene innkjøpt. De tok 2200 liter og ble trukket av to hester. Når sommeren var på det varmeste, ble holdeplassene for vognmenn vannet to ganger daglig.¹⁵ Om vinteren gikk et arbeidslag bestående av to mann og en hest med kjerre og strødde gatene med sand.¹⁶ Kommunen anskaffet etter hvert veivalser, først hestedrevne, så i 1874 og 1878 to dampveivalser til brukernes store tilfredshet: «Ved Hjælp af disse fortrinlige Redskaber kan der gives Veibanerne en

Hestedrosjer utenfor Nationaltheatret, 13. februar 1904.

FOTO: ANDERS B. WILSE.

Vegvesenets vanningsvogn, ca 1890.

UKJENT FOTOGRAF / OSLO BYARKIV

Haardhed, Jevnhed og Stabilitet, der langt overgaar, hvad der kunde opnaaes med de tidligere Hestevalser, ligesom de ogsaa med Hensyn til Hurtighed og billigt Arbeide ere disse fuldkommen overlegne.»¹⁷

Selv om gatene ble feiet én til seks ganger i uka, måtte kommunen på begynnelsen av 1900-tallet fortsatt ha egne folk som samlet opp hestemøkk, «[...] forat gaterne til enhver tid skal kunne præsenterer et noenlunde proppert utseende.»¹⁸ Arbeidet ble utført av eldre eller delvis arbeidsføre folk, og gjødselen ble enten brukt i kommunens beplantninger, eller solgt til gartnerier og bønder.

Omsorg

En hest er en levende organisme og trenger omhyggelig pass og stell. Grytidlig om morgenen sto vognmannen opp for å føre og vanne, helst et par timer før arbeidsdagen begynte. I løpet av dagen måtte han sørge for vann og fôr opp til tre ganger før hesten ble satt på stallen for natta. Seletøyet måtte tilpasses hver enkelt hestekropp så skinnen ikke ble brutt. Hovene skulle holdes rene, hesteskoenes sitte riktig. Småstein måtte straks fjernes så hesten ikke ble halt. Våte hestekropper skulle holdes varme med dekken i den kalde årstida,

Matpause på brygga rundt 1950. Lengden på arbeidsøktene var bestemt av når hestene måtte vannes og føres. Vanning og føring av hesten åpnet for en hvil for kjørekaren og en passiar med en kollega. Slik bestemte hestens fysiologi byens rytme, selv om mange hester ble presset ut over tålegrensen.

FOTO: AAGE STORLØKKEN

og tørkes når de kom på stallen om kvelden, børstes og strigles. Manen gres over til høyre. Vannes og føres en siste gang før natta. En hest kunne få influensa, lungeinfeksjoner og en rekke andre sykdommer som førte til sykedager. Dersom hesten sto på stallen var vognmannen uten arbeid.

Mann og hest hadde niste med på

arbeid. Ved tung kjøring krevdes åtte til ti føreheter pr. dag. Hester skal føres smått og ofte, og en god kjørekar tar hensyn til dyrets alder og bruk. Gamle hester med slitte tenner bruker lenger tid på å tygge høy enn en unghest og må få tøyde matpausen litt.

Hvor lenge varte hestens arbeidsliv i byen? Hirsch skriver at hesten er

voksen når den er fem år, deretter kan den yte med full kraft i tolv til femten år, det vil si til den er om lag tjue år. En hest kan bli rundt tretti år.¹⁹ Gjennom de tjuefem årene hester trakk sporvogner i Kristiania, var de yngste hestene på stallen ikke mer enn 4,5 år. De eldste sliterne ble så mye som 20 år. I London klarte en hest bare fire år i sporveien.²⁰ Det samme var tilfellet med mange av Kristianias sporveishester som hadde en gjennomsnittsalder på 9,5 år mellom 1880 og 1899. Utslitte sporveishester med arbeidsevne ble solgt til nye eiere.

Vognmannshestene ble adskillig lenger i tjenesten. At stadsvognmennene stelte godt med hestene sine, bekreftes av politidyrlegens innberetning for 1923. I en tid da hestedrosjene nå konkurrerte med drosjebiler, var hestene ofte gamle. Men som han bemerker: «Forøvrig var stadsvognmennes hester i særdeles god fôrstand og velstelte. Det er nogen av disse heste som er godt over 20 år gamle og som har vært til besigtigelse inntil 18 gange og som fremdeles går upåklagelig og ser godt ut.»²¹

Slutt for byhesten

I 1935 holdt en oslodame tale da hun feiret 25 årsjubileum som student:

Vi vil minnes:

*Jeg begynner med den gule lille sporvogn
vi så ruslet med en hest så trett
og tuslet mens det skrek og sang i hjulet.
Nu en liten gnist på tråden,
vogner som en enmannsbolig
farer med en fart utrolig.
Første gang vi riktig så den
var den for oss som et under!
Husker dere Thaulows bilde?
Carl Johan en regndag silde,
slitne drosjehester blunder.
Nu er seks igjen i byen,
hestepærer finnes ikke.
For man biler, man kan trikke,
eller flyve høyt mot skyen,
men man kjører ikke lenger.²²*

Når forsvant hestene fra gatene? Sporveishestene ble solgt på to store auksjoner i 1899 og 1900. Nesten som et mirakel gikk sporveisreisen fra å sitte trangt i små vogner, sparsomt belyst av parafinlamper og trukket av slitne gamper, til elektriske, strålende opplyste vogner. En slik dramatisk endring hvor hestene forsvant i løpet av et år, var et unntak. Hestene var en del av gatetrafikken helt inn på 1950-tallet. De siste to hestene forlot brannvesenet i 1926. I 1953 selger Ringnes Bryggeri de siste fjorten hes-

tene sine. Da hadde Ullevaal sykehus fortsatt ni hester på stallen. De to siste sykehushestene ble avlivet i 1961.²³

Vi kan også snu spørsmålet og se etter når reguleringen av biltransport begynner. Allerede i 1899 fikk politivedtektene i Kristiania et tillegg om bruken av motorvogner.²⁴ De første «automobildroscher» fikk anvist holdeplasser i 1908.²⁵ I 1928 gjennomførte politiet trafikktegninger på tre steder i byen. Nå var lastebilene blitt nesten dobbelt så tallrike som hestekjøretøyene. Likevel, på en uke passerte fortsatt 1851 hestekjøretøyer Lakkegata, 2243 Stortingsgata og 1252 Bygdøy Allé.²⁶ Samme år arrangerte «Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania» sitt siste kurs for kjørekarer på Kontraskjæret.

Lukten av hestekropper, hestepærer og urin var lukten av gate. Lyden av hover mot brostein var lyden av by. Om vinteren ble lydene dempet av snø. Vognene ble skiftet ut med sleder, og det ringlet i hestebjeller. 15. oktober ble bjella festet i bogtreet, der skulle den henge gjennom de mørke vintermånedene og varsle fotgjengere om at en doning var på vei. Med bilen fikk byen en ny lukt og et nytt lydbilde.

Liv Emma Thorsen er professor emerita i kulturhistorie. Artikkelen bygger på

«Hover, klover og klør. Dyr i Kristiania 1859–1920», bokmanus under arbeid.

Noter:

- ¹ NFSM064:73, 4.
- ² Kodebenet og kodeleddet er nederst på hestens ben før hoven.
- ³ En skimmel har fargete og hvite hår i blanding. <https://snl.no/hest> Lest 23.04.2019.
- ⁴ Hirsch 1910, s. 70–71, 74.
- ⁵ Hirsch 1910, s. 82.
- ⁶ Hirsch 1910, s. 82.
- ⁷ Hirsch 1910, s. 82.
- ⁸ «Fortegnelse over til Sporveisselskabet indkjøbte og solgte Heste. Fra 1886 til 1900». Da/L0004, Oslo Byarkiv.
- ⁹ NFSM064: 48, s. 7.
- ¹⁰ Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886, s. 87.
- ¹¹ Thorsen 1979, s. 31.
- ¹² Tabell 18 b. «Husdyr i Christiania efter Folketællingen i 1890». Statistiske Meddelelser angaaende Christiania By. 5. 1891, s. 103.
- ¹³ K/19 f. 1901, (intervju Kampen, 1977).
- ¹⁴ Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886, s. 237.
- ¹⁵ Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886, s. 238.
- ¹⁶ Beretning om Kristiania kommune for Aarene 1887–1911, s. 236.
- ¹⁷ Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886, s. 197.
- ¹⁸ Beretning om Kristiania kommune for Aarene 1887–1911, s. 236.
- ¹⁹ Hirsch 1910, s. 100.
- ²⁰ Forrest 2017, s. 162.
- ²¹ Beretning til Justisdepartementet om Kristiania politi for kalenderåret 1923, s. 20.
- ²² NFSM064:29 s. 29.
- ²³ Jarmann 1979, s. 4, 21.
- ²⁴ Beretning om Kristiania kommune for Aarene

Bjørnefontenen i krysset Kirkeveien–Sørkedalsveien. Skulpturen er laget av Asbjørg Borgfelt og ble avduket 1926. Før fontenen ble anlagt, sto det et pissoir på samme sted. Den nye fontenen ble straks tatt i bruk som vanningsstro for hester. På motsatt side var det drosjeholdeplass. Kombinasjonen av skolebarn fra Majorstuen skole, hestevanning og sterk trafikk førte til mange ulykker, og krysset ble tidlig lysregulert, 1929.

UKJENT FOTOGRAF / OSLO BYARKIV

- 1887–1911, s. 75.
- ²⁵ Beretning om Kristiania kommune for Aarene 1887–1911, s. 90.
- ²⁶ Årberetning til Justisdepartementet om Oslo politi for 1928, s. 20. Målingene ble gjort i kryssene Lakkegata–Nordbygata, Kligenberggata–Stortingsgata og Bygdøy Allé–Thomas Hefteys gate–Elisenbergveien kl. 8–2.

Kilder:

«Fortegnelse over til Sporveisselskabet indkjøbte og solgte Heste. Fra 1886 til 1900». Da/L0004, Oslo Byarkiv
Nasjonalforeningen for eldres helse og velferds minneopp-gave 1964, NFSMO.

Litteratur:

Beretning til Justisdepartementet om Kristiania politi for kalenderåret 1923. (1925). Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri.
Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887–1911. (1914). Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri.

Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 837–1886. (1892). Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri.
Forrest, S. (2017). *The Age of the Horse.* London: Atlantic Books.
Hirsch, J. L. (1910). *Hesten: slag og racer, avl og opdræt, røkt og pleie, bruk og nytte for land og by.* Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag.
Jarmann, N. (1979). *Arbeidssele og kjøredskap.* Særtrykk av *By og Bygd.*
Statistiske Meddelelser angaaende Christiania By. 5. (1891). Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri.
Thorsen, L. E. (1979). *Kvinnene på Kampen. Undersøkelser for magistergraden i etnologi,* 4 Universitetet i Oslo.
Årsberetning til Justisdepartementet om Oslo politi for 1928. (1929). Oslo: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri.

Rottekrig i tre generasjoner

Dyr i by er for de fleste hunder og katter, og blir de spurt om å tenke på gamle dager dukker hesten opp og kanskje en høne eller en villagris. I min familie handler det om andre og langt mer tallrike dyr: rotter, mus, kakerlakker, veggdyr, fluer, lopper og lus. Kampen mot disse ubedte husgjestene har gitt levebrød til familien i tre generasjoner.

De såkalte skadedyrene er de virkelige bydyrene. De trives best der det er mennesker som direkte eller indirekte byr på føde og gode levekår. Siden svartedauen har rottene og loppene som fulgte med dem, hatt en rolle i Norgeshistorien. Ellers er skadedyrenes påvirkning på folks liv et tema som er lite omtalt i både historie og

litteratur. Å være befengt med utøy var ikke noe å snakke om.

Skadedyrutrydding er heller ikke den mest glamorøse bransje. Alt tyder på at oppkomlingen musepulverdirektør Olzen som blir beskrevet av Johan Falkberget i Bør Børson, er inspirert av min tippoldefar Nicolai Torkilsen. «Oppe hos musepulverdirektør Olzen var det stort bal. Foruten direktør Børson var det tre musepulverdirektører. Baade Olzen og de tre andre hadde røde barter og sterke briller, og de gned seg ustanselig med høire pekefinger under næsen. Ja, de var overlag fine folk alle sammen.»¹

Om Nicolai Torkilsen var snobbete vet jeg ikke, men at han som Bør Børson kom seg opp og frem uten utdannelse eller arv er riktig nok. Han kom til Christiania fra Trøgstad som 16-åring og fikk borgerbrev som maler i 1884. En av vitnene på hans gode vandel var den legendariske maler-

mester Alf Bjercke. 10 år senere fikk han utvidet borgerskapet til også å omfatte næringene: tømmer, snekker, murer, glassmester og tapetserer. Han kunne umulig ha gått i lære i disse fagene. Lettvint omgang med kravene til kvalifikasjoner hos håndverkerne er ikke noe nytt. Det var midt i jobbetiden i 1890-årene og sikkert gode penger å tjene for en driftig og allsidig kar fra landet. Han bygget opp en malermesterforretning med mange mann i arbeid og drev med oppkjøp og spekulasjon i leiegårder.

Ifølge min bestefar begynte han med skadedyrbekjempelse alt i 1886. Den eldste sikre kilden er en henvisning til en vellykket utrydding av kakerlakker i en bygård i 1896. I hvert fall er hans virksomhet omtalt som landets første desinfeksjonsbyrå: *Nicolai Torkilsens desinfeksjonsbyrå (NTIP)*.² Han holdt i alle år til i Stensbakgården i Nytorvet 5 (nå Youngstorget).

Annonse for NTIP fra Humoristen 1915.

Nicolai Torkilsen var medlem av malermesterlauget og de har bevart en karikaturfane av ham fra 1910. Der er det ikke en malerpensel å se, men derimot et assortert utvalg skadedyr og insekter og en pakke med adekvat insektpulver, antagelig *Torkilsen special*. I en reklamepamflett for firmaet fra 1903 gis de beste referanser for utrydding av kakerlakker fra Festningens kjøkken og Sagenes Arbeiderboliger mens veggdyrene forsvant fra Schultz' gate 12 og rosene ved Christiania Tivoli ble befridd for utøy.

En historie forteller at han gikk rundt med kakerlakker som han slapp inn gjennom dørsprekkene, før han ringte på for å selge sine produkter. Denne historien skal også være fremstilt som tegneserie i et julenummer av Humoristen. Han kan neppe ha tatt det ille opp, for han annonserte i samme blad. Antagelig hadde han som filosofi at all PR er god PR. Han brukte både navnet sitt på produktet og eget kontrafei i annonsene. Dessuten hadde han kanskje sans for humor? Vi har i hvert fall et bilde i familiealbumet hvor han røker pipe med Johan Falkberget i 1923, tre år etter at Bør

Nicolai Torkilsens fane fra Malermesterlauget, 1910, malt av O. C. Thorkelsen.

Otto Torkilsens fane fra Malermesterlauget, 1950, malt av Sven Hellum.

Børson kom ut. De to oppkomlingene ser ut til å ha kommet greit ut av det med hverandre tross karikaturen av musepulverdirektøren.

At Nicolai Torkilsen virkelig greide å lage en merkevare av navnet sitt som skadedyrutrydder finner vi i et udatert brevutkast fra Edvard Munch til sin gartner på Nedre Ramme, Hilmar Olsen: «Jeg har bedet om at Torkildsen skal komme ned og rense

stuen for dyr.»⁴ Med god hjelp av inntekter fra desinfeksjonsbyrået kom han gjennom Kristianiakrakket og kjøpte Sæterheim, et nedlagt tuberkulosesanatorium i Ekebergveien 196 på Nordstrand som bolig for seg og sine mange barn. Et svært rødmalt sveitserhus i tre etasjer og kvist, som jeg husker som et eventyrhus før det ble sanert på midten av 1970-tallet. Da forsvant ikke bare rotter og mus, men hele huset ble revet.

Skadedyrbransjen

Desinfeksjonsbyråenes historie er ikke skrevet. Det finnes ingen festskrifter med bilder av faner og mette og beduggede herrer på jubileumsfest. Det ser ut som om det bare er i Bør Børson at denne bransjen har feiret seg selv. Her er det mangfoldet av små og ganske ukjente entreprenører som har dominert. Nicolai Torkilsens relativt høye profil var et unntak. I fagfortegnelsen ser man et mangfold av bedrifter. I Oslo Adressebok for 1946 finner vi 31 desinfeksjonsbyråer. Minst fire av dem var tilknyttet familien. Nicolais sønn Otto drev farens firma videre som andre generasjon i familien. Holm's Desinfeksjons Company var drevet av en svigersønn av Nicolai, mens Hygiene Desinfeksjonsbyrå var eiet av min bestefar Yngvar

Habberstad, som noen år senere også kjøpte opp Kristiania Desinfeksjonsbureau.

Ellers er det sterke navn som Atom Desinfeksjon, Cyan desinfeksjon, Panik Desinfeksjon, Tabukompaniet og Rotte-Veggelus Krigen som står frem som mest hardtslående. Et år etter krigens slutt var ikke bare det siste firmanavnet mer ladet enn det er i dag. *Atom* assosierer til Hiroshima og *Cyan* er en forkortelse for cyanid (blåsyre) som var virkestoffet i Zyklon B, giftstoffet som ble brukt i gasskamerene og som faktisk ble utviklet for å utrydde skadedyr på 1920-tallet. *Panik* og *Tabu* forteller på en forbløffende ærlig måte om en annen side ved skadedyrene.

I 1958 var det 29 virksomheter i Oslo Adressebok, bare to færre enn i 1946, men før 1967 er det skjedd en avskalling og bare 13 selskaper er tilbake. I dag er det fortsatt 10 skadedyrfirmaer på gule sider for Oslo, mange av dem deler av internasjonale konsern. Måten bransjen nå får presseomtale om skjeggkreet, som er guffent men fullstendig ufarlig, minner om historien om Nicolai som la kakerlakker i brevprekkene for å få nye kunder. Forskjellen er kanskje at den historien neppe er sann, fordi det før krigen var rikelig med skadedyr i

hjemmene, selv uten aktiv spredning.

Reklamen kunne også være farge-rik: *Drep dem straks med Ratopax*, er jo fin. Det er også slagordet til Kristiania Desinfektionsbureau: *Rottene sluker formuer gjennom sine herjinger*.

Rottekrigen

Omtalen av kampen mot skadedyrene som en krig går i hvert fall tilbake til 1930. Den våren ble den første kampanjen i rottekrigen lansert. Historikeren Bård Alsvik har skrevet en artikkel om denne kampen bygget på kilder i Oslo byarkiv, som ligger til grunn for denne fremstillingen. Oslo Gårdeierforening og «Norsk Forening til Utryddelse av Rotter» gikk sammen om å organisere en aksjon som skulle dekke hele byen og tilgrensende områder i Aker og gjennomføres samlet. Først skulle rottene sultes ut ved å unngå søl med matavfall en uke, deretter skulle giftåtet legges ut samtidig i hele byen. Til tross for at 18 tonn av rottegiften *Cito* ble lagt ut var resultatene varierende. Mange steder takket rottene nei til tilbudet, de var bedre vant.

Første fase i Rottekrigen gikk med økonomisk overskudd og det gjorde at man kunne etablere organisasjonen «Rotteutryddelsen» og fortsette arbeidet i samarbeid og konkurranse med

Indregistr. **K-D** Varemerke

Rottene sluker formuer gjennom sine herjinger

Hurtig og sikker utryddelse av
rotter og mus opnaaes ved bruk av
Rottepusver „K-D“

PLAKAT FRA OSLO BYARKIV.

privat sektor. Noe virkelig gjennomslag kom aldri og man tydde til historiske metoder som å love skuddpremie på 25 øre pr rotte mot innlevering av rottehaler til byens desinfeksjonsanstalt.

Tyskerne vedtok i 1944 en lov som påla kommunene ansvaret for årlige rotteutryddelser. Den loven ble stående og i 1946 ble jentene som hadde hatt forhold til tyske soldater og var internert på Hovedøya satt til å produsere og pakke rottegift. De brukte et giftåte blandet av mel, fett, sukker, røkt sild, melk og selve giften som var strandløk. Det må sies å være en økologisk løsning forut for sin tid.

I Nicolai Torkilsens oppskriftsbok

er det gjengitt en rottegiftblanding fra 1943 basert på kokt potet, smult og en kiselforbindelse. Det var nok en spareoppskrift tilpasset rasjoneringen. Familiehistorien forteller at hans standardprodukt var laget av oppskårne brødterninger innsatt med gift. Den rottegiften jeg var med å produsere på 1970-tallet hadde havregryn som åte.

Kristiania Desinfeksjonsbureau

Min første jobb var å veie opp og pakke rottegift for Kristiania Desinfeksjonsbureau (KD) i Behrens gate 8 på Frogner. Jeg var 8-9 år og stortrivdes på jobb med bestefar Yngvar Habberstad og hans medarbeider Tellefsen.

Bedriften lå i en fin Frognergård, men atmosfæren på kontoret mot gaten var som hentet ut av en film om en litt sliten privatetterforsker. På bakrommet foregikk produksjonen av rottegift, fluepulver og spesialtinktur mot møl, maur, veggdyr etc. Der var forholdene enda enklere og en ubestemmelig, men særegen lukt fylte lokalet.

For en guttunge var det spennende å få være med å arbeide på ordentlig og attpåtil tjene to kroner timen. Det var god stemning på kontoret og enda morsommere å få være med bestefar på forretningsreise. Da kjørte vi rundt til fargehandlere og næringsmiddelindustri på hele Østlandet og tok opp bestillinger. Hos Møllhausens bakeri på Hoff fikk vi varme kavringer rett fra samlebåndet og Bergene sjokoladefabrikk leverte råmarsipan hver jul. Bedre har jeg aldri smakt. Til gjengjeld holdt bestefars giftmiksturer rottene unna.

Antagelig var det ikke like nøye med den type hygiene på 1970-tallet som det er nå. Det samme gjaldt giften som ble brukt. DDT virket jo utmerket inntil det ble forbudt, og hva som var i gassen som ble brukt mot veggdyr aner jeg ikke, men det var neppe fjelluft.

Teknologien var også den enkleste. Rottegiften besto av havregryn tilsatt

Trykkeklisjeer fra Rottekrigen, fra Kristiania Desinfeksjonsbureau.

Yngvar Habberstad.

UKJENT FOTOGRAF/P.E.

warfarin. Det er den samme blodfortynneren som brukes i Marevan, og er fortsatt det vanligste virkestoffet i rottegift. Blandingen foregikk i en stor, grønn ståltrommel som ble sveivet for hånd. Det støvet fælt så vi måtte bruke støvmaske når vi holdt på med blandingen. Ellers var det få HMS tiltak.

I ettertid er jeg glad for å ha fått oppleve den småindustrien som både murgårder og bakgårder var fylt av, og som ga et godt utkomme for mange. Selv om både arbeidsforhold og produksjonsmetoder kunne være enkle ble det god butikk, og nettopp

de beskjedne investeringene gjorde at nettoen ble relativt høy og bestefar kunne flytte familien fra bygårdsleilighet på Majorstuen til villa ved Montebello etter noen år i skadedyrbransjen.

Morten Stige (f. 1964) er siviløkonom og kunsthistoriker. Siden den første jobben som rottekriger har han arbeidet hos Riksantikvaren og Byantikvaren i Oslo og er nå i ferd med å begynne som rådgiver i Fabrica kulturminnetjenester AS. Han har skrevet bøker og artikler om kulturminnevern og kulturhistoriske temaer, først og fremst om middelalderens kunst og arkitektur. morten.stige@fabrica.no.

Litteratur:

Alsvik, B. (u.å): *Den store rottekrigen*. Lokalisert 29.04.2019 på <https://blogg.oslobyarkiv.no/blog/2016/10/07/den-store-rottekrigen/>

Falkberget, J. (1922): *Bør Børson jr.* Oslo: Aschehoug & Co.

Karikaturbok 1909–2009. (2009). Utgitt av Maler- og Byggtapetsermestrenes Forening, OSLO.

Noter:

¹ Falkberget 1922: s 198.

² Anbefaling fra J.J. Engejordre 8.8.1900 i en reklamepamflett for N. Torkilsen-familien. Gjengitt i Slektsboken for Torkilsen-familien. 2000. Red. Yngvar Holm.

³ Bla. a i Malermesterlaugets cv. Lokalisert 22.04.2019 på: <https://www.slideshare.net/ispirix/side-12-109>

⁴ MM N 1971, Munchmuseet. Ikke datert. Brevutkast til Hilmar Olsen. Lokalisert 22.04.2019 på: https://www.emunch.no/HYBRIDNo-MM_N1971.xhtml

Kattens velferd i Norge

Katter er en introdusert art i Norge og kattens velferd er avhengig av oss mennesker for å ha tilgang på det den trenger av mat og varme. Likevel kan katten sies å være noe av det mest forsømte familiedyret vi har i Norge. De fleste som kjenner en katt har merket hvor flink den er til å få det den ønsker seg og det er en stående vits blant katteelskere at man er sin katts slave. Selv om katten virker veldig selvstendig, er den likevel avhengig av oss mennesker for å ha god velferd. Mange dumpede og forvillede katter lider hvert år som følge av kulde, sykdommer og liten tilgang på mat. Hjemløse katter er et menneskeskapt problem som er enkelt å få bukt med, så fremst det er vilje fra katteeierne og myndighetene.

FOTO: DYREBESKYTTELSEN NORGE

Katten har lav status og verdi

Tradisjonelt sett har katter lavere status og verdi, sammenlignet med andre familiedyr som hunden. Kanskje dette kommer av at katten har så stor forplantningsevne, og det er derfor lett å få en ny katt om katten forsvinner eller blir syk og dør. I dag gis katter bort helt gratis på ulike annonseplasser og det er veldig lett å skaffe seg en katt. Med så lav terskel for å gå til anskaffelse av en katt, fører dette til at mange katteeiere derfor ikke er forberedt på å dekke kostnadene til kastrering, vaksine, ormekur og annet nødvendig helsestell.

Ifølge Store norske leksikon, estimerer man at det er cirka 700 000 eide katter i Norge i dag. Selv om alt tilsier at katteeiere er blitt flinkere til å gi riktig fôr, i økende grad forsikrer

katten sin og gir dem nødvendig behandling hos veterinær ved sykdom, er det fortsatt altfor mange katter som blir tatt inn av Dyrebeskyttelsen Norges lokalavdelinger som er syke, ukastrerte og uregistrerte. Alle disse kattene har på et tidspunkt hatt et hjem de enten har blitt kastet ut fra eller kommet seg vekk fra.

Hjemløshet gir sykdom

Hjemløse katter som lever i kolonier i naturen får som regel svært dårlig helse og dyrevelferden til hjemløse katter er ofte dårlig. FIV (katteids), parasittangrep, frostskafer og andre skader fra slåssing kattene imellom, er vanlige lidelser vi ser på de kattene som kommer inn til Dyrebeskyttelsen Norges lokalavdelinger. Manglende tilgang på næringsrik mat fører også til alvorlige mangelsykdommer blant kattene, og mange har dårlig tannhelse som gir store smerter.

Katter som er ukastrerte har stor forplantningsevne og det har blitt registrert at en kattemor alene kan ha opphav til 19 kattunger i løpet av en sommersesong. Dette er ikke bare et problem for velferden til det enkelte dyr, det er også et potensielt folkehelseproblem, i tillegg til at våre ville fugler og dyr fungerer som matfat for disse kattene.

Katter er vanskeligere å kontrollere enn hunder. Lenge har kattene gått fritt i byen. De siste årene er imidlertid «innekatter» blitt mer vanlig. Denne pusen ser ut til å ha vært i naboens hage. Har den gjødslet blomsterbedet?

FOTO: RIGMOR DAHL DELPHIN

Dyrebeskyttelsen Norge tok i 2017 inn over 6600 katter som hadde blitt dumpet, forlatt, eller forvillet seg hjemmefra, og mange som var født

ute til et liv som hjemløs. Mørketallene vet vi ikke, men at det finnes flere titusener individer der ute som aldri får hjelp, er det liten tvil om.

Kontrastfylte katteliv: Kosestund med eieren, 1932 (Ukjent navn og sted).

FOTO: ESTHER LANGBERG

Mishandling av katt

Hver vår når det yngler med kattunger ser vi at avisene til stadighet skriver om katter som blir mishandlet. Katter blir druknet, skutt på og mishandlet på ulike bestialske måter.

Mishandling av katt har dessverre ofte blitt sett på som guttestreker og dermed har det ikke blitt tatt på alvor. Vi ser fortsatt at skyting av katt og annen mishandling sjelden får noen konsekvenser.

Sannheten er at det er en kjent sammenheng mellom vold mot dyr og vold i nære relasjoner. Vold mot katter og andre dyr er et uttrykk for vold som samfunnet må ta på alvor. I og med at det er vanskelig å etterforske og straf-

feforfølge tilfeller der katter har blitt mishandlet, må lokalsamfunn som opplever slikt reagere med holdnings- skapende arbeid.

17 millioner kroner fra frivillig innsats

Dyrebeskyttelsen Norge brukte i løpet av fjoråret 17 millioner kroner på direkte hjelp til dyr i nød. 90 prosent av dyrene som fikk hjelp var hjemløse katter. Dette er penger organisasjonen får via gaver og testamenter.

Det er også et økende problem med dumping av kaniner, noe som har ført til at vår lokalavdeling Dyrebeskyttelsen Norge Oslo og Akershus hjelper flere hjemløse kaniner og andre dyr, enn hjemløse katter. Mange av kani- nene som får hjelp av våre lokalavde- lingen, blir funnet dumpet utendørs. På lik linje med katter, klarer ikke kaniner seg på egenhånd, og møter en utrygg skjebne full av lidelser.

Ingen ID-merke, ingen rettsikkerhet

Dyrebeskyttelsen Norge har i over 40 år jobbet intenst for å få på plass obligatorisk ID-merking av familie- dyr. Forskning viser at obligatorisk ID-merking er et effektivt middel for å øke sannsynligheten for gjenforening med eier, minske lengden på opphol- det på hjelpesentre og sparer utgifter for myndighetene.

Bakgårdskatter i Kongsberggata 16 på Bjølsen, 1974.

FOTO: HARALD WAAGAARD

ID-merking ville vært et sterkt virkemiddel for å påpeke at det er eier selv som er ansvarlig for dyret vedkommende velger å ta til seg. Dyrevelferdsloven stadfester at dyr har egenverdi. Obligatorisk ID-merking vil bidra til å understreke dyrets egenverdi og til å redusere hjemløshet og fri reproduksjon. Politikerne bør få dette på plass én gang for alle. Dyrebeskyttelsen Norge mener at problemet med kattekolonier og hjemløshet i stor grad ville kunne vært løst i løpet av få år dersom obligatorisk ID-merking ble innført.

Katter som ikke er ID-merket har i praksis ingen rettsikkerhet. Dyrevelferden til katt, kanin og andre små dyr som ikke er ID-merket, er fortsatt

FOTO: DYREBESKYTTELSEN NORGE

Plakat av Triania Iglesias.

FOTO: DYREBESKYTTELSEN NORGE

i sin helhet satt bort til frivilligheten. Ansvar for hjemløse hunder er hos politiet, mens Mattilsynet tar ansvar for produksjonsdyr og hest. Hvorfor eksisterer denne forskjellsbehandlingen av ulike arter, og hvorfor er de andre dyrenes skjebne dyttet over på frivilligheten i Norge?

Åshild Roaldset, veterinær og daglig leder i Dyrebeskyttelsen Norge og Annette Bjørndalen Søreide, kommunikasjonsrådgiver Dyrebeskyttelsen Norge.

Kilder:

<https://snl.no/katt>

«Hjem kjære hjem» en rapport fra Dyrebeskyttelsen Norge

Litt fakta om katten

Tamkatten er en underart av villkatt. Den regnes ofte som egen art og betegnelsen på latin er *Felis catus*.

Domestiseringen av katt startet for cirka 10 000–12 000 år siden da mennesket gikk fra å være samler til å bosette seg og dyrke jorden. Katten ble sett på som et skattet nyttedyr, som holdt gnagere borte fra korn- og matlagre. I Egypt oppstod en rik kattekult, som varte i århundrer. Katten var hellig og ble etter døden balsamert og ført til spesielle gravplasser. Godt bevarte kattermumier finnes i museer verden over. Tamkatter kom antakelig til Europa med etruskerne. Det finnes kilder som mener at det var vikingene som brakte med seg katten til Skandinavia allerede på 800-tallet, fra sine ferder til Miklagard (omtrent dagens Tyrkia). Vikingene brukte katten som handelsvare. Katteskinn kan anvendes til et slitesterkt, om noe tungt pelsverk. I tillegg til at katten holdt smågnagere unna matlagrene og var omtykte selskapsdyr, ble skinnen brukt til å lage hansker og luer av. I lovboka til Magnus Lagabøte fra 1276 var verdien av et katteskinnsatt lik tre reveskinns. Siden cirka 1850 har katten vært gjenstand for selektiv avl og oppdrett. Korthårede og langhårede raser er videreutviklet, og nye raser og fargevariasjoner fremkommer stadig.

Kattens sanser er viktig for å overleve; både syn, hørsel og luktesansen er utpreget god. Kattunger har blå øyne ved fødsel og da er synet uklart. Synssansen utvikles hurtig omtrent en måned etter fødsel. Den jakter på og ser spesielt etter små objekter som beveger seg. Katter har særdeles god hørsel og kan for eksempel høre mus som kommuniserer. Stedsansen til katter er også godt utviklet. Det finnes mange historier om katter som finner veien hjem etter å ha flyttet eller blitt med på ferie.

Katten er et typisk rovdyr, som hviler mye når den ikke er på jakt. Noen katter er svært sosiale, mens andre foretrekker å være alene. Disse variasjonene i adferd kan ha med genene eller med tidligere erfaringer med mennesker å gjøre.

Kilder:

<https://snl.no/katt>, lest 16.05.2019

FOTO: DYREBESKYTTELSEN NORGE

Slakting og kjøtthandel før og nå

Kjøtthandelen foregikk under åpen himmel og under ganske primitive forhold på Nytorget (Youngstorget).

FOTO: KNUD KNUDSEN

Lille julaften 1910 i kjøttbasarene på Youngstorget.

FOTO: ANDERS B. WILSE

I dag finner vi kjøttproduktene vi spiser pakket i antiseptisk emballasje i kjøledisker i matforretningene. Både utseendet og til dels også betegnelsene på kjøttstykkene har ofte beveget seg temmelig langt fra dyrenes kroppsdeler – som de jo faktisk er.

Til helt ut på 1970-tallet ble dyr slaktet midt i Oslo sentrum. Både

levende slaktedyr og ferdig slakt var synlige innslag i byen.

Kristiania Slagtehus ved Grønlands torg ble bygget i 1908–14, et stilige bygningskompleks tegnet av arkitekt Einar Smith. Bygningene ruvet i bybildet, og det må ha fulgt både lukt og støy med virksomheten. Levende dyr ble transportert dit i stort

antall. Mange ble kjørt i jernbanevogner i eget spor helt frem, andre kom sjøveien; noen gikk dit til og med på egne ben.

Som hele eller delvis parterte skrotter ble de så fraktet derfra og ut til forhandlerne. Engros-omsetning foregikk også i kjøttshallen, i direkte tilknytning til slaktehuset. Byen hadde

Slakterkniven var med som viktig identitetsmarkør da Thorvald Beck, sannsynligvis som ferdig slaktermester, gikk til portrettfotografen midt på 1890-tallet. Han etablerte seg som kjøthandler i basarene på Youngstorget.

FOTO: L. SZACINSKI

Slaktehuset med kjøthallen lå ved Grønlands torg, rett ved Akerselva, 1937.

UKJENT FOTOGRAF

Omsetning av hele og parterte dyreskrotter foregikk i kjøthallen, i direkte tilknytning til slaktehuset, 1937.

UKJENT FOTOGRAF

Utkjøring av hele slakt til kjøtthandlere foregikk i åpen lastebil så sent som midt på 1960-tallet. Her fra C.J. Hambros plass midt i sentrum.

FOTO: HENRIK ØRSTED

Jens J. Andersen pølse- og hermetikkfabrikk i Tøyengata 2 var en av byens mange bedrifter som videreforedlet slakt i 1962.

FOTO: LEIF ØRNELUND

et stort antall kjøttforretninger og småbedrifter som videreforedlet kjøttet til hermetikk, pølser og pålegg.

Tidligere foregikk slaktingen i private, ofte små og kummerlige

slaktehus rundt i byen. Kjøttomsetningen foregikk i friluft, på Youngstorget. Etter hvert ble det stilt strengere krav til hygiene, og kjøttbasarene ved Kirkeristen og under politistasjonen på

Youngstorget ble bygget til formålet.

Da virksomheten ble avsluttet på Grønland ble bygningene revet, og slaktingen fortsatte utenfor bykjernen – i den såkalte «Kjøttbyen» på Furuset.

Smakebiter av det som skjer på Bymuseet høsten 2019

Sommervandringer

Vi utvider vårt Kjenn din by-repertoar og lanserer en egen sommerserie.

Første vandring:

25. juni kl. 18

Oslo middelalderby, alltid i veien

Se stedene hvor Oslo vokste fram som en travel og viktig havneby. Ved historiefremidler Leif Gjerland I samarbeid med foreningen Middelalder-Oslo
Møtested: Mariakirkens ruiner i Middelalderparken

Det blir også vandringer tirsdagene 2. juli, 9. juli, 16. juli, 23. juli og 30. juli

Kjenn din by

Kjenn din by starter høstsesongen:

Tirsdag 20. august kl. 18

Tøyens litterære skyggeside

Bli med på vandringen hvor historiske fakta og fiktive hendelser fra kriminallitte-

raturen veves sammen til et unikt bilde av Tøyens skyggeside. Det blir spennende overraskelser og kjente fjes underveis. Vandringen avsluttes på Deichman Tøyen, hvor biblioteket inviterer til suppe og litterær salong. Museumsleiligheten i Tøyengata 38 er åpen mellom kl. 16 og 18. Ved Deichman Tøyen, i samarbeid med

Bokåret 2019
Møtested: Tøyen Torg, Hagegata 28

Se resten av vandringsene på oslomuseum.no

Byhistorisk

Søndag 22. september kl. 11 og 14

Oslo havn 1798 – med VR-briller

Et virtuelt aktivitetstilbud tar deg tilbake til 1700-tallets havnemiljø. Smaker og lukter hører med på reisen! Ved forsker Ragnhild Hutchison

Sted: Bymuseet

Lørdag 12. oktober kl. 11

Oslohistorieseminaret

For alle som er interessert i Oslos historie: foredrag,

Fra utstillingen «Dyr i byen».

debatt og samtale.
I samarbeid med Byantikvaren i Oslo og Byarkivet

Se oslomuseum.no for endelig program og påmelding.

Dyr i byen

Arrangementer i forbindelse med utstillingen «Dyr i byen»:

Søndag 15. september
kl. 11–15

Barnas dyredag

Vi feirer dyreriket med aktiviteter for barn i alle aldre.

Dans med miljøhelten Tigra, lag din egen sommerfugl, gå på rottejakt, bli med på lesestund, lån dyrebøker og mer. Line Renslebråten stiller ut illustrasjoner fra boka *Virkelighetens monstre*.

I samarbeid med Bokåret 2019, Deichman Majorstua og Wergelandakademiet
Pris: Vanlig billettpris for voksne. Kr. 50,- per barn

Tirsdag 12. november
kl. 18–19.30

Uetisk avl

Mange av dyrene våre lider som følge av uetisk avl. Foredrag og samtale i samarbeid med Dyrebeskyttelsen Norge

Møtested: Bymuseet

Les mer om programmet på oslomuseum.no

Konsert

Torsdag 5. september kl. 19

Henning Kraggerud – I Wergelands ånd

Toner og poesi fra Wergelands tid. Konsert med fiolinist Henning Kraggerud m.fl. Diktopplesning ved Wergelandakademiet

Konserten er en del av Wergeland-dagene 2019

Møtested: Ballsalen

Pris: 280 kr

Oslo Museum ble tildelt den gjeve prisen Årets museum 2019 på museumsforbundets møte i Haugesund i april. Se museumsforbundet.no for juryens begrunnelse.

FOTO: MUSEUMSFORBUNDET

ÅRETS MUSEUM
2019

Bymuseets venner

Høsten 2019

Onsdag 11. september

Kl. 18 på Bymuseet

Ljansgodset, Stubljan (som brant i 1913) med spesiell vekt på Madame Maren Juel. Foredrag ved professor i historie, UiO, Finn Erhard Johannessen.

Onsdag 9. oktober

Kl. 18 på Bymuseet

Osloquiz ved Mic Wessel Aas og Anne Sundby.

LITOGRAFI AV PETER CHRISTIAN FRIDERICH WERGMANN, 1837.

Rolf Strangers kulturfond 2019

Rolf Strangers kulturfond skal dele ut midler for året 2019 til ett eller flere forskningsprosjekter etter fondets formål.

Rolf Strangers kulturfond har til formål å forestå vitenskapelig forskning innen Oslos historie og kulturhistorie. Denne forskningen kan skje gjennom rene historiske arbeider og ved utvidelse og tilretteleggelse av Oslo Museums samlinger med sikte på vitenskapelig fundert belysning av byens historie og kulturhistorie. Det gis ikke støtte til studentarbeider.

Beløpet er begrenset oppad til kr. 35 000. Arbeidet bør ha en selvstendig karakter. Det forutsettes et resultat i form av for eksempel en artikkel, gjerne egnet for trykking i Oslo Museums tidsskrift Byminner.

Søknad sendes innen 1. september 2019 til:
post@oslomuseum.no

Skriv Rolf Strangers kulturfond i emnefeltet.
Søknaden bør være på ca. 2 sider med beskrivelse av problemstilling, historiografi, kilder og metode.

Det er ønskelig at søkerens CV legges ved søknaden.

For nærmere opplysninger kontakt museumsdirektør
Lars Emil Hansen eller fondets styreleder Knut Sprauten
på telefon 23 28 41 70.

VIL DU BLI BEDRE KJENT MED OSLO? BLI EN VENN!

Er du medlem av Bymuseets venner kommer du gratis inn på museet, får tilsendt Byminner og invitasjoner og spesialtilbud på utvalgte arrangementer.

Medlemsskap Bymuseets venner: kr. 400,-

Bedrifter/institusjoner: kr. 1.200,-

Livsvarig medlemskap: kr. 5.000,-

Abonnement Byminner: kr. 250,- pr. år

Løssalg Byminner: kr. 100,-

For mer informasjon eller innmelding, kontakt oss på post@oslomuseum.no

Billettpriser: kr 90,- / 70,- / 50,- (gratis for barn til og med 18 år)

Gratis adgang den første lørdagen i måneden

Teatermuseet har også venneforening som gir gratis adgang til museet.

Se oslomuseum.no

[Facebook.com/bymuseetoslo](https://www.facebook.com/bymuseetoslo)

[Instagram @bymuseet](https://www.instagram.com/bymuseet)

Oslo Museum mottar støtte fra:

Oslo kommune

KULTURDEPARTEMENTET

om;
oslo museum

www.oslomuseum.no

om; bymuseet

om; arbeidermuseet

om; interkulturelt museum

om; teatermuseet

Utgitt av Oslo Museum
ISSN 0007-77631

Til Bymuseets venner og abonnenter.
Adresseforandring meldes til Oslo Museum, tlf: 23284170 - epost: post@oslomuseum.no